

GANJÍNA I ISLÁM

6.9.25.

**LIBRARY OF THE THEOLOGICAL SEMINARY
PRINCETON. N. J.**

PRESENTED BY

E. M. Wherry.

Division.....PK 2097

Section.....W56

E. M. Wherry

A Manual of Islam

GANJĪNA I ISLĀM

JIS MEN

WUH ZURURĪ BATEŃ MUNDARJ HAIN

JIN SE

MASHĪ MUBASHSHIRĪN AHL I ISLĀM

KE DARMİYĀN

INJĪL KI BASHARAT DENE KE LIYE
LIYAQAT HASIL KAR SAKEN.

MIN TASNĪF

PADRI E. M. WHERRY, M. A., D. D.

YIH KITAB AMERICAN TRACT SOCIETY KI
TARAF SE SHAYA HUI.

ALLAHABAD :

PRINTED AT THE ALLAHABAD MISSION PRESS.

Pahli chhapai.]

1906.

[*Jild* 1,000.

D I B A C H A .

Bís sál ká arsa húá hai, ki main musannif i kitáb i házá, shahr i Saháranpur ke madrasa i İl̤m i Iláhi men ustád muqarrar kiyá gayá, aur jo mazámín mujhe tafwíz húe un men se ek “Dín i Islám” bhí thá. Chunan̤chi main chár sál tak is mazmún par dars taiyár karke apní jamáat ko parhátá rahá. San 1888 ke shurú men madrasa ke kám se farágat pákar Wiláyat chalá gayá. Phir das sál baḍ Wiláyat se wápas áyá, aur Saháranpur jáke İl̤m i Iláhi ke madrasa ká muláhiza kiyá, aur dekhá ki tulabá un hí darson ko parhte hain̤. Liházá mujhe maḷúm húá ki ek aisí kitáb kí zurúrat hai, jo na sirf İl̤m i Iláhi ke madrasa ke tulaba ke liye balki Masíhi mannádon aur un sab ke liye kár-ámad aur mufíd howe, jo Dín i Islám se wáqifiyat aur Musalmánon ko Injíl sharíf kí bashárat dene kí liyá-qat hásil karne ke k̤hwáhishmand hain̤. Chunan̤chi main ne qalam uṭhákar barí mihnát se is kitáb ko tasníf kiyá.

Lekin ab is se koí yih na samjhe ki is chhoṭí sí kitáb men Dín i Islám ká púrá púrá hál marqúm hai. Is men sirf wuh báten pái jáwengí, jo Islámí tawáriḵh aur us ke usúl ke samajhne ke liye zarúrí hain̤. Liházá pahle tén hisson men zail kí báton ká muḵhtasar hál mundarj húá :—

1. Mulk i Arab aur us ke qadím báshindon ke hálát.
2. Muhammad sáhib kí sarguzasht aur Islám ke qáim kiye jáne ká bayán.
3. Dín i Islám ke usúl o aqáid ká bayán.

In ahwál ke baḍ, main ne aur do tén báb darj karná munásib samjhá. In men se ek báb men to main ne is haqíqat ko záhir kiyá hai, ki Qurán ke usúl ke mutábiq Dín i Islám radd kiyá játá hai. Qurán qarár detá hai, ki Masíhi nawishte min jánib-illáh hain̤, aur Muhammad sáhib ke zamáne men

wuh bilkull sahíh the, liházá Qurán kí talím ke mutábíq wuh K̄hudá ká kalám hain. Lekin baraks is ke Qurán apní talím men in hí nawishton kí tawárikhí aur rúhání talím ko radd kartá hai. Maslan, nabíon kí un peshíngoíon ko taslím nahín kartá, jo K̄hudáwand Yisú Masíh ke haqq men marqúm hain. Injíl kí wuh talím jo Yisú Masíh kí pák zát, us kí talím, us kí maut aur phir jí uthne kí bábat hai, us se bhí inkárá hai. Pas Qurán jis kitáb ko sahíh aur pák qarár de chuká hai, usí ke bar̄hiláf talím detá hai.

Phir chúnki is kitáb ke parhnewále ziyádatar mubashsharán i Injíl hí hongé, is liye main ne munásib jáná ki Ahl i Islám ko bashárat dene ke taríqe par bhí kuchh talím dún, aur is ke bad un kitábon kí ek fihrist pesh karún jin se talib i ilm ko kháss fáida pahunch saktá hai.

Is kitáb kí tasníf men main ne bahut se asháb se madad hásil kí hai ; k̄husúsan Sale sáhib ke tarjuma i Qurán, Sir William Muir sáhib kí Life of Mohamet, Canon E. W. Sell sáhib kí tasnífát se aur Dr. T. P. Hughes sáhib kí Dictionary of Islám se mujhe bahut madad milí hai.

Hissa i seyum o panjum pahle Angrezí zabán men tahrír kiye gaye, aur bad men Munshí Muhammad Ismáíl ne Urdú men tarjuma kiyá.

Ummíd hai ki názirín is kitáb se bahut fáida utháenge. Tamám izzat o jalál K̄hudáwand ko howe, jis ke fazl o karam se qawí ummíd ho saktí hai, ki Ahl i Islám Injíl sharíf kí sachcháí aur haqíqí ráh i naját se saádat i dárain hásil karenge.

E. M. WHERRY.

MUSSOORIE :
July 15th, 1905. }

F I H R I S T .

HISSA AWWAL.

Arab aur Arabiṃ ke bayān men. Safha.

BAB	I.	Mulk i Arab aur us kí taqsím aur ábádí,	1-5
BAB	II.	Ahl i Arab kí qaumí aur khándání súrat o sírat,	6-11
BAB	III.	Arab ká mulkí intizám aur hukúmat,	12-16
BAB	IV.	Arabí qaumon ke qadím mazhab, ..	17-23
BAB	V.	Arabí dastúráat aur zindagí ke atwár,	24-26
BAB	VI.	Arabí aqwám kí akhláqí o ilmí haisiyat,	27, 28

HISSA DOYUM.

Muhammad sáhib kí Sarguzasht.

BAB	I	Paidáish se leke risálat ke aiyám tak,	31-34
BAB	II.	Risálat kí hálat hijrat tak, ..	35-42
BAB	III.	Risálat kí hálat Hijrat se Makka par qábiz hone ke waqt tak,	43-56
BAB	IV.	Makka kí fath se Muhammad sáhib kí wafát tak,	57-61

HISSA SEYUM.

Dín i Islám ke bayān men.

Taríf i Islám,		65, 66
BAB	I.	Qurán ke bayān men,	67-76
BAB	II.	Ahádís ke bayān men,	77-79
BAB	III.	Ijmá ke bayān men,	80
BAB	IV.	Qiyás ke bayān men,	81, 82
BAB	V.	Aqáid i Islám ke bayān men,	83-88
BAB	VI.	Islámí faráiz ke bayān men,	89-91
BAB	VII.	Jihád ke bayān men,	92, 93
BAB	VIII.	Islámí firqe aur bidaton ke bayān men,	94, 95
BAB	IX.	Islám ke báre men mutafarriq khiyálát,	96-100

HISSA CHAHHARUM.

Dín i Islám kí Tardíd az rúe Qurán.

Dín i Islám kí Tardíd az rúe Qurán,		103-126
-------------------------------------	--	---------	---------

HISSA PANJUM.

Taríqa i Bashárat.

Taríqa i Bashárat,		127-147
--------------------	--	---------	---------

HISSA AWWAL.

ARAB AUR ARABIYON KE BAYAN MEN.

PAHLÁ BĀB.

MULK I ĀRAB AUR US KÍ TAQSÍM AUR ĀBĀDÍ.

Barr i Aẓam Ashiá ke junúb o magrib men ek jazíra-numá wáqī hai, jo Ārab kahláta hai. Us ke shimál men Súrīyá; mashriq men Bahr i Ārab, Bahr i Fāras aur daryá Furát; junúb men Bahr i Hind; aur magrib men daryá i Qulzum wáqī hai. Ārab ká shimálī hissa, Pathrīlī Ārab, aur us ká junúbī hissa Ārab i K̄hushnumá, yá Ārab i K̄háss, kahláta hai.

ĀRAB I K̄HÁSS. Sharqī musannif Ārab i K̄háss ko pānch hisson men taqsím karte hai: Yaman, Hijáz, Taháma, Najd aur Yamáma. In dinon men ahl i jugráfiya Ārab ko chār hisson men taqsím karte hai: Hijáz, Yaman, Najd aur Bahráin.

YAMAN. Is nám se zāhir hai, ki wuh Ārab ká junúbī hissa hai. Us men tīn chhote hisse hai: Hadrámut, Omán aur Najrán.

Yaman ká bará shahr Sanáa hai. Agle zamánon men yih shahr dár-us-saltanat ká darja rakhtá thá, lekin zamána i hál men Yaman ke Shekh Sanáa se pandrah kos ke fásile par Hasn ul Muwāhib men rahte hai. Qadím zamáne se leke áj tak Yaman apní paidári kī khúbī aur áb o hawá kī sihhat ke sabab se mashhūr húa hai. Wárid hai, ki Yaman kī sihhat o khúbsúratī ke sabab se Sikandar Aẓam ne iráda kiyá ki use fath kar le, táki us men apná dár-ul-k̄hiláfa qáim kare, lekin mut ne us ko muhlat ná dí.

Mutaqaddimín khiyál karte the, ki Yaman men tarah tarah kī nafis chízen paidá hotí hai, aur

we us kí daulat kí barí taríf karte the. Lekin dar asal wuh nafis chízen mulk i Hind aur shimálí Afríqa kí taraf se átí thín. Saudágar un ko kishtí-on men Adan tak pahuncháte the, aur wahán se Arabí kárwánon ke wasíle se, wuh shimál kí taraf shahr i Súr tak láí játí thín. Jab Rúmíon ne aisá intizám kiyá, ki mál daryá i Qulzum kí ráh se mulk i Misr men pahuncháyá jáwe, to yih chízen shahr i Sikandariya men átí rahín.

Yaman kí paidáwári kí kasrat is sabab se hai, ki ás pás pahár wáqi hain, jin se pání ákar zamín ko seráb kartá hai. Bárish bhí hotí hai. Is liye káfí, anáj, angúr aur tarah tarah ká mewa, masálah, wag. kasrat se paidá hote hain.

Agarchi pání is tarah partá hai, tau bhí Arab ká koí daryá samundar tak nahín pahunchtá. Pání registán kí ret men jazb ho játá hai. Ajíb bát hai, ki yih pání zamín ke niche bahtá aur Bahr i Fáras ke kháre pání ke niche nikaltá hai.

HIJÁZ. Arab ke is hisse kí shuhrat khásskar us ke do bare shahron Makka aur Madíná ke sabab se húi. Makka dunyá ke qadím shahron men shumár kiyá játá hai. Gumán gálib hai, ki yih wuh shahr hai, jo Paidáish kí kitáb men “Mesa” kahlátá hai, (Paid. x. 30). Us men ek but-khána thá, jo hazár barason se mashhúr thá, aur jis kí taraf ás pás kí qaumen har sál hajj kartí thín.

Makka ek pathrílí wádí men wáqi hai. Cháron atráf par pahár hain. Us ke bíchon bích wuh barí imárat, jo Kaba kahlátá hai, baná hai, aur shahr ke sáre kúche is kí taraf nikalte hain. Is shahr men ek kúa hai, jo chashma i Zamzam kahlátá hai; sirf isí kúe ká pání píne ke láiq hai. Agle zamánon men log apne apne gharon men hauz banwáte the, jin men bárish ká pání jama rahtá thá.

Kuchh muddat bad koh i Arfát se nahron banwái gain. In nahron men se sab se mashhúr nahr wuh hai, jis ko Sultán i Rúm Sulaimán kí begam ne banwái. Shahr i Makka ke charon taraf zamín wíran hai, aur is sabab se anáj dúr se láyá játá hai. Muhammad sáhib ke pardádá, Háshim ne do kárwánon ko muqarrar karwáyá. Ek in men se mausim i garmá ke liye, aur dúsrá mausim i sarmá ke liye, apní apní bárí par jákar anáj láte the. Khajúr ás pás ke shahron se áti thín. Shahr i Táif se anjír áte hain. Is qism kí tijárat se Makka ke báshinde aksar daulatmand húe hain. Hajj ke dinon men barí saudágarí hotí hai.

KĀBA. Yih Makka ke, balki Arab ke sab imárat se ziyáda shuhrat rakhtí hai. Ahl i Islám dawá karte hain, ki Hazrat Ibráhím aur us ke beṭe Ismáíl ne is ko tamír kiyá; libázá is riwáyat ke mutábiq, Kāba ke nazdík ek jagah hai, jo “maqám i Ibráhím” kablátá hai. Is riwáyat ká iatibár nahín hai, kyúnki is bát men kuchh bhí shakk nahín, ki Ibráhím aur Ismáíl apní tamám zindagí men shahr i Makka men nahín gae. Sir Saiyad Ahmad Khán ne, bahut sí dalílen khínch khínch ke sábit karne kí barí koshish kí, ki Hazrat Ibráhím o Ismáíl Makka men já rahe, lekin in báton se itmínan paidá nahín hotá. Yaqín partá hai, ki Kāba qadím Sábáíní haikal thí. Muhammad sáhib ke dinon men is but-khāne men 360 múraten thín.

Hál ke zamáne men Kāba ek álishán makán hai. Us kí lambáí 24 háth, chauráí 23 háth aur úncháí 27 háth hai. Púrab kí taraf 4 háth kí úncháí par ek darwáza hai, aur andar ká farsh is úncháí ke mutábiq dahlíz ke sáth miltá hai. Darwáze ke pás kone men ek kálá patthar rakhá húa hai, jo *Sang i Aswad* kahlátá hai. Is kí súrat kisí qadr baizawí hai, aur koí sát inch qutr ká hai. Malúm hotá hai, ki

yih ek hawáí patthar hai, jo kisé waqt ásmán par se girá, aur jo is hí wajh se Arab ke sitára-parast logon ke sámhne pák aur pújne ke láiq tasauwar kiyá gayá. Is k̄hiyál ke sáth Muhammadíon kī riwáyat miltí hai, jo kahtí hai, ki yih patthar Hazrat Ádam ke sáth ásmán se áyá.

Hijrat kī tísrí sadí men, Karmátí firqe ne K̄aba ko mismár kar d̄alá, aur Sang i Aswad ko churá liyá. Báís baras tak wuh patthar un ke pás rahá.

K̄aba kī chhat lakrī ke tīn sutúnon par qáim hai. In sutúnon ke darmiyán lohe kī síkhen lagí húi hain, jin par chándí ke shamádán laṭke rahte hain. Báhar kī taraf ek qímatí kálá kaprá lagá húa hai, jis ke kináron par zari ká kám nikálá húa hai. Yih kaprá har sál badlá játá hai. Pichhle dinon men yih kaprá k̄halífe bhejá karte the: un ke bad Sultán i Misr aur ab Sultán i Róm kī taraf se bhejá játá hai. Andar kī taraf K̄aba kī chhat aur díwár aur sutún chhat se leke farsh se tīn háth tak lál reshmí kapre se marhe húe hain, jis par chándí ke phúl aur hurúf bane húe hain. Is kapre ke niche cháron taraf farsh tak sufed sang i marmar lagá húa hai. Díwáron par Qurán kī áyaten kanda hain. Farsh tarah tarah ke rangin sang i marmar se baná húa hai. Aláwa is ke in díwáron par sunahre shamádán bhí hain, lekin yih sab asbáb aur sámán Musalmánon hí ke waqt men banáyá gayá hai.

MADÍNÁ. Shahr i Madíná qadím se shahr i Yathrab kahlátá thá. Yih shahr Makka ke nísf ke barábar hai. Us ke cháron taraf shahr-panáh hai. Wuh ek maidán men wáqí hai, jis kī zamín zarkhez hai, aur jis men khajúren bakasrat paidá hotí hain. Is ke shimál men Uhad pahár aur junúb kī taraf Áír pahár wáqí hain. Is shahr men

Muhammad sáhib muddat tak rahe; aur yahín wuh mare aur dafn bhí húe. Un ká ek álishán maqbara yahán baná húa hai; aur yahán ek barí masjid hai, jis ko shurú men Muhammad sáhib ne tamír kiyá.

ТАНÁМА. Is súbá kí zamín aksar retílí hai. Pachchhim kí taraf daryá i Qulzum, shimál kí taraf Hijáz aur mashriq kí taraf Yamáma wáqí hai. Yih súbá qaríb shahr i Makka se Adan tak phailá húa hai.

NAJD. Yih súbá, Yamáma aur Hijáz ke darmián wáqí hai. Mashriq kí taraf Bahráin hai. Is súbá men ek shahr banám Yamáma, bahut mashhúr húa. Is men Muhammad sáhib ká bará mukhálif Musáilama rahtá thá, jis ne dawá kiyá, ki main bhí Arab ká nabí hún, lekin Alí kí talwár ne us ko jhúṭná ṭhahráyá.

Is zamáne men Najd kí ziyáda shuhrat húi. Is súbá ká shahr i Riád, Wahábíon ká dár ul khiláfat ho gayá. Misr ke Sultán Muhammad Alí ne Wahábíon ko shikast dí, aur us waqt se un ká ikhtiyár játá rahá.

DÚSRÁ BĀB.

AHL I ĀRAB KÍ QAUMÍ AUR KHĀNDĀNÍ
SÚRAT O SĪBAT.

Ārabí musannifon kī tasnífāt men wárid hai, ki qadím zamánon men kaí qaumen mŭlk i Ārab men búd o bāsh kartí thī, jin ká fī zamána nám o nishán nahīn rahá. In qaumon ká zikr Qurán aur Ahádís kī kitábon men páyá jātá hai. In men se wuh qaumen jin kī shuhrat ziyáda hai, yih hain : qaum i Ād, qaum i Samúd, qaum i Tasm, qaum i Jádís, qaum i Jorham, aur qaum i Āmálíq.

QAUM I ĀD. Kahte hain, ki qaum i Ād bin Āram bin Sím bin Núh kī aulád hain. Túfán ke bad is qaum ne Makka ke shimál kī taraf maqám i Ahqáf men búd o bāsh kī. Us ke pahle bádsháhí yá shekh kī bábat bahut se qisse kaháníán páe játe hain. Ēk qissa jo ziyáda mashhúr hai yih hai, ki us ne ek álishán shahr tamír karwáyá, jis men us ne apne liye khúbsúrat mahall aur khushnumá bag tai-yár kiyá. Muhammadí mufassirín Baidháwí aur Az-Zamaksharí batláte hain, ki yih log bare qaddáwar the, un kī lambái sáth se leke sau háth tak thí! Is sabab se wuh bare zabardast the, aur khúnrezí aur butparastí ke sabab se Khudá ká gazab un par bharká. Peshtar us se ki wuh halák ho gae, Khudá ne apne Nabí Hazrat Húd ko bhejá, jis ne bahut koshish kī, ki us qaum i náfarmánbardár ko Khudá se mel karáe, lekin us qaum ne us kī na suní, aur na wuh butparastí se báz áí. Chunánchi Khudá ne us qaum par ek aisí garm hawá bhejí, jo sāt din rát barábar túfán kī tarah chaltí rahí, aur jis ne us shahr ke sab bāshindon ko halák kiyá. Qurán

men is shahr ká nám Írím likhá húa hai, (Súra i Fajr v. 6,) aur is qaum ká zikr bhí páyá játá hai, (Súra i Iaráf v. 70.) Kahte hain, ki yih shahr ab tak Adan ke registán men maujúd hai. Wárid hai, ki yih shahr aksar dikháí nahín detá hai, lekin aisá húa, ki khalífa Muáwiya ke aiyám men ek shakhs Qulába náme ne us ko dekhne ká dawá kiyá. Wuh kahtá thá, ki main apne únṭ ko jo kho gayá thá, dhúndhtá húa achának is shahr ke darwáze par já pahunchá; andar jáke kyá dekhtá hún, ki yahán ek bhí báhinda nahín hai, so máre khauf ke main wahán se niklá, lekin bhágte bhágte wahán se do chár patthar uthá láyá, jin ko main ne khalífa ko dikhláyá.

Pádrí S. M. Zwemer sáhib apní kitáb musammá ba *Arabia the Cradle of Islám*, safha 74 men farmáte hain, ki “Shahr Hajráin ke nazdík qadím zamánon kí bahut nishánián hain, jab bakhúr kí tijárat hotí thí, aur jab shahr i Duání is tijárat ká markaz thá. Koson tak qadím shahron kí khandarát parí hain, jo Masíh ke peshtar ábád the, lekin in dinon men sirf shahron aur muhallon kí choṭián nazar áti hain. Registán kí ret ne un par gálib ánkar qaríb sab kuchh dabá liyá.”

Is bayán se gumán gálib áta hai, ki Qulába mazkúr is hí qism ke wíran shahr men dákhil húa, aur mufassiron kí kahániön ko yád karke bhág gayá! Aur in mufassiron ke qisson kí bábat ham kah sakte, ki wuh bhí íjád kiye gae, is murád se ki Qurán kí íbárat roshan kí jáwe. Kھیál kíjiye ki tafsiron ke bayán ke mutábiq baní Ad Makka ke shimál kí taraf rahte the, lekin hádisa mazkúra i bálá *Adan ke nazdík, yane Súba i Hadramaut* men wáqi húa, jo Makka se sadhá kos dúr hai! Yih qissa namúna ke taur par parhnewálon ke sámbhne

pešh kiyá jātá hai, táki aisí sab kaháníon kí asliyat maḷúm ho jáwe.*

QAUM I SAMÚD. Yih qaum Samúd bin Yátar bin Aram se paidá húi. Is qaum ká bayán bhí Qurán men páyá jātá hai. Súra Hajr 82 wag. kahte haiñ, ki yih qaum pahle Yaman men bastí thí, lekin Himyár bin Sábá ne un ko wahán se nikál diyá. Liházá baní Samúd ne shimál kí ráh lí, aur Hijáz ke shahr i Hajar men já basí, wahán unhon ne apne gharon ko chaṭánon men tarásha, aur yih ghar ab tak maujúd haiñ.

Qurán ke mazmún ke muwáfíq, mufasssírín bayán karte haiñ ki qaum i Samúd ne Haqq Taálá kí bandagí chhoṛkar butparastí ko ikhtiyár kiyá. Is hálat men Khudá ne apne Nabí Sáliḥ ko un kí taraf bhej diyá. Mufasssírín ke kḥiyál ke muwafíq, Sáliḥ ká zamána Hazrat Húd aur Hazrat Ibráḥím ke aiyám men thá. Bahut thoṛe admíon ne is Nabí ko taslím kiyá: báqí be-ímán rahe, aur unhon ne is Nabí ká ek nishán talab kiyá. Wuh nishán yih thá, ki ek unṭní, hámila shudí, sámhne ke pahar se nikálí jáwe. Sáliḥ ne Khudá se duá kí, aur fauran us hí chaṭán se unṭní un ke rú-ba-rú niklí, aur us hí waqt ek aisá bachcha janí, jis ká dúdh chhuráyá húá thá. Is muajiza ko dekhkar qaum apní burái se qáil na húi, aur na apní butparastí ko tark kiyá. Baraks is ke wuh ziyáda burái karne lagí, aur us unṭní kí kúnchen káṭkar us ko már ḍálá. 'Tín din ke baḍ Khudá ne zalzale se un ko halák kiyá. Sáliḥ aur us ke pairau zalzale se bach gae, aur mulk i Kanaán ko chale gae. Wahán se wuh

* Ishí qism kí ek aur riwáyat mashhúr hai, ki buzurg Músá 70,000 baní Isráelíon ko leke Makka men hajj yá ziyárat ke liye gae the, aur jis ke aksar pairau i Muhammad az rúe mazhab baṛe muṭaqid haiñ. Yih riwáyat Muhammad sáhib se mansúb kí játí hai.

Makka ko já pahunche, aur unhon ne wahán apní báqí umr guzrání.

Mulk i Basan Pathrílí Arab ke shimál kí taraf wáqí hai. Qadím se baní Anáq us men rahte the. Un ká qadd bará thá, liházá jab baní Isráel ne us mulk ko fath kar liyá, to Auj Basan ke bádsháh ko qatl kiyá. Likhá hai, ki us ke palang kí lambáí nau háth kí thí, (Istisná iii. 2.) Malúm hotá hai. ki Samúd ká qissa un qaddáwar qaumon se nisbat rakhtá hai, jin ko Khudá ne butparastí ke sabab se halák kiyá.

QAUM I TASM. Yih qaum Lúd bin Sim kí aulád thí. Is ke nazdík qaum i Jádís rahtí thí, aur yih qaum Tasm ke taht men rahí, jab tak ki ek zálím bádsháh ne hukm diyá, ki Jádís kí kisé larkí kí shádí na kí jáwe, jab tak ki pahle us ke pás na áwe. Yih hukm sunkar qaum i Jádís ne barí ziyáfat kí. Bádsháh aur us ke ahlkár aur Tasm ke buzurg is ziyáfat men buláye gaye. Asnâe ziyáfat men qaum i Jádís ne apní talwáren, jo ret men chhipáí gayí thín, khínchkar bádsháh aur us ke kull sáthion ko bhí qatl kiyá. Bad azán Tasm kí sári qaum, thore ádmion ke siwá tah i teg húi. Jo ádmí is hamle se bach nikle, so Yaman ke bádsháh yá shekh ke panáhgír húe. Is bádsháh ne un kí madad kí, aur qaum i Jádís ko bilkull halák kar dálá.

QAUM I AMÁLÍQ. Yih qaum Esau bin Isháq bin Ibráhím kí nasl se húi. Yih log Koh i Siná aur us ke shimál kí taraf búd o báhsh karte the. Liházá un kí riháish kí jagah Pathrílí Arab aur na ki Arab i Kháss men wáqí thí.

ZAMÁNA I HÁL KÍ ARABÍ QAUMEN. Arab ke muwarrikh batláte hain, ki Arabí do asl se hain. Ek Qahtán (yane Yuqtán) bin Ibr kí nasl se, aur dúsri Adnán, jo Ismáíl bin Ibráhím kí nasl se hai.

Sir William Muir sáhib ne is bát kí barí tahqíq kí. Un kí kitáb *Tawáríkh i Muhammadí* se sábit hai, ki Arabí Qahtán aur Baibal ká Yuqtán ek hí shakhs nahín hai. Chunánchi wuh farmáte hain, ki “Muhammadíon ká yih qaul, ki in donon se ek hí shakhs murád hai, mahz lago hai. Muhammadí musannifon ká maqsad hai, ki Baibal kí haqíqí Tawáríkh ke sáth Arabí kahánián milái jáwen. Sach to yih hai, ki yih Arabí Qahtán 500 baras yá mumkin hai ki 800 baras, qabl az Masíh dunyá men paidá huá.

Arabí musannifon ke mutábiq Qahtán kí aulád Arab-ul-Arabá ke nám se námzad hai, jis se yih murád hai, ki wuh khalis Arabí hain. Lekin Adnán kí aulád Arab-ul-Mustáriba kahlátí hain, yane wuh Arabí jo aslí nahín hain, magar mulk i Arab men búd o básh karte hain, aur is sabab se Arabí kahláte hain. Baze musannif qadím Arabíon ko “Arab-ul-Arabá” kahte hain, aur ahl i Qahtán ko “Mustáriba.” Liházá, is khiyál ke mutábiq, Ismáíl kí aulád asl Arabí nahín hain, kyunki un ká báp Ibrání thá, magar Ismáíl kí aulád qaum i Jorham ke sáth mil gayí. Wajh is kí yih hai, ki Ismáíl ne Mudád kí beṭí se shádí kí, aur us kí aulád ne us qaum ke dastúr aur zubán, wg. ko ikhtiyár kiyá. Is hí tarah yih donon qaumen ek hí qaum ban gayín. Lekin jis hál ki Ismáíl aur Adnán ke bích men nasab-náma mashkúk hai, aksar Arabí apne nasab-náme ko sirf Adnán hí tak pahuncháte hain, aur bas. Is muámila kí haqíqat yih hai, ki Muhammad sáhib ne dawá kiyá, ki main Ismáíl ke khándán se hún, aur is dawé ko qáim karne ke wáste baz Yahudí álimon ne, jo Musalmán ho gaye the, koshish kí, ki Adnán aur Ismáíl ke nasab-námon ko kisi súrat se miláwen, táki Muhammad sáhib ká dawá sábit kiyá jáwe. Lekin

gaur kí bāt hai, ki Mudād aur Adnán ke bích men kam se kam ek hazár baras ká farq páyá jātá hai! Kyá yih silsila tūtá húa nazar nahín átá?

Un qaumon ke siwá, jo Simí kahlátí hain, aur qaumen bhí mulk i Arab men rahtí thín. Maslan, wuh qaumen jo Kúsh bin Hám kí aulád se thín, aur jo Kúshí kahlátí hain, yih log pahle Daryá e Furát aur K̄halíj i Fáras ke kináron par búd o bāsh karte the. Wahán se wuh mulk i Arab men phail gaye, aur Arabí qaumon men shámil ho gaye. Akhír men bahut se Yahúdí log, Rúmí hákimon ke zulm se bhágke, Arab men rahne lage. Muhammad sáhib ke dinon men kaí ek qaumen Makka aur Madíne ke muttasil búd o bāsh kartí thín. Phir Afríqa se Habshíon ne janúbí Arab men apní saltanat qáim kí, aur Habshí log mulk i Yaman men rahte the. Un ke bad Fáras kí saltanat ne Arab men kisí qadr ikhtiyár hásil kiyá.

TÍSRA BĀB.

ARAB KĀ MULKĪ INTIZĀM AUR HUKŪMAT.

Qadīm zamāne se leke Muhammad sāhib ke waqt tak, Arab kī qaumen apne apne buzurgoṅ aur shekḥoṅ ke tābī rahtī thīn. Bāz kḥāndān qaumoṅ ke darmiyān ziyāda ikhtiyār rakhte the, aur zarūrat ke waqt wuh aur qaumoṅ kī himāyat yā hifāzat karte the. Is hī tariqe se Muhammad sāhib ke waqt qaum i Hāshim ek qism kī sardārī rakhtī thī.

Arab ke muwarriḳh batlāte hain, ki Qahtān kā kḥāndān kāi sadīoṅ tak Arab kī qaumoṅ par ikhtiyār rakhtā thā. Is kḥāndān meṅ se ek shakhs Yārab nāme ne Yaman kī bādshāhat qāim kī, jis se maḷūm hotā hai, ki qadīm Himyārī saltanat jo do hazār baras tak rahī thī, shimālī qaumoṅ se maglūb hūī. Qahtān ke baḍ us ke bhāī Qahlān ne bādshāhat kī.

ARĀM KĀ SAILĀB. Arabī tawārīkḥoṅ meṅ ek bare hādise kā bayān pāyā jātā hai, jo Arām kā sailāb kahlātā hai. Is barī balā ke sabab se Yaman kī āth qaumoṅ ko mulk chhoṛnā parā. In hī qaumoṅ ne shimālī Arab meṅ būd o bāsh kī, aur rafta rafta Ḡasān aur Hāirā kī bādshāhatoṅ ko qāim kiyā. Qissa mazkūra i bālā jaisā Arabī kitāboṅ meṅ likhā hai, yūṅ bayān kiyā jātā hai, ki Abdul-Shams ne, jo Sábā se bhī námzad hai, Sábā ke shahr ko ābād kiyā. Shahr ke nazdīk us ne ek barā hauz yā tálāb banwāyā, jis meṅ pahār kā pānī átā rahe, aur logoṅ ke pīne aur zarāat ke kām meṅ áwe. Is hauz kī imārat shahr ke úpar misl pahār ke nazar áti thī. Log is ko bahut mazbūt samajhte the, aur kisī ne yih kḥiyāl tak bhī na kiyā, ki yahān kisī

nau ká khatra hai. Pání us men 125 fuṭ tak charhá rahtá thá. Us ke nazdík aur donon kináron par logon ne apne gharon ko banáyá. Lekin wuh din áyá, jab paháron se ek aisá sailáb áyá, ki us ke zor se bauz kí díwáren tūtkar gir parín, aur pání ke zor se tamám shahr aur ás pás kí bastián bar-bád ho gain.

Is qisse kí bábat Sir William Muir sáhib farmáte hain, ki áth qaumon par wuh balá jo áí thí, so yih thí, ki jab Rómíon ne daryá i Qulzum kí ráh se kishtiön par Hind aur Chín ke asbáb ko Sikan-daria shahr tak pahuncháná shurú kiyá, tab Arabí qaumon ká wuh kám, jo khuskí par kárwánon ke wasíle se húa kartá thá, band ho gayá. Liházá wuh náchári se shimál kí taraf já rahín.

Yaman ke zarkhez mulk men bahut se Yahúdí aur Ísáí rahte the. Yahúdíon kí yabán tak kasrat thí, ki un ke shekh Zú Nawás ne iráda kiyá, ki Ísáíon aur dígar aqwám ko zabardastí se Yahúdí banáwe. Us zálím ne bahut Ísáíon ko ízá dí, aur kitnon ko qatl kiyá. Ísáíon ne Habsh ke Najáshí kí duháí dí, aur us ne apne lashkar ko bhejkar Yahúdíon ko shikast dí, aur un ke zálím bádsháh ko halák kiyá. Habshíon ne Yaman par apní saltanat qáim kí, aur Ísáí dín ko phir bahál kiyá. Girje gharon aur bare bare madrason ko phir banáyá. Is ke bad Habshíon aur Ísáíon ne shimál kí Arabí qaumon par hamla kiyá, aur un ká bádsháh Abrahá lashkar leke shahr i Makka kí taraf rawána húa. Ráste men unhon ne bahut taklíf páí, aur jab Makka ke nazdík pahunche, garm bawá ká tufán jo *Simmún* kahlátá hai, un par áyá, aur anqaríb tamám lashkar halák ho gayá.

Is shikast ke bad ahl i Fárán ke bádsháh Nau-sheerwán ne Yaman par charháí kí, aur Hab-

shíon ko níkalke apní bádsháhat qáim kí, lekin is bádsháhat kí kamzorí ke sabab se tamám Yaman men qaumen apní apní hukúmat sábiq kí tarah kartí rahín.

Abrahá kí shikastagí ke do sál bad Muhammad sáhib paidá húe.

GASSÁN KÍ BÁDShÁHAT. Upar bayán ho chuká hai, ki áth qaumen Yaman ko chhorakar shimál kí taraf búd o báh karne lagín. Inhon ne do bádsháhaten qáim kar lín. Yih donon bádsháhaten Arab i Kháss ke haddon se báhar thín. Gassán kí bádsháhat kí bání qaum i Azd thí. Yih bádsháhat pánch yá chha sadí tak qáim rahí. Un ke bádsháh Hárith ke khitáb se mashhúr the, jis ko Yúnání log Aretes kahte the. In men se ek ne jab shahr i Damishq ká hákim thá, Paulus rasúl kí giriftári ká hukm diyá, (2 Qur. xi. 32 aur Aamál ix. 24.)

Yih qaum San Hijrat ke do yá tén sau baras pesh-tar Ísáí ho gai thí. Us ká ákhirí bádsháh Jabálá náme ne khalífa Umar ke dinon men Dín i Islám ko qubúl kiyá, lekin chand dinon bad náráz hoke Islám ko tark kiyá, aur bádsháhat ko chhorakar shahr i Qustuntuniyá men panáhgír hoke já rahá.

HÁIRÁ KÍ BÁDShÁHAT. Qahtán ke khándán ke ek sháhzáda Malik náme ne Háirá kí bádsháhat kí bunyád dáli. Tísrí pusht men bádsháhat ká wáris Lakhmí qaum ká sháhzáda húa, jin ká laqab Mundár thá, chunánchi má bad ke sháhzáde Mundár kahláthe the. Yih hukúmat 622 baras tak qáim rahí. Khalífa Abú Bakr kí amaldári men Khalíd ibn-ul-Walíd ne Háirá ke bádsháh al Mundár al Magrúr ko qatl karke us kí bádsháhat chhín lí.

HIJÁZ KÍ QAUMÍ HUKÚMAT. Muhammadí tawárikhon ke mutábiq Jorham bin Qahtán Hijáz men bádsháhat kartá rahá, aur Ismáíl ke waqt tak yih

súba us ke khándán ke ikhtiyár men thá. Kahte hain ki Ismáíl ne Mudád kí betí se shádí kí, jis se us ke bárah bete paidá hue. In men se ek Kídár náme ne apne chachá se bádsháhat hásil kí.*

Hijáz kí hukúmat ká haqíqí hál yih hai, ki qaumen apne apne shekhon ke tábí rahín, jaisá ki Badwí qaumen ab bhí kartí hain. Makka men qaum i Quresh kí barí qadr thí. Wajh is kí yih thí, ki unhon ne baní Khuzáah se Kaba kí muháfizat karne ká ikhtiyár hásil kiyá thá. Wuh khándán jo ziyáda mashhúr huá Háshim ká thá. Baní Qindá bhí barí námí qaum thí, jis ke log Muhammad sáhib ke waqt tak Ísáí ho gae the.

Jaisá úpar bayán kar chuke, Yaman kí Habshí saltanat aur shimál ke butparast qaumen kí larái ke sabab tamám Arab men koí bhí qawí saltanat na rahí. Qaum qaum ke sáth jang kartí rahí. Na Fáras ká zor rahá, aur na Rúm ká dabáo. Yih hálát rahí, jab tak Muhammad sáhib aur un ke khalífon ne Islámí hukúmat qáim na kí.

Arab kí hukúmat Muhammad sáhib ke bad tén sadíon tak Khulafá ke háth men rahí. San 325 Hijrí men ek firqa Karmátí ne, jo Islám ká ek nayá firqa niklá thá, Arab ko fath kiyá. Us ne Makka men barí kharábíán kí. Us ne shahr kí hukúmat apne háth men lí, aur kisi ko Hajj ke rusúm ko adá na karne diyá, jab tak ki khalífon ne un ko khiráj na diyá.

Muhammad sáhib ke bad Alí ká khándán Yaman par hukúmat kartá rahá, aur is waqt tak is khándán ke shekh hukmrán hain. Yaman ká

* Wázih rahe, ki yih báten us banáwaṭ se likhí gain, jis se wuh Yahúdí muríd apne nabí ke nasabnáme ko Ismáíl aur Ibráhím tak pahuncháwen.

Sharíf shahr i Sanáa men rahtá hai, lekin us ke sáth kaí aur shekh bhí hukmrán hain.

Makka aur Madíná ke Sharíf qaum i Quresh se chune játe hain. Inhon ne khalífon ke ikhtiyár ko radd kiyá, aur tab se Alí ke beṭe Hasan kí aulád Sharíf ká khitáb liye húe bádsháhat karte áye. Chár gharáne hain, baní Qádir, baní Músá i Sání, baní Háshim aur baní Kitáda, jin men se baní Kitáda Makka par aur baní Háshim Madíná par saltanat karte hain.

Yaman ke Shekh aur Makka aur Madíná ke Sharíf sirf nám ko Sultán i Rúm ke mátaht hain. Yih koí naí bát nahín hai. Qadím-ul-aiyám se Arabí qaumen apní ázádagí ko qáim rakhtí áin. Kaí bár Assúrí aur Mádí bádsháhon kí taraf se bare bare lashkar un ke mukhálifat men bheje gaye the, par wuh fathyábí hásil na kar sake. Is par bhí Arabí qaumen kisí na kisí barí mamlukat ke sáth taalluq rakhtí rahín. Agle dinon men wuh aksár Fársí yá Rúmí bádsháhaton ke sáth is taur ká taalluq rakhte the, ki kabní kabbí un ke shekh, bádsháhon ke sámhne házir hoke, nazren guzránte the. In nazron ke iwaz men Sháhansháh un ko apní laráion men hamráh le játe the, jahán par un ko bahut sí lút hásil hotí thí.

CHAUTHÁ BĀB.

ARABÍ QAUMON KE QADÍM MAZHAB.

Arab ke qadím báshinde aksar Núh ke betē Sim kí aulád se the, sárí Ismáílí aur Midyání qaumen Abirahám kí aulád thín, aur inhín men Khudá ke wade jo Hájira ko ináyat húe, púre húe nazar áte hain. (Paid. xxi. 12-18.)

Qadím báshinde sitára parast the, aur wuh mazhab tamám qaumon men phailá húa thá. Baibal kí tawárikh men mazkúr hai, ki Ismáílí aur Midyání qaumon men barí nafrat-angez butparastí ráij thí. (Gintí xxv. 1-3.)

Muhammad sáhib ke waqt wuh mazáhib jo ziyáda mashhúr the, so Sábainí, Atashparastí, Yahúdí, aur Ísáí the.

MAZHAB I SÁBAÍN. Yih wuh mazhab hai, jo qadím se chalá áyá thá; us ke pairaon ká iatiqád yih thá: (1) wuh ek Khudá Taálá ká iqrár karte the, jo sab ká málik o kháliq hai; (2) wuh Khudá ke siwá dewí aur dewion wg. kí parastish karte the. Wuh khiyál karte the, ki frishte yá deote alag alag sitáron men rahte the, aur ki un ká darja aur ikhtiyár aisá thá, ki un kí parastish karní lázim thí; (3) un ke akhláq men chár báten shámil thín; (a) sach bolná, (b) zinákárí na karná, (c) bahádur banná aur (d) parhezgárí; (4) un kí ibádat men zail kí báten shámil thín: har roz tín bár namáz parhná, sál men tín bár roza rakhná, yane Muharram ke mahíne men tís din tak, aur dúsre 9 din aur tísre 7 din tak roza rakhte the. Wuh sokhtaní qurbánián bhí guzránte the. Qibla kí nisbat un ke dastúr mutafarriq the. Baze shimál kí taraf munh karke namáz parhte the. Aur baze apne

munh junúb kÍ taraf pherte the, kitne aise the, jo Makka kÍ taraf munh pherkar duá karte the; aur baze kisÍ sitáre kÍ taraf munh pherte the. Gumán gálib hai, ki aksar qaumen Makka ke Kaba kÍ taraf munh pherkar us ko qibla jánte the.

Akhirkár, Sábáin shahr i Harán ká, Makka ke Kaba aur Misr ke al-Ahrám ká Hajj karke un maqámon kÍ tazím karte the. Al-Ahrám kÍ nisbat wuh khiyál karte the, ki yahán Seth, Hanúk, aur Sábí gáre gae, aur is hí maqám par wuh ek murgí, aur ek kálá bachhrá bakhúr ke sáth sál ba sál qurbání karte the. Sábáinon kÍ bábat tarah tarah kÍ riwáyaten mashhúr hain. Báze kahte hain, ki un ke pás Zabúr kÍ kitáb thÍ, aur is ke siwá ek aur kitáb thÍ, jo Kaldí zubán men likhÍ húí thÍ, aur jis ko wuh Seth kÍ kitáb kahte the. Un ká yih dawá bhÍ thá, ki hamará nám Seth ke beṭe Sábí ke nám se húa. Aur log kahte hain, ki yih nám Ibrí lafz *sábá* se mush-taq hai, jis ke mane “Ásmán ká lashkar” ke hain, aur jis kÍ wuh pújá karte the. Baze musannif Sábáin ko Yúhanná baptisma-denewále ke shágird batláte hain. Qurán kÍ talím ke mutábiq Sábáin ahl i Kitáb men shámil hain, (Súra i Baqar iv. 61.) Yih firqa ab tak maujúd hai, un kÍ riháish ká maqám daryá i Furát ke kináre par, aur Amara, Sak es Shiúb, Busrah aur Muhammera shahron men the. Wuh apne ko Mandeian kahte hain, lekin aksar Sábáin kahláte hain. Małúm detá hai, ki in logon ne Bábul ke qadím ádash-paraston se, jinhon ne kuchh Yahúdion aur kuchh Isáion se talím pái mazkúra i bálá iatiqád ko hásil kiyá.

SITÁBA-PARAST. Sitára-parastí qadím zamáne men umúman sab qaumen men ráij thÍ. Arabí qaumen bhÍ is mazhab ko mántí thín. Makka ká Kaba is mazhab kÍ barí haikal thÍ, jis men deví deotáon

kí múraten dharí rahtí thín. Yih múraten aksar un maḃúdon kí súraten thín, jo logon ke kḃiyálon ke mutábiq aláhida aláhida sitáron men rahte the. Wuh gumán karte the, ki yih maḃúd Alláh i Taálá ke huzúr hamáří sífárish karnewále hain. Wuh Alláh ko sab chízon ká kḃáliq aur málik jánte the. Adná darja ke deví deotáon ko Iláhát kahte the.

Agarchi yih deví deote Arab ke sab sitára-parast qaumon ke sámhne muazziz the, tau bhí aksar un men se har ek qaum apní kḃáss ibádat ke liye kisí ek maḃúd ko pasand karke us hí kí parastish kartí thí. Maslan qaum i Himyár, Súraj kí, qaum i Lakhm aur Jodám Mushtarí kí, qaum i Táí Zohal kí, qaum i Qáis, Shiára kí, aur qaum i Asad Táríd yá Mirríkh kí parastish kartí thín.

Qurán men tén devíon ká zikr páyá játá hai, jo ziyáda shuhrat ke sabab se Kḃudá kí beḃián kahlátí thín: al Lát, al Uzza, aur al Mínáh. Qaum i Táyif al Lát kí múrat kí pújá kartí thí. Maqám i Nakḃhla men us ká mandir banáyá gayá thá. Hijrat ke nawen sál men al Mugaira aur Abú Súfián ne Mubammad sáhib ke hukm ke mutábiq is ko mismár kiyá.

Al Uzza qaum i Quraish aur qaum i Kinána kí deví thí. Is kí múrat aksar Kíkar ke darakḃt ke nazdík kharí kí játí thí. Hijrat ke áḃhwen sál men Kḃáliq ibn Walíd ne is ko barbád kiyá.

Al Mínáh ko qaum i Huzail aur qaum i Kḃhuzzáh pújte the. Is deví kí múrat ek bará patthar thá, jis ko Saad ne Hijrat ke áḃhwen sál men mismár kar dálá.

In tén devíon ke siwá páñch aur gair maḃúd hain, jin ká zikr Qurán men páyá játá hai; Wadd, Sawá, Yagús, Yáúq, aur Nasr: (Súra i Núh 22.)

Wadd kí múrat ádmí kí súrat rakhtí thí, jis ko qaum i Qalb ásmán jánke pújtí thí. Sabá kí múrat aurat kí súrat par thí. Qaum i Hamadan aur qaum i Hudhail maqám i Rohat men is kí parastish kartí thín. Yagús kí múrat sher kí súrat rakhtí thí, Yaman kí qaumen is kí parastish kartí thín. Yáúq kí súrat ghore kí aur Nasr kí múrat uqáb kí shakl kí thí, aur us kí ábid qaum i Himyár thí.

In maḥúdon ke siwá Arabí qaumen aur bahut sí múraton kí pújá kartí thín. Har ek ghar men ṭhákur hote the. Jab koí safar karne játá thá, to sabhon se akhír men us ko salám kartá thá, aur jab laut áwe, sab se pahle us hí kí tazím kartá thá. Kaba ke andar 360 deví deotáon kí múraten thín. In men se sab se mashhúr múrat Hobál kí thí. Kahte hain, ki yih but Súriya se láyá gayá thá. Us kí súrat ádmí kí sí thí, aur us ke háthon men sát tír un tíron ke mánind the, jo Arabí fálgirí men istiamál karte the. Muhammad sáhib ne khud is múrat ko tor dálá.

Do aur múraten hain, jo zikr karne ke láiq hain. Asáf aur Náíla. Asáf ádmí kí súrat par thí, aur koh i Safáh par rakhí gai. Náíla aurat kí ham-shakl thí, aur koh i Marwah par dharí thí. Qaum i Quraish in kí parastish kartí thí. Muhammad sáhib ne in do paháron ko Alláh ke qahr kí nishánián ṭhahrákar un ko pák maqám ṭhahrá diyá, (Súra Baqar 159.)

Bayán mazkúra i bálá se záhir hai, ki Arabí qaumon men tarah tarah kí butparastí ráij thí. Is liye un ke khiyálon aur mazhabí iatiqád men bahut ikhtiláf páyá játá thá. Bazí qaumen na to kbilqat kí paidáish ko aur na áqibat ko mántí thín. Yih khiyál kartí thín, ki sab chízen tabaí qúwat se paidá hún, aur hotí hain, aur phir umr darázi

ke sabab se ap hí barbád ho játí hain. Aur qaum-en yaqín kartí thín, ki sab chízen Alláh kí qudrat se paidá hotí hain, aur ki maut ke bad qiyámat bhí hogí. In qaumon ká ek dastúr thá, jo un ke is iatiqád par dalálat kartá thá. Jab un ke sharíf logon men se koí mar gayá ho, to us kí qabr par ek únt bándh dete the, táki wuh wahán bhúkh o pyás se mar jáwe. Un ká khiyál thá, ki qiyámat men yih únt bhí jí uthegá, aur phir málik ke kám áwegá! Baze admí tanásukh ko mánte the. In ká khiyál thá, ki maut ke waqt magz ke khún se ek chiriyá ban játí hai, jo *Hámah* kahlátí hai, aur ki sau sál men ek bár* qabr ke pás áyá kartí hai, aur jab kisi ká khún hotá hai, to maqtúl kí rúh is chiriyá men áti hai, aur “Isqúní,” “Isqúní” pukártí rahtí, yane ki “Mujhe pilá,” “Mujhe pilá,” jab tak us ke khún ká badlá na liyá jáwe. Gumán gálib átá hai, ki Musalmánon ká iatiqád ki imándáron kí rúhen qiyámat tak Firdaus kí chirion men rahtí hain, is qadím Arabí iatiqád se páyá huá hai.

YAHÚDÍ AUR ÍSÁÍ. Yahúdion ke mulk i Arab men jáne kí bábat pukhta khabar nahín hai. Baze muwarrikh batláte hain, ki wuh qadím se jab Assúrí aur Bábul ke bádsháhon ne un ko asír kar liyá Arab men já base. Bihtar khiyál yih hai, ki jab Rúmion ne shahr i Yarúsalam ko fath kiyá, to Yahúdí kasrat se MulK i Arab men panáh-gír hue, un men se baze shimál men basne lage, lekin aksar junúb men Yaman kí zarkhez wádion men sukúnat karne lage. Chhatí sadí men wuh is qadr zoráwar ho gae, ki unhon ne Habsh kí Masíhí hukúmat se bagáwat kí aur koshish bhí kí, ki tamám qaumen zabardastí se Yahúdí banái já-

* Baze musannif kahte hain, ki *Hámah* har sál men ek bár qabr par áti hai.

wen. Un ká peshwá Zú-Nawás ne Īsáion ko bahut ízá pahuncháí. Chunánchi us ne un par charháí kí, aur un ke shahron aur gánwon ko barbád kiyá, girjá gharon ko mismár kiyá, aur lambí o gahrí bhattián khúb garm karke un men Masíhí Pádrí o faqír aur jitne mard yá auraten Yahúdí banne se inkárí the, zinda jalá dete the. Lekin un kí yih shararat jald sazáyáb húi. Habash ke Najáshí ne fauj leke in zálimon par hamla kiyá, aur shikast deke bahuton ko qatl kiyá.

Muhammad sáhib ke dinon men bahut Yahúdí qaumen Arab men bastí thín. Wuh barí máldár thín, aur bare qiládár shahron men rahtí thín. In men se baní Quraiza aur baní Qáinuqáa jo shahr i Madíná ke nazdík rahtí thín mashhúr thín.

Yahúdí log ab tak Arab men páye játe hain. Yaman ke shahr i Táiz men aur us ke qurb o jawár men 60,000 Yahúdí búd o bášh karte hain.

MASÍHÍ. Injíl men likhá hai, ki Paulus rasúl tín sál tak Arab men panáhgír rahá. Yaqín hai, ki us ne bahut logon ko Injíl kí khushkhabarí dí. Tawárikh se małúm hotá hai, ki tísrí sadí tak tamám Gassán aur Háirá ke iláqon men Masíhí kasrat se the. Aur Arab i Kháss men bahut qaumen Masíhí ho gai thín. Rúmion kí sakht ízárásaní ke sabab se hazárhá Īsáí Arab men panáhgír hue. Yaman men Habshí, jo Masíhí the, hukmrán ho gae. Liházá chhatí sadí ke andar zail kí qaumen Masíhí thín: qaum i Himyár, qaum i Rabiya, qaum i Taglab, qaum i Bahra, qaum i Tunúk, qaum i Tai, qaum i Khuzáah ká ek hissa, aur wuh sab log jo Najrán men baste the.

In Masíhí logon ke liye kalísiyái intizám ke wáste alag alag usqúf muqarrar the. Firqe kaí qism ke the: Nastúrí, Yaqúbí, Manafazait wg. Yaman ká

bará girjá ghar shahr i Sanáa men wáqí thá, aur un jamáaton par jo Yaman men thín, ek usqúf muqarrar húa. Wuh shahr i Dhafár men rahte the. Yaman ke Masíhí shurú men firqa i Árian, (Unitarian) ke iatiqád se qáil the. Aksar Arabí Isáí bidatí the, aur ápas men bahs o mubáhisa kiyá karte the. Díndarí un men bahut kam pái játí thí, aur yaqínan is hí sabab se wuh itní ásání se Islám ke taht men á gaye.

PĀNCHWĀN BĀB.

ARABÍ DASTÚBĀT AUR ZINDAGÍ KE ATWĀR.

Ham bayán kar chuke hain, ki qadím Arabon ke do qism ke báshinde the; wuh jo shahron aur bastíon men rahte the, aur wuh jo tambúon men sukúnat karte the. Pahle qism ke log aksar káshtkár the, jo khajúr wg. kí bágbaní maweshíon kí gallabání aur tarah tarah kí saudágarí aur peshawarí se guzrán karte the. Tijárat ke kám men qaum i Quraish bahut mashbúr thí. Jawání ke dinon men Muhammad sáhib is hí kám men mashgúl rahe, aur kárwán ke sáth mulk i Súriya tak safar kar áe.

Wuh Arabí jo khaimon men rahte the, aksar apne galle charáte the, aur un ke gosht aur dúdh par guzrán karte the. Mausimon kí tabdílí ke mutábíq wuh apní riháish kí jagah badalte the. Mausim i sarmá men wuh mulk i Súriya men aur Iráq ke hudúd par dere lagáte the.

ARABÍ ZUBÁN. Arabí zubán qadím zubánon men se ek hai, jis men likhne parhne ká riwáj thá: (Aiyúb xix. 23, 24.) Kaí qism kí bolíán thín, jin men Quraish kí bolí ziyáda sáf aur fásih thí.

Junúbí Arab men Himyárí zubán aur khatt ká riwáj thá. Qadím Himyáríon ke shahron kí khandarát men aise khambe páye játe hain, jin par hurúf kanda kiye húe hain. Shimál men aksar qaumen anparh thín, lekin wuh jo Yahúdí yá Ísáí ho gáí thín, likhná parhná jántí thín.

Kahte hain, ki Murámír Ibn Murra Ambárí ne jo Muhammad sáhib se kuchh arsa se peshtar Iráq men raktá thá, Arabí hurúf i tahajjí ko íjád kiyá. Kindí qaum ke ek shakhs ne shahr i Ambár men jáke in hurúfon ko síkhá, aur shahr i Makka men

ánkar unhen sikhláyá. Yih hurúf Kúfí súrāt ke the, aur muddat tak Arab men ráij rahe. Shurú men Qurán in hí hurúf men likhá gayá. Hál ke Arabí khúbsúrāt hurúf daswín sadí Īswí men ijád húe. In ká mújid Ibn i Muklah thá, jo khalífa i Muktadir aur khalífa i al-Qáhir aur khalífa i al-Rádí ká wazír thá. Ek sau baras bad, Alí Ibn Bawáb ne in hurúf ko kámil kiyá. Aur musannif batláte hain, ki Abbásí khalífon men se al-Mustásam ke munshí Yáqút ne in hurúf ko kámil kiyá, aur is hí sabab se us ká khitáb al-Khattáí húa. Arabí logon men tén qism ke ilm murawwij the: ilm i balághat o fasáhat jis se zubán ko kámil taur se istiamál karná murád hai; hathyáron ko istiamál karná, ghoron kí sawarí kí muhárāt aur musáfir parwarí, jis men ilm i akhláq shámil hai. Awwalan we taqrír nazmí o nasarí likhkar mahárāt hásil karte the. Pahlí qism, yanē nazmí, motíon ká hár kahlátí thí. Dúsrí ko motíon ke dher se mushábih karte the. Arabí in donon ilmon men fauqiyat hásil karne kí koshish karte the. Jo ádmí taqrír karne men sabqat le játe the, *khatíb* ke laqab se mashhúr hotē the.

Arabí musannif apní tasnífāt men Yúnání aur Rúmí musannifon ke taríqon se farq rakhte the. Bajáe is ke ki alag alag fiqron ká rabt qáim rakhen, wuh apne fiqron ko bilá rabt judá judá pesh karte the. Is qism kí tahrír yá taqrír kí khúbí alfáz kí áráí aur mauzún misálon par munhasir thí.

Nazm kí qadr barí thí, yahán tak ki agar koí apní ilmiyat ko záhir karne cháhe, to shurú men us se yih talab kiyá játá thá, ki wuh kisí mauqa par apne kbiyálon ko nazm men pesh kare. Aise nazmon ke mazámín umúman qaumon ká nasab-náma qaumí huqúq yá tawaríkh kí barí barí wáridáten aur zubán kí khúbí hotí thín. Isí sabab se sháir apní apní

qaumon kī qadr o manzilat ke muháfiz ṭhahre. Jab koí ádmí kisé qaum men mashhúr sháir nazar átá thá, to aur qaumen us qaum ko salám bhejke apní khushnúdí ko záhír kartí thín, aur ziyáfat men bulátí thín. Is ziyáfat men auraten umda libás pahine húe gá bajáke apní qaum kī khushí ko záhír kartí thín, aur kahtí thín, ki Hamárí qaumon men ek aisá shakhs hai, jo hamárí izzat, nasab-náme aur zubán ká muháfiz hokar ánewálí pushton ke sámhne hamárí tawárikhí hálát ká bayán karegá.

Maqám i Okatz men har sál qaumon ká ijlás hotá thá, jo tís din tak rahá kartá thá. Is jalse men kharíd o farokht ke siwá sháir apní nazmon ko sunáyá karte the. Jin sháir ke nazm ziyáda láiq ṭhahráe játe the, un ke badle inám diyá játá thá, aur wuh nazm sháhí khazáne men rakhe játe the, aur is sabab se wuh MUALLIQÁT kahláte the. In men se sát ashár aise mashhúr the, ki wuh sonahre hurúf men reshímí kapre par likhe gae, aur Kába men latkáe gae. Mubammad sáhib ne is mele ko mauqúf kar diyá.

CHHATÁ BĀB.

ARABÍ AQWĀM KÍ AKHLÁQÍ O ILMÍ HĀSIYAT.

Akhláqí hāsiyat men Arabí qaumen, aur qaumon kī mánind khúbíān aur kharábíān donon dikhlatí hain. Un hí ke musannif iqrār karte hain, ki wuh laráí, khúnrezí aur lūṭ mār ká bará shauq rakhte hain, aur kahte hain, ki agar koí unhen kīsí qism ká nuqsán pahunchāwe, to wuh us ko kabhí farámosh nahín karte. Ahl i Yúrap is qaul se muttāfiq nahín hain. Wuh kahte hain, ki Arabí bazát hí khush-khulq, miskín par tars khānewāle aur ihsán ke shukr-guzár hain, magar jab gazab men áte, to aksar jald-báz aur khún karne men tez hain. Un kī badnāmí kī wājh ek burí ádat ke sabab se hai, yāne wuh musáfiroṅ aur tájiron ko lūṭ lete hain. Un ká yih ūzr hai, ki jab hamāre bāp Ibráhīm ne Ismáíl ko apne ghar se nikál diyá, Khudá ne us ko maidán aur jangal ko bakhsht diyá, aur ijázat dí, ki jo kuchh wahán hásil kar saktá ho, kar le. Chunānchi jab wuh kīsí ko lūṭte hon, to nahín kahte, ki ham ne us ko lūṭ liyá, magar yún batāte, ki ham ne fulán chíz ko hásil kiyá! Burckhardt sáhib kahte hain, ki Arabí is kām ko izzat ká báis jānte hain, liházá jab wuh kīsí jawán kī taríf kiyá chāhte hain, to us ko “bará harāmy” yāne bará luṭerá kahte hain. Arabí na sirf apne dushmanon ko balki apne parosion ko bhí lūṭte hain, basharte ki wuh un ke deron men na rahte hon. Yih bāten khásskar Badwí qaumon ke haqq men sádiq átí hain.

Arab men tīn fann yá hikmaten ziyáda mashhūr thīn. Awwal tawárikh jis men wuh khásskar apne nasabnāmon ká bayán karte the, doyum, Ilm i nujúm, aur seyum khwābon kī tabír karná. Pahlí

hikmat kí zurúrat is sabab se húí, ki wuh apne apne khándání nasbí fakhr ke wáste aksar lará bhirá karte the. Ilm i nujúm kí bábat itná jánte the, jo apní tajruba men sitáron se hásil kar sakte the. Wuh sawábit kí tásír ko mánte the, jaisá Kaldí aur Yúnání aksar saiýaron kí tásír se qáil the.

Wuh zamána jo Muhammad sáhib se peshtar thá, ahl i Islám ke nazdík jahálat ká aiyám samjhá játá hai.

HISSA I DOYUM.

MUHAMMAD SAHIB KI SARGUZASHT.

PAHLÁ BĀB.

PAIDĀISH SE LEKE RISĀLAT KE AIYĀM TAK.

San ʾswí 570-610 tak.

San 570 ʾswí men Muhammad sáhib paidá húe. Un ke mán báp Arab ke shahr i Makka ke rahne-wále the. Wuh baní Háshim ke ek sharíf khán-dán ke ádmí the. Baní Háshim qaum i Quraisn men se the, aur muddat se Makka men búd o bášh karke Kaba kí muháfizat, Hajj ka intizám aur shahr ka bandobast karne men aalá ikhtiyár rakhte the. Muhammad sáhib kí mán kí rishtedári Baní Khazráj ke sáth thí, jo shahr i Madína kí ek barí muazziz qaum thí. Un ka báp Abdullah garíb ádmí thá, jo apne beṭe ke paidá hone ke pesh-tar hí mulk i Súriyá men mar gayá. Un kí mán ka nám Aminá thá. Jab Muhammad sáhib paidá húe, to Arabí dastúr ke mutábiq mán ne un ko ek Badwí dáí ke jo jangal men rahtí thí, sipurd kiyá. Wuh chár yá páñch sál tak Baddúon ke sáth rahe, aur is arse men unhon ne us qaum kí sáf bolí aur un kí ázád tabaí ko hásil kiyá. Is asná men un kí dáí ko shakk par gayá, ki is larke ko mirgí kí bímárí hai, aur barí ghabráhat ke sáth un ko phir un kí mán ke pás le gaí. Ek sál ke bad, Aminá apne beṭe ko sáth lekar Madína men apne rishtedáron se milne gain. Jab mil miláke wápas chalin, to ráste men bímár hún, aur jald is jahán i fání se rihlat kar gain.

Is mauqe par Muhammad sáhib ke chachá Abú Tálib un ke muháfiz húe, aur jab tak wuh jíte rahe, unhon ne muháfizat ke faráiz ko wafádárá se adá kiyá.

Jab Muhammad sáhib hanoz larke hí the, wuh apne chachá Abú Tálíb ke, jo saudágarí ke liye Súriyá ko qáfila liye játe the, hamráh húe, aur is hí tarah unhoṅ ne gair mumálik kí hálát se kisé qadr waqfiyat hásil kí.

Jawání ke aiyám men, Muhammad sáhib kí koí ajíb wáqiát waqú men nahín áí, un ká chachá Abú Talib garíb admí thá, aur mushkil se un kí parwarish kar saká. Liházá unhoṅ ne un ko ek daulatmand bewa ke yahán naukar rakhwá diyá, jo Súriyá ko apne kárwán bhejá kartí thí. Us bewa ká nám Khudaija thá, aur Muhammad sáhib un ke mukhtár i ámm ho gaye, Khudaija apne mukhtár i ámm kí khidmat se niháyat khush húi, aur agarchi un kí umr 40 baras kí ho chukí thí, tau bhí unhoṅ ne Muhammad sáhib se, jo sirf 25 baras ke the, nikáh karná manzúr kiyá.

Khudaija se do larke aur chár larकीán paidá hún. Donoṅ larke bachpan hí men mar gaye. Bará larke ká do baras kí umr men intiqál kar gayá. Us ká nám Qásim thá, aur is sabab se Muhammad sáhib Abul Qásim kahláte hain. Cháron larकीoṅ men se sirf do sinn i bulúgiyat tak pahunchín. In men se ek ká nám Rúkiya aur dúsrí ká nám Fátima thá.

Jab Muhammad sáhib paintís baras ke húe, ek wáridát waqú men áí, jis se ham ko maḷúm ho saktá hai, ki Muhammad sáhib apne hamshahríoṅ ke sámhne kitne neknáme the. Aisá húa, ki túfán ke zor se Kába gir gayá, aur us ko phir az sar i nau tamír karná pará. Jab Sang i Aswad ko jo niháyat pák tasawwar kiyá játá thá, jáe muqarrara par rakhná cháhte the, to qura ke wasíle kisé ko chunne lage. Qura Muhammad sáhib ke nám par niklá, aur un hí ne farz i mazkúr ko púra kiyá. Is amr se záhir hai, ki Muhammad sáhib is hí waqt tak apní

qaum kí butparastí men sharík rahé. Aksar log un ko al Amín, yané Sádiq kahte the.

In dinon men Muhammad sáhib ne apne chachá Abú Tálíb kí mihrbání ko yád karke aur shukrguzárí záhir karne ke liye, us ke beté Alí ko jo pánch chha baras ká larká thá, apne pás rakhá, aur us kí parwarish kí. Yih wuhí Alí hai, jis ke sáth bís baras ke bad Muhammad sáhib ne apní chhotí betí Fátima kí shádí kar dí.

In hí aiyám men Muhammad sáhib ne apne ek Masíbí gulám Zaid náme ko ázád karke apná lepá-lak betá banáyá. Qaríb is hí waqt ek jamáat barpá húi, jis ne apne mazhab kí isláh karní cháhí. Is jamáat men Waraqa bin Naufal aur Zaid bin Amar mashhúr hain. Yahúdíon aur Masíhíon kí suhbat aur talím ne bahut qaumon par asar kiyá thá. Jaisá ham bayán kar chuke hain, shimálí aur junúbí Arab men bahut Yahúdí aur Isái báshinde the. Auryahán Muhammad sáhib ke ghar men do ádmí, yané Waraqa aur Zaid the, jin ko Baibal kí talím se kuchh wáqifiyat thí. Kahte hain, ki Waraqa Khudaija ká rishtedár thá, aur ki us ne Injíl i Muqaddas ke kái hisse naql karke apne pás rakhe the. Gumán gálib hai, ki in logon kí suhbat se Muhammad sáhib ko apne mulk ke mazhab men isláh karne kí khwáhish paidá húi.

Shádí karne ke bad pandrah baras tak, Muhammad sáhib apne ghar men rahe. In dinon men un kí díní hálat aur zindagí men aur logon kí hálat aur zindagí se bahut farq malúm na húa. Lekin unhon ne chálís baras kí umr men khilwat men jákar gosha-nishíní ikhtiyár kí, aur díní muámilát par bahut gaur o fikr karne lage. Makka se do kos ke fásile par Koh i Háirá ká ek gár hai. Is gár men Muhammad sáhib aksar tashríf le jáyá karte the,

aur kabhī kabhī us men̄ kaī dinon̄ tak akele rahā karte the.

Muhammdī muwarrikh batlāte hain̄, ki in̄ dinon̄ men̄ Muhammad sāhib ko ek royat hūī. Is hālat men̄ unhon̄ ne kھیāl kiyā, ki Jabriēl firishte ne un ko hukm diyā, ki wuh apnī qaum ko nasihat karke un ke dīn kī islāh karāwen̄. Qurān ke mufassirīn kā bayān hai, ki us waqt Mūhammad sāhib ko wuh āyaten̄ sunāī gāin̄, jo Sūra i Alaq ke shurū men̄ marqūm hain̄.

DÚSRÁ BĀB.

RISÁLAT KÍ HÁLAT HIJRAH TAK.

San Īswí 610-622 tak.

Us royat ke baḍ jis ká zikr pahle báb men húa, ek arsa guzrá, jis men Muhammad sáhib ko firishte kí maṛifat kuchh bhí khabar na milí, aur is hálat men wuh niháyat hí udás húe, balki yahán tak ki unhon ne musammam iráda kiyá, ki apne taín gár ke kináre par se giráke khud-kushí karen. Lekin ain usí waqt par Jabríel firishta phir un par namúd húa, aur un ko is kám se rok rakhá. (Súra i Muddassir 74.) Is arse ko Fátir kahte hain.

Is arse men Qurán kí wuh chhoṭí súraten, jo ákhir men pái játi hain, likhí gain. In kí ibárat se záhir hai, ki musannif apne dil kí barí josh kí báten likhtá thá, goyá ki wuh chillá chilláke josh o kharosh ke sáth boltá thá. Kahte hain, ki Jabríel firishte ke, do bár názil hone ke baḍ, Muhammad sáhib khauf ke máre kapre men lipaṭ gae, aur adhmúí hálat men zamín par pare rahe. Tab firishte ne farmáyá, “Ai liptá húa uṭh, aur nasíhat kar,” (Súra Muddassir 74.) Is waqt se, Muhammad sáhib Kḥudá ke rasúl ke taur par waz karne lage, aur is hí waqt se Qurán kí áyaten kasrat ke sáth názil hone lagin.

In dinon men Muhammad sáhib kabhí kabhí apne dilí shakk ká zikr kiyá karte the, ki “Sháyad mujh par koí jinn charḥ gayá hogá.” Is hálat men un kí jorú Kḥudaija un ko tasallí diyá kartí thin, Waraqa se madad páke, wuh kahtí thin, “Tujh aise nek ádmí par jinn nahin charḥ saktá: Wuh jo tujh par húa hai, so Kḥudá kí wahí hai.” Kḥudaija un kí

pahlí shágird thín. Khudaija ke bad Alí aur Zaid shágird ho gae. Phir kuchh arse bad Abú Bakr Musalmán ho gayá, aur us ke wasíle char aur shágird hue, jin men se ek Usmán thá. Aláwa in ke kai ek gulám bhí the, jo Musalmán hoke gulámí se ázád kiye gaye.

Shurú men Muhammad sáhib Alláh kí wahdáníat par shahádat deke butparastí ke khiláf waz karte the. In wazon men wuh dozakh ka khauf diláke batláte the, ki qiyámat ka din nazdík áta hai, jis men Khudá ka gazab sab butparaston par bharkegá. Ahl i Makka is talím par thatthá karte the, khusúsan áqibat kí talím par aur Muhammad sáhib ke is dawé kí, ki yih áyaten wahí se Khudá kí taraf se názil hún, bahut mukhálifat karte the. Jab wuh apne taín nabí batláte the, Quraishí kahte the, ki yih ek págal sháir hai, jo lago kahánián sunátá hai. Ahl i Makka Musalmánon par hamla karke un ko bahut ízá pahuncháte the, lekin Muhammad sáhib apne chachá Abú Tálíb kí muháfizat men dushmanon ke gazab se bache rahe.

Jab Quraish kí ízárasání ziyáda húi, aur Musalmánon kí ján khatre men húi, to San 615 Iswí men sattrah admí apne khándánon samet mulk i Arab se nikalkar Habashishtán ke bádsháh ke pás panáhgír hue. In muhájiron men Usmán aur us kí jorú Rakiya, jo Muhammad sáhib kí betí thí, shámil the. Habash ke Najáshí ne jo Masíhí bádsháh thá, mihrbání se in muhájiron ko qubúl kiyá.

Baz musannif likhte hain, ki hijrat i mazkúra ke chand roz bad Muhammad sáhib ne logon ko apní taraf máil karne kí garaz se un ke kháss deví deotáon ko Alláh Taála ke huzúr insán ke sifárishí thahrákar apne dín men shámil kar liyá. Liházá ek din jab Quraish ke buzurg Kaba ke nazdík baithe hue the, to wuh un se yún kahne lage, ki “Bhalá dekho, to Lát, Uzzá, aur Manát, tísrá aur

pichhlá: yih hain̄ buzurg; banáyá tahqíq; un se hai sifárish kí ummed.” Quraish ke buzurgon̄ ne yih sunkar khushí se Muhammad sáhib ke K̄hudá ke sámhne sir jhukáe kyún̄ki wuh k̄hiyál karne lage, ki ab yih hamáre dín men̄ phir laut̄ áyá. Dústre din jab Muhammad sáhib ne daryáft kiyá, ki bajáe is ke ki merá matlab bar áe, is ká natíja baraks húá, to un ke dil men̄ bará afsos paidá húá, aur kahne lage, ki “Háe main̄ ne yih kyá kiyá.” Chunánchi unhon̄ ne dústre din apne pahle bayán ko badalke yún̄ sunáyá, ki “Kyá tum ko bet̄e aur Alláh ko betián̄? to tú ab bán̄ttá bhonda;” yane yih sab tumhári banáwat̄ hain̄! (Súra i Najm, 19-22.)

Upar kí do áyaton̄ kí nisbat, jo tabdíl kí gain̄, Muhammad sáhib ne kahá, ki wuh áyaten̄ Shaitán kí taraf se mere dil men̄ dáli gain̄. Ahl i Islám is bát ká inkár karte hain̄, lekin jáe gaur hai ki ain̄ is hí mauqa par, wuh muhájirin̄, jo Habash ko bhág gae the, yih sunke ki Muhammad sáhib aur Quraish ke darmiyán sulh ho gai, Makka men̄ wápas chale áe.

Jab Habash se muhájirin̄ wápas áe to kyá dekhá, ki Musalmánon̄ kí hálat pahlí hálat se burí ho rahí hai, kyún̄ki jab Muhammad sáhib ne Quraish ke mābúdon̄ ko phir tark kiyá, to unhon̄ ne un par aur un ke pairaon̄ par ziyáda sakhtí karní shurú kí. Chunánchi aksar Musalmánon̄ ko phir Habashish-tán men̄ Najáshí ke yahán̄ panáhgír honá pará, aur waqt-ba-waqt Makka se log ánkar un men̄ shámil hote rahe, yahán̄ tak ki un kí tadád ek sau ádmion̄ se ziyáda ho gai. In hí dinon̄ men̄ Makka ke do bare bahádur aur izzatdár ádmí Musalmán ho gaye. Ek Muhammad sáhib ke chachá Hamza, aur dúsrá Umar ibn K̄hattáb thá.

Hamza aur Umar ke Musalmán hone ke sabab Muhammad sáhib aur un ke pairau bahut diler ho

gaye. Quraish ne, yih hál dekhke aisí bandish bān-dhí, ki jis se Muhammad sáhib aur un ke sab pāi-raon aur madadgáron kí ámad o raft shahr men band kí gayí. Is hálát men Abú Tálíb aur tamám Háshimí, go wuh Muhammad sáhib kí risálat ke qáil na the, taubhí un ko apná rishtedár jánke un ke hámi ban gae. Liházá wuh sab ke sab Abú Tálíb kí nasheb men us ke pás já base. Yahan par wuh do yá ín sál tak rahe. Un kí ámad o raft band rahí. Sirf Hajj ke waqt, jab tamám mulk men larái band rahtí thí, Muhammad sáhib ko mauqa miltá thá, ki logon ke sámhne Islám par waz karen, lekin aisí hálát men log un kí mutlaq parwá na karte the. In dinon men Qurán kí áyaten un áyaton se jo pahle názil húi thín, bahut farq rakhne lagín. Ab lambí lambí súraten wárid hone lagín. Tarz i kalám pahle kí mánind sháiráná na thá, balki nasar ke taur par sáda hone lagá. Nasíhat men wuh khilqat kí ajíb báton ko logon ke rú-ba-rú pesh karke Khudá Taálá kí hastí aur inti-zám ko sábit karte the. Un súraton men jo is arse men likhí gain, Dozak, Bihisht aur Qiyámat kí hálát ká bayán tawálat ke sáth kiyá gayá. Un men Muhammad sáhib ke liye bhí nasíhat thí, ki wuh musíbat ke waqt apne ímán men sábit qadam rahen, yih jánke ki agle nabíon ká bhí aisá hí hál húa.

Phir in súraton men Isáí aur Yahúdí Nawishton kí taraf bár bár ishára kiyá játá hai, aur un kí tawárikh se insán kí paidáish aur bargashtagí, Tufán ká ahwál aur Ibráhim, Dáúd aur Sulaimán kí sarguzasht ká bayán kisí qadr Baibal ke bayán ke mutábiq aur kuchh Yahúdíon kí tafsíron, hadíson aur riwáyaton ke mutábiq páyá játá hai. (Súra i Ambiyá.) Is arse men, Quraishíon ne Muhammad sáhib par dagábází ká ilzám lagáyá. Wuh kahte the, ki Qurán kí áyaten aglon kí kahánián hain, jinhen unhon ne

naql karwáyá, aur un ke madadgár subh aur shám in kaháníon ko un ko sunáyá karte hain, (Súra Al Imrán 137 aur 185 wg.) Muhammad sáhib un ke jawáb men apní sadáqat ká dawá karke kahte the, ki yih áyaten us Khudá kí taraf se mujh par názil húin, jo ásmán aur zamín ká Kháliq o Málík hai, aur un ká yih bhí dawá thá, ki yihí áyaten merí risálat ke subút men kháss nishánián hain.

Wuh tasdíq jo Quraishíon ne baní Háshim ko diyá, ákhir Muhammad sáhib aur un ke pairaon ke wáste fáidamand thahrá, kyúnki bahut logon ne us ko zulm jánke koshish kí, ki wuh zulm mauqúf kiyá jáwe. Chunánchi aisá húá, ki Muhammad sáhib ke dawá i risálat ke daswen sál, yane San 620 Iswí men baní Háshim ázád kiye gae.

Yih din Muhammad sáhib ke pairaon ke wáste khushí ke din the, lekin Muhammad sáhib kí khushí jald játí rahí. Awwal un kí wafádár jorú Khudaija, jis ne har hálát men un ko tasallí aur taqwíyat dí thí, ab bímár ho gain, aur chand roz ke bad qazá kar gain. Is hádisa ke chand roz peshtar Abú 'Tálib ká intiqál ho gayá thá. Abú 'Tálib Muhammad sáhib kí aisí himáyat kartá rahá, jaisá koí báp apne beté kí kartá hai. In hí kí hamdardí aur madad ke sabab se, Muhammad sáhib apne dushmanon ke gazab se mahfúz rahe. Is musíbat kí hálát men Muhammad sáhib ká dil udás ho gayá. Wuh afsos karte the, ki Makka men Islám kí taraqqí nahin hotí thí, aur ab koí aisá shakhs nazar nahin átá thá, jo un ko Quraish kí ízárasání se mahfuz rakhe.

Is fikr aur gam kí hálát men, Muhammad sáhib apne le-pálak beté Zaid ko sáth lekar, shahr i Táif ko, jo Makka se púrab kí taraf sáth kos ke fásile par wáqí thá, chale gae. Wuh ummed rakhte the, ki wahán ke log un ko qabúl karenge. - Chunánchi

wuh kaí roz tak us shahr ke buzurgon ke sámhne waz karte rahe, lekin unhon ne wáiz kí talím ko manzúr na kiyá, balki mukhálifat kí, yahán tak ki awám-un-nás ne patthráo karke un ko shahr badar kar diyá, majbúr hoke Muhammad sáhib shahr i Táif se nikal bháge.

Riwáyat hai, ki jab Muhammad sáhib Táif se wápas hoke Makka kí taraf á rahe the, to ráh men maqám i Makka men un ko ek khwáb áyá, jis men unhon ne dekhá, ki jinnát kí ek guroh un ko gher rahí hai, táki Qurán ko sunen, aur Musalmán banen, Is májre ká zikr Qurán men páyá játá hai, (Súra i Ahqáf aur Súra i Jinn.)

Is waqt se Muhammad sáhib kí khánagí hálat men bará farq ho gayá. Jab tak Khudaija zinda rahín, wuh kasrat i munáqiát se báz rahe, lekin apní zauja kí wafát ke do mahíne bad unhon ne muhájirín men se ek kí bewa Saudá náme ke sáth nikáh kar liyá. Thore dinon ke bad, Abú Bakr kí betí Aishá ke sáth jo sirf sátt baras kí thí, un kí mangní húi. Aur ákhirash malúm húa, ki un ke ghar men pandrah bíbián dákhil hún.

Muhammad sáhib ke dil men udásí rahí, aur Islám kí hálat abtar malúm hotí thí. Dushman ghamandí hokar ziyáda, thatthá aur mukhálifat záhir karne lage. Lekin ab un ko is hí waqt us jagah se jahán se intizári na thí, barí ummed aur tasallí hásil húi. Hál yih thá, ki Hajj ke waqt shahr i Madína se kaí ek admí Makka ko áe, jinhon ne maqám i Míná men Muhammad sáhib ká waz suná, aur Islám ke áqidon ke qáil húe. Unhon ne is amr kí khabar auron ko bhí pahuncháí. Dústre sál, yane San 621 Iswí men jab wuh phir Makka men Hajj karne áe, to un men se bárah admíon ne Muhammad sáhib kí muláqát kí. Is muláqát ke waqt Muhammad sáhib aur

in bárah nau-murídon ke darmiyán ahd o paimán kiyá gayá, jis ke mutábiq ahl i Madína ne apne naye nabí kí himáyat karne ká wada kiyá.

Un dinon men Madína ke bāshindon men do bare faríq the, jo barábar ápas men jhagrá karte the. Ek faríq qaum i Aws aur dúsrá qaum i Khazráj thá. In donon kí qadr an-qaríb barábar thí, aur is hí wajh se in ke aláwa na to koí hádí aur na koí ikhtiyárwálá thá. Shahr ke nazdík kaí ek Yahúdí qaumen rahtí thín, aur in ke haqq men Muhammad sáhib ne aisí khabar páí, jis se un ko ummed húí, ki we un kí shágirdiyat ikhtiyár karenge. Chunánchi ek ustád Makka se Madína ko bhejá gayá, jis kí khidmat se bahut log Islám kí taraf rujú karne lage.

Qurán ká wuh hissa, jo in dinon men sunáyá játá thá, aise tarz par likhá hai, ki jis se hálat i Islám amn ke sáth záhir hotí hai. Muhammad sáhib ne Qurán men álí dawé karne shurú kiye, goyá ki wuh apne mukhálifon se be-parwáh ho gaye the. Madína ke log Islám kí taraf rágib the, aur is bát se tasallí húí. Lekin ab tak Makka ke bāshinde sakht mukhálif rahe, aur wahán kámyábí hásil karne kí mutlaq ummed dikhái na detí thí. Liházá Qurán kí áyaten is shahr par Iláhí gazab kí dhamkián detí húí má-lúm hotí hain.

In dinon men Muhammad sáhib ko shimál kí taraf se is qadr ummed, balki kámyábí kí intizárí áti thí, ki khwábon men shahr i Madína nazar áta rahá. Islámí mufassir batláte hain, ki in hí aiyám men Muhammad sáhib rát ke waqt Yarúsalam kí haikal men pahuncháe gaye, aur wahán se ain arsh i Iláhí tak utháe gae, jahan se unhon ne páñch namázon ká hukm hásil kiyá. In hí dinon men Muhammad sáhib ne peshbiní se farmáyá, ki Sháhan-sháh i Rúm Hiráqlius apne Fársí dushmanon par

jald gálib áwegá. Yih bát Arab ke Nabí kí ek peshíngói samjhí játí hai.

Ek aur sál guzar gayá thá aur Hajj ká waqt phir án maujúd húa. Shahr i Madína ke Musalmán barí khushí se Muhammad sáhib kí muláqát ke liye Makka men házir húe. Sattar admí the jinhon ne apná ímán záhir kiyá. Maqám i Mína ke ek goshe men jáke unhon ne Muhammad sáhib ke sáth ek áhd o paimán kiyá. Áhd kí shart yih thí, ki “Ham áp ko qubúl karke apne shahr men le challenge, aur wahán par ján o mál se áp kí muháfizat karenge.”

Mazkúra i bálá wáqiát kí pushtí par Muhammad sáhib ne apne sarkash aur ná-shukrguzár shahr i Makka ke chhorne ká intizám kiyá. Pahle unhon ne apne pairaon ko khufya hukm diyá, ki shahr i Madína men já rahe. Liházá ahl i Islám ghar bár chhorke chhote chhote gurohon men Madína kí taraf rawána húe. Yáhan thore dinon men un ká shumár auraton aur bachchon samet qaríb 150 ke ho gayá. Lekin Muhammad sáhib Abú Bakr aur Alí ke khándánon samet Makka men muqím rahe.

Jab Quraishion ne yih hál dekhá, to unhon ne ek jalsa kiyá, aur saláh o mashwarat karne ke bad sázish kí gai, ki Muhammad sáhib qatl kiye jáwen. Is bandish kí khabar Muhammad sáhib aur un ke sáthion ko pahunchí. Liházá wuh Koh i Saúr ke ek magáre men já chhipe, aur tén din tak wahán rahe. Is ke bad wuh Madína kí taraf rawána húe, aur kaí din ke safar karne ke bad shahr i Madína ke andar dákhil húe. Madína ke logon ne un ko barí izzat ke sáth qabúl karke un kí riháish ke wáste jagah dí. Yih safar HÍJRAT kahlátá hai, jo máh i June San 622 Íswí men húa, aur is hí se San i Hijrí shurú hoti hai.

TÍSRA BĀB.

RISĀLAT KÍ HĀLAT HIJRAT SE MAKKA PAR QĀBIZ
HONE KE WAQT TAK.

San Īswí 622-630 tak.

Hijrat ke baḍ Qurán kí ibárat aur talím men bhí bará farq nazar átá hai. Ek kḥáss farq yih hai, ki is waqt se dín i Īswí ká kisí qadr ziyáda zikr hone lagá. Makka kí súratoṅ aur áyatoṅ men Masíhí dín kí taraf kabhí kabhí ishára kiyá játá thá, lekin Hijrat ke baḍ kaí ek túl o tawíl qisse Qurán men darj kiyé gaye, maslan Súra i Mariyam, Súra i Āl-Imrán, aur Súra i Máida men Yúhanná Baptismandenewále ká bayán páyá játá hai. Aláwa azín Qurán kí kaí ek súratoṅ men Masíh ke muajizoṅ aur Hawaríonoṅ ká zikr kiyá játá hai, (Dekho Súra i Yásín). Qurán kí wuh ibárat, jo Injíl i Muqaddas se taalluq rakhtí hai, aksar Lúqá kí Injíl ke pahle báb aur us jalí Injíl ke bayán se, jo Masíh kí Paidáish aur Larakpan kí Injíl kahlátí hai, miltí hai.

Qurán men Masíh ke maslúb hone ká sarásar inkár hai. Ashá i Rabbání aur Baptisma kí rasmonoṅ ká mutlaq zikr hí nahín. Taslís ká zikr hai, lekin Qurán kí Taslís men bajáe Rúh i Pák Mariyam shámil hai. Agarchi Qurán ká yih hál hai, aur hálánki Injíl i Muqaddas aur dín i Īswí ká bahut thoṛá ahwál páyá játá hai, taubhí Qurán, Tauret, Zabúr aur Injíl i Muqaddas kí tasdíq kartá hai, aur sáf batlátá hai, ki yih kitáben sahhíh aur insán kí hidáyat ke liye dí gaí hain.

Is talím ke mutábíq Muhammad sáhib ne is waqt sikhláyá, ki Islám wuhí sachchá dín hai, jo dunyá ke shurú se Kḥudá kí taraf se muqarrar kiyá gayá, aur jis men Yahúdí, Īsáí aur Sábaín Musalmánoṅ ke

sáth naját páwenge, (Dekho Súra i Baqr 62 áyat, aur Súra i Máida 74). Ab tak Muhammad sáhib apne taín sirf Arabon ká nabí qarár dete the, aur apne haqq men kahte the, ki main sirf ek wáiz aur logon ke darmiyán khauf dilánewálá hún. Dín kí nisbat wuh kahte the, ki us men kisi tarah ká zor o jabr karná jáiz nahín hai. Lekin Hijrat ke bad Qurán kí ibárat men is amr men bará farq waqú men áyá, jaisá áge chalke hamen malúm ho jáegá. Ek aur bát men Qurán kí ibárat aur talím men tabdílí nazar áti hai. Hijrat ke peshtar, aksar áyaten Quraish kí bedíní, sangdilí, aur butparastí kí malámat kartí thín, lekin ab se na to Quraish aur na un kí mukhálifat, aur na Makka ke butparaston ká zikr páyá játá hai. Bajáe is ke Madína ke munáfiqon aur riyákáron ká zikr kiyá játá hai, aur khusúsan us fariq ká jo Abdulláh Ibn Ubbái kí peshwái se Muhammad sáhib aur Musalmánon kí mukhálifat kartá thá. Is fariq ke haqq men Muhammad sáhib qaríban apní maut tak, sakht dhamkíon aur malámat kí áyaten sunáte rahe. Hán jab Islám ne Arab men púrí kámyábí hásil kí, to al-batta is fariq ká zikr bhí Qurán se játá rahá.

Bihtar hogá ki is waqt se sáliána wáridáten mutawátir pesh kí jáwen.

HIJRAT KÁ PAHLÁ SÁL. Is sál men wuh kám jo pahle Musalmánon ke liye zurúrí malúm húa, so apne ghar bár ká bandobast karná thá. Is kám men Muhammad sáhib ne na sirf Madína ke Musalmánon se madad páí, balki aur logon ne bhí un kí táid kí. Jab yih kám púrá húa, to Muhammad sáhib ne Alláh kí ibádat ke liye ek barí Masjid tamír kí. Is kám men sab Musalmán mashgúl rahe. Díní rasúmát Yahúdí dastúron ke muwáfiq thahrái gain, lekin har rasm kí nisbat kuchh kuchh

farq bhí húa. Maslan, har roz wazú karke bajáe tîn, páñch bár namáz parhne lage. Phir Yahúdí Sabat ke bajáe Juma ká din pák thahráyá gayá. Aláwa is ke Muhammad sáhib ne Yahúdíon ke baz muqaddas dinon aur ídon kí pairauí kí, aur Yahúdíon ke taur par Yarúsalam ko apná Qibla thahráyá. Yih hál us waqt tak rahá, jab tak ki yih ummed rahí, ki Yahúdí Musalmán ban jáwenge. Jab Yahúdíon ne Muhammad sáhib kí risálat ká inkár kiyá, aur un se dushmaní kí, tab Muhammad sáhib ne un ko aur un ke Qibla ko chhorke Kaba ko Islám ká Qibla banáyá. Yahúdíon ke Kafáre ká roza rakhwáyá to gayá, lekin Hijrat ke pahle sál ke bad Ramzán ká roza muqarrar kiyá gayá. Yahúdíon se aur farq karne ke wáste Muhammad sáhib ne yih thahráyá, ki Madína men Id-uz-zuhá us waqt mání jáwí, jab maqám i Míná men qurbání charháí játí thí.

Shurú men Muhammad sháhib ne Madína ke Yahúdíon ko Islám kí taraf máil karne kí barí koshish kí. Unhon ne un ke nabíon aur buzurgon kí barí taríf kí, aur Khudá Taála kí un rahmaton ká bahut zikr kiyá, jab wuh Yahúdíon ko mulk i Misr se báhar láyá, aur us achchhe sulúk ká bayán kiyá, jis se Khudá waqt ba waqt un se pesh átá rahá. Lekin Yahúdí ap ke nabí hone ká dawá qubúl na karte the: siwá chand nau-muslim Yahúdíon ke kisi ne ap kí na suní. Liházá bajáe ummed ke Muhammad sáhib ke dil men Yahúdíon kí nisbat ná-ummedí aur dushmaní paidá húi. Is waqt se Qurán men yún zikr hone lagá, ki “Wuh andhe aur mardúd hain,” aur ki “Unhon ne nabíon ko qatl kiyá hai.”

HIJRAT KÁ DÚSRÁ SÁL. Is sál men qaum i Quraish ke sáth jang shurú ho gayá. Qadím se Makka

aur Madína ke darmiyán hasad aur dushmaní thí. Jab ahl i Makka ko maḷúm ho gayá, ki Muhammad sáhib aur ahl i Islám ko apne shahr ko chhorná manzúr húa, aur aláwa is ke un ke aur Madína ke Musalmáon ke darmiyán ápas ká ahd o paimán ho gayá, to wuh sakht mukhálifat par ámáda húe, aur Muhammad sáhib aur un ke sáthion ko qatl karne par taiyár the. Muhammad sáhib ká rawaiyá bhí aur tarah ká ho gayá, jab tak ki wuh Makka men the, unhon ne apne haqq men barábar kahá, ki Main sirf ek wáiz hún, aur is dawá ke mutábiq unhon ne díní umúr men jabr karne kí mumániyat kí. Aur jab Madína men já rahe, to pahle unhon ne yún hí kiyá. Lekin rafta rafta Islám kí hálát men tabdílí wáqi húi, aur jabr aur lút jáiz thahráe gae, jaisá ki bad men us ne amal se záhir kiyá.

Ab Muhammad sáhib ko mauqa milá, ki apne dushmanon se badlá len. Makka ke un kárwánon ko jo Súriya se anáj leke áte the, shahr i Madína kí ráh se guzarná partá thá. Chunánchi Muhammad sáhib ne apne jathá ko bhejá, táki un ko lúte. Unhon ne ek kárawán ko lúta aur ahl i Makka men se ek admí ko qatl kiyá.

Yih wáqia máh i Rajjab men húa, jo Arab ká pák mahína thá. Is mahíne men larái jáiz na thí, aur jab khabar pahunchí, ki Musalmánon ne is pák mahíne men aisá makrúh kám kiyá, to sab log náráz ho gae. Is par Muhammad sáhib ne is kám ko ná-jáiz thahráke lúteron ko qaid kiyá, aur un ko lút ke mál samet nazar band rakhá, tá daryáft karen, ki is amr men Khudá kí marzí kyá hai. Chand roz bad wahí se khabar milí, ki "*Pák mahíne men bhí larái karná jáiz hai.*" Chunánchi lút taqsím kí gai. Is waqt se barábar larái aur jang karne kí targíb kí áyaten mutawátir áne lagín.

Is sál men Musalmánon ko khabar milí, ki Qu-

raish ká ek bará bhárá qáfila Súriya se árahá hai : chunánci unhoñ ne us ke lútne kí bhí tajwíz kí. Par is asná men qáfile ke sardár Abú Sufiyán ko is bát kí khabar milí. Us ne Makka se madad talab kí. Dústre ráste ko ikhtiyár karke Madína se guzar gayá, aur yún apne qáfile ko Musalmánon ke háth-on se bachá le gayá. Lekin wuh log jo Abú Sufiyán kí madad ke wáste á rahe the, ek hazár jawán the, aur yih Madína ke nazdík á pahunche. Jab un ko khabar húi, ki Musalmán maqám i Badr men muqím haiñ, to unhoñ ne un par hamla karne aur sazá dene ká qasd kiyá. Muhammad sáhib ke pás sirf tén sau páñch ádmí the, taubhí jab laṛáí húi, hawá Quraish ke muḵhálif húi, aur un ke munh par zor se chalí. Musalmán gálib áe, aur Quraishí shar-minda aur khaufzada hoke Makka ko wápas chale gae.

Is barí fathyábí ke sabab se Muhammad sáhib kí barí shuhrat húi, aur is waqt se shahr i Madína men un kí sardárá qáim rahí.

Qurán men is fath ke bayán ke mutábíq Khudá aur us ke firishton ne Musalmánon kí madad karke un ko fathmand kiyá, aur is hí tarah Alláh ne apne nabí par muhr kar dí.

HIJRAT KÁ TÍSRÁ SÁL. Badr kí laṛáí ke ek sál baḍ Quraish ne tén hazár fauj ke sáth Madína par hamla kiyá. Muhammad sáhib ne 700 ádmí lekar qaum i Ohád par, jo Madína se tén míl ke fásile par wáqí hai, un se laṛáí kí. Is laṛáí men Musalmánon ne burí tarah se shikast khái. Sattar ádmí qatl kiye gae, jin men se ek Muhammad sáhib ká chachá Hamza thá. Muhammad sáhib ap bhí majrúh hoke maidán i jang men behosh pare rahe. Quraishí yih jánke ki Muhammad sáhib maqtúl húe, Makka ko chale gae. Ahl i Islám aur un ke sáthí barí sharmin-

dagí se Madína ko wápas chale. Muhammad sáhib ko is bát ká bayán karná pará, ki ímándáron ne kyún shikast khái. Unhon ne bayán kiyá, ki yih Khudá kí taraf se húá, is liye ki ímándáron aur be-ímánon men farq kiyá jáwe. Ayanda ke liye unhon ne wada kiyá, ki kámyábí hogí. Isí tarah Muhammad sáhib ne hoshyári se shikast aur fath donon ko aise taur se bayán kiyá, ki donon Khudá kí taraf se khushnúdí ke ásár hain. Musalmán khún ke piyáse the, aur Muhammad sáhib ne is mauqe par un kí piyás ko bujhá diyá. Baní Qainúqa ek Yahúdí firqe ne Ohad kí larái men Quraish kí fath-yábí par khushí kí. Jab Muhammad sáhib ko khabar húí, unhon ne apní fauj ko lekar un par hamla kiyá, aur thore dinon men un ko aisá tang kiyá, ki unhon ne majbúran apne taín Muhammad sáhib ke hawála kar diyá. Abdulláh Ibn i Ubbái ne shifárish karke un kí jánon ko bachá liyá, lekin taubhí un ká mál lúṭá gayá, aur tamám qaum jilá-watan kí gai.

Yahúdíon ká ek aur firqa baní Nazír náme shahr i Madína ke pás rahtá thá, Muhammad sáhib ne us par bhí hamla kiyá. Unhon ne majbúran wada kiyá, ki ham apne bágon aur zamín, wg. Musalmánon ke háth men chhorke mulk se nikal jáwenge. Muhammad sáhib ne maslahat i mauqa ke mutábiq is darkhwást ko qubúl kiyá, aur baní Nazír bhí kháli háth mulk se nikal gae. In qaumon ke mál o asbáb se Musalmán aur un ke sáthí bare máldár hone lage. Islám ke dunyáwí fáide ne nabí kí qadr ko bahut barháyá, aur logon ne Ohad kí shikastagí ko farámosh kiyá.

HIJRAT KÁ CHAUTHÁ SÁL. Is sál men Madína ke Musalmánon ne ahl i Quraish se jang kí darkhwást kí, aur kahá, ki Badr men áo, aur ham se laro.

Liházá faríqain Badr kí taraf rawána hūe, lekin pání kí qillat ke báis ahl i Quraish ráste hí se Makka ko laut gaye. Is par Musalmánon ne Badr men ek melá kiyá. Qurán men is ká zikr karte waqt bayán kiyá gayá hai, ki yih amr K̄hudá kí razámandí ká ek nishán thá.

Baní Mustáliq ek Arabí qaum thí, jis ne Muhammad sáhib ke ikhtiyár ko taslím kiyá, lekin Ohad kí larái ke bad un se sarkash húi. Muhammad sáhib ne is qaum par hamla karne ke liye ek fauj jama kí. Par ráste men chalte chalte Makka ke muhájirínon aur Madína ke logon ke darmiyán jhagrá barpá húa. Is jhagre men Abdulláh Ibn Ubbái ne apní fauj ke logon ko tanazan kahá, ki “Tum log gustákh ajnabíon ko apne mulk men basáne se apne úpar balá lée ho.” Phir ba áwáz i buland us ne Musalmánon se kahá, ki “Áo ham Madína ko chalen, aur wahán par zoráwar kamzoron ko khárij karen.” Muhammad sáhib is fitna ko faro karne ke liye ek chál chale, aur kahá, ki “Áo áge barhen.” Chunánchi sab farmánbardár hūe, aur Muhammad sáhib ne ek lambá kúch karke logon ko khúb thakáyá, liházá jhagrá band ho gayá. Is májare se Muhammad sáhib kí hoshyári bakhúbí záhir hotí hai.

Is waqt tak Muhammad sáhib pánch nikáh kar chuke the. Ab ek din aisá húa, ki jab wuh apne lepálak bete Zaid ke ghar gaye, to us kí jorú Zainab kí khúbsúratí ko dekhkar us par áshiq ho gaye. Yih hál malúm karke Zaid ne Zainab ko taláq de diyá, táki Muhammad sáhib us se nikáh kar saken.

Lekin Arab ke dastúr ke mutábiq lepálak kí jorú ke sáth nikáh karná nájáiz thá, pas Muhammad sáhib ne láchári se kuchh taammul kiyá, lekin Zai-

nab ká khiyál dil se khárij na húá. Akhirkár wahí ká nuzúl húá, aur Qurán men yih marqúm kiyá gayá, ki “Insán se khauf na khána cháhiye, magar Khudá se,” aur phir Muhammad sáhib ko hukm húá, ki Zainab se nikáh karná cháhiye, “táki auron ko malúm ho, ki lepálak kí nisbat Arabí dastúr mansúkh ho gayá.” Chunánchi Muhammad sáhib ne Zainab se nikáh kar liyá.

Is sál men ek májará waqú men áyá, jis ke sabab se Muhammad sáhib kí pyári Aisha par shakk kiyá gayá. Wahí se Muhammad sáhib ne us kí nisbat tasallí pái, aur us mauqa par ilzám lagánewálon ko sazá ká hukm húá. Is waqt se Musalmánon kí auraton ko hukm diyá gayá, ki wuh parda men rahá karen. Muhammad sáhib kí zauját ke liye sakht hukm jarí kiye gae, jin ke mutábiq we khushkalámí se báz rahen, aur un ke wáste phir nikáh karne kí mumániyat húí. Zinákári ke jurm ke wáste yih fatwá niklá, ki bajáe maut ke fatwá ke ek sau kore lagáe jáwen, (Dekho Súra i Ahzáb Rukú 4 tak.)

HĪJRAT KÁ PĀNCHWĀN SĀL. Ham bayán kar chuke hain, ki Quraish kí ek fauj jo Badr men larne ke wáste Makka kí taraf se áí thí, qillat i pání ke sabab se laut gayí. Ab Hijrat ke pánchwen sál men Quraishíon ne chár hazár sipáhíon kí fauj lekar Madína par hamla kiyá. Muhammad sáhib ne shahr ke girdágird khái khudwái, aur andar dákhil hoke us kí muháfizat kí. Quraish ne pandrah din tak shahr ká muhásira kar rakhá, lekin ab o hawá kí ná-muwáfiqat aur ápas kí ná-ittifáqí ke báis wuh muhásire ko chhorke Makka kí taraf wápas chale gae. Yih larái “Khái kí larái” kahlátí hai.

Jab tak ki yih larái jarí rahí, aur khásskar jab muhásira ho rahá thá, ek Yahudí qaum i Quraizá ne Quraish ke sáth hamdardí záhir kí. Chunánchi

jab Quraish kí fauj Madína ke muhásire se dast-bardár húi, to Muhammad sáhib ne is firqe par hamla kiyá. Chand roz kí larái ke bad Yahúdíon ne is ummed se ki Muhammad sáhib hamáre sáth aisá sulúk karenge, jaisá ki baní Nazír aur baní Qáinuqáa ke sáth kiyá thá, apne taín Musalmánon ke háth men hawála kar diyá. Lekin un kí ummed purí na húi, kyúunki saláh o mashwara ke bad Yahúdí mardon par qatl ká fatwá lagáyá gayá.

Jab qatl karne ká din áyá, Muhammad sáhib ne chhote chhote gurohon men un ko shahr se báhar nikálke apne sámhne qatl karwáyá. Ek lambí khái khudwái gai, aur is ke kináre par 800 ádmíon ke sir tan se judá kiye gae, aur un kí láshen is qabr men dafn hún. Un kí auraten aur bachche gulá-mí men farokht húe. Auraton men se Muhammad sáhib ne ek ko apne liye rakhá.*

Agarchi is qaum ne Musalmánon se mukhálifat kí, aur sazá ke láiq húi, taubhí is májare se záhir hai, ki Muhammad sáhib kí zátí tund-khoí men barí taraqqí ho gai thí. Hán, ham kah sakte, ki yahán ahl i Islám kí tund-khoí aur khúnrezí ne jo bárah sádíon se dunyá men mashhúr ho rahí hain, namúna hásil kiyá.

HIJRAT KÁ CHHATÁ SÁL. Shurú men Muhammad sáhib ko barí ummed thí, ki ahl i Yahúd Islám ko qubúl karenge, aur is liye unhon ne Yarúsalam ko Islám ká Qibla muqarrar kiyá, (safha 45). Lekin jab wuh ummed bátíl ho gai, to unhon ne Musalmánon ko hukm diyá, ki Makka kí taraf munh pherkar namáz parhen. Is policy (hikmat i amalí) ke mutábiq unhon ne is chhate sál men

*Is qaum ke qatl hone ká zikr Súra i Ahzáb men páyá játá hai.

Kāba ke Hajj ká iráda kiyá. Agarchi Hajj karná butparast Arabíon ká qadím dastúr thá, aur un dinon men Kāba ke andar 360 múraten thín, tau-bhí Muhammad sáhib ne is dastúr par amal karná, balki use qáim rakhná ná-gawár na samjhá. Gumán gálib hai, ki unhon ne is dastúr ko apne mulk kí sab qaumon ko apní taraf khínchne aur un par gálib áne ká kháss zariá thahráyá. Shahr i Makka men bahut log the, jo Muhammad sáhib kí risálat ke qáil ho gae the. Aur log abhí tak shakk rakhte the. Agar yih log is bát se qáil kiye jáwen, ki yih nayá mazhab qadím dastúron ko qáim rakhegá, to use qubúl karná dushwár na hogá. Liházá Muhammad sáhib ne Hajj karne ká ishtihár diyá. Aksar Badwí qaumen jo un kí laráion men madad kartí thín, Hajj karne se mazúr huín. Lekin pandrah sau ádmí Muhammad sáhib ke sáth Makka kí taraf rawána hue. Jab Quraishion ne suná, ki Madína kí taraf Musalmán aur Madína ke log Hajj kar áe, to shahr ke báhar ánkar un ko roká. Musalmánon ko maqám i Hudhaibiyáh men, jo pák hudúd ke báhar wáqi hai, thaharná pará. Is maqám par tarafain ke darmiyán der tak guftogú rahí, jis ká natíja yih huá, ki das baras ke liye sulh qarár pái gai. Sulh-náma men Muhammad sáhib ne Quraishion se sharáit i zail par ahd o paimán kiyá:

1. Das sál ke liye tarafain ke darmiyán sulh rahe.
2. Arab kí sab qaumon ko ijázat dí jáe, ki Muhammad sáhib ke sáth, jab cháhen ahd kar len.
3. Un Musalmánon ko, jo Makka men maujúd the, ijázat dí jáe, ki jab cháhen, shahr i Madína men jáke Muhammad sáhib se milen.
4. Fil-hál Musalmán Makka men na ghusne páwen, magar áyanda ko Hajj karne kí ijázat hogí.

Yih ahd o paimán Ahd i Fath kahlátá hai, is liye ki is ká natíja Musalmánon ke wáste fathyábí ká báis húá. Is ahd men Muhammad sáhib kí qadr aur ikhtiyár ne aur bhí afzúdagí hásil kí, aur un ko mauqa o fursat milí, ki Arabí qaumon ko bilá rok tok apne sáth milá len. Shurú men Musalmán is ahd ká fáida na pahchánte the, aur Muhammad sáhib par apní khafagí záhir kí, lekin unhon ne un ko bahut sí lút ká wada karke rází kar liyá.

Is waqt Muhammad sáhib ne un Badwí qaumon ko, jo Hajj karte waqt Musalmánon ke sáth jáne se mazúr huín, tambíh dí. Badwí us waqt apne dastur ke mutábíq us bádsháhat ke muáwin the, jo un kí dánist men zoráwar thí. Is wáste wuh Makka kí taraf Musalmánon kí madad ke wáste na gae. Liházá jab Muhammad sáhib Makka se lauṭ ae, to unhon ne Khaibar ke Yahúdíon par hamla karne ke liye fauj ko jama kiyá. Us muhimm men Badwí qaumen jáne cháhtí thín, lekin Muhammad sáhib ne un ko ijázat na dí, balki hukm diyá, ki Jab Khaibar kí lút bántí jáegí, to Badwí qaumon ko hissa na milegá.

Khaibar ek qiladár shahr thá, jo Madína se kaí din ke ráste par shimál kí taraf wáqí thá. Is men Yahúdí rahte the, jin ká shumár 12,000 thá, maḷúm nahín ki in logon ne Musalmánon se kyá mukháli-fat kí. Yaqín hai, ki Musalmánon ke sámhne Yahúdí qaum mardúd thí, aur jis hál ki un kí daulat barí thí, un par hamla karná Muhammad sáhib ko durust maḷúm húá. Aláwa is ke Yahúdíon ke mál ke wasíle se wuh apne us wade ko jo Hudhaibiyáh men Musalmánon se kiyá thá, púra kar sake. Chunánchi lashkar leke unhon ne shahr i Khaibar par charháí kí, aur sakht laráí ke bad unhon ne us ko fath kar liyá. Bahut sí lút hásil huí, aur fauj bahut khushí

se Madína men laut áí. Badwí qaumon ne aísí kámyábí ko dekhke áyanda ke liye wafádáří ká waḍa kiyá. Cháron taraf Arabí qaumen, Muhammad sáhib ke zor aur fathyábí kí khabar sunke un ke sáth ahd o paimán bándhne lagín.

Is sál ke ákhir men Musalmánon ne ahd ke mutábiq salámatí ke sáth Hajj kiyá.

HIJRAT KÁ SÁTWÁN SÁL. Ab chha sál se, Muhammad sáhib ká ikhtiyár bahut barh gayá. Pahle shahr i Madína men un ká púra ikhtiyár qáim ho gayá. Phir ás pás ke mukhálifon par galba páke unhon ne bahut qaumon ke sáth ahd o paimán kar liye. Akhirkár Ahd i Fath ke wasíle se unhon ne Quraishion ko khámoshí kí hálat men pahuncháyá. Liházá is waqt Muhammad sáhib shimálí Arab men alá hákim ho gae the. Ab un ke dil men taraqqí ká ek aur khiyál áyá. Kyá un kí risálat Arab hí ke hudúd men mahdúd rahegí? Hargiz nahín. Islám tamám dunyá ká dín hogá, aur sab qaumon par galba páwe-gá. Liházá is sáthwen sál ke shurú men Muhammad sáhib ne bare bare bádsháhon ko parwána likh bhejá, aur un ko dawát dí, ki Dín i Islám ko qubúl karen. In parwánon men se sirf ek ká jawáb áyá, yané Misr ke bádsháh Múkánqas kí taraf se, jis ne jawáb ke sáth do laundían bhí, bataur tuhfa ke bhejín. Chúnki yih laundían bahinen thín, is liye Arab ke dastúr ke mutábiq Muhammad sáhib sirf ek hí ko apne pás rakh sakte the. Liházá un men se Mariyam Qabtí ko apne liye rakhá. Ek sál bad is hí laundí se ek betá paidá huá, jo aiyám i tifliyat men qazá kar gayá. Mariyam Qabtí ke Muhammad sáhib ke ghar men áne se aísí musíbat darpesh áí, jo Muhammad sáhib ko peshtar kabhí waqú men na áí thí. Is ke bayán karne se hamen ma'lúm hotá hai, ki kasrat i azwájí se un ko aur un ke pairaon ko kaun sí

mushkilát pesh áti hain. Kahte hain, ki Mariyam ke sáth Muhammad sáhib kí barí muhabbat thí. Ek kháss wajh is kí yih thí, ki us se betá paidá húá. Lekin jab un kí aur bíbion ne yih hál dekhá, to rashk se bhar gain. Ek din ká zikr hai, ki Muhammad sáhib ne Mariyam kí nisbat tarafdári záhir kí, is par sab zaujât niháyat náráz ho gain. Muhammad sáhib ne fauran un sab ko chhorke ek púre mahíne tak Mariyam hí ke sáth sukúnat ikhtiyár kí. Is mauqa par wahí ne un ko tasallí bakhshí, aur un ká yih sulúk jo unhon ne apní zaujât ke sáth kiyá thá, wájib thahráyá : (Dekho Súra i Tahrím). Qurán kí dhamkían jo is waqt Muhammad sáhib kí bíbion par názil huín gaur ke láiq hain. Un se kahá gayá, ki “Agar Nabí tum ko taláq dewe, to Khudáwand us ko tumháre badle men bihtar jorúan degá, jo Khudá kí farmánbardári karnewálián, ímán lánewálián, tauba karnewálián aur roza rakhnewálián hongí :” (Dekho Súra i Tahrím 3-5 áyat.) Liházá sab auraten phir ap kí tábidár ho gain. Is sál Islámí fauj ko maqám i Muta men barí shikast húí. Hál yih thá, ki Súriyá ke kanáre par Rúmí sháhi fauj muqím húí. Muhammad sáhib ne apná lashkar Zaid ke sipurd karke Rúmí fauj ke muqábile ko bhejá. Chunan-chi tarafain men sakht larái húí, jis men Zaid qatl kiyá gayá, aur Muslim fauj shikast khákar laut áí.

Thore din bad is shikastagi ke, Musalmánon ne aisí fathyábi hásil kí, ki shikast i mazkúra un kí yád se játí rahí. Aisá húá ki un qaumon men se ek ne, jin ke sáth Muhammad sáhib ká ahd o páimán húá thá, qaum i Quraish ká kisi qadr nuqsán kiyá. Is par Quraishion ne un ko rokne ke liye un kí mukhálifat karní shurú kí. Is hálát men Muhammad sáhib ne mauqa páyá, ki Quraish par hamla karen. Liházá wuh kahne lage, ki “Ahd tut gayá,” aur fauran das hazár fauj leke shahr i Makka par

hamla-áwar húe. Makka ke báshindon ko un se muqábila karne ká majáz na rahá, majbúran un kí itáat karní parí. Chunánchi Muhammad sáhib bilá laráí Makka par gálib áe. Qaum i Quraish ne un kí risálat ko qubúl karke aur apní butparastí ko chhorke Islám ko ikhtiyár kiyá.

CHAUTHÁ BĀB.

MAKKA KÍ FATH SE MUHAMMAD SÁHIB KÍ
WAFÁT TAK.

San ʾiswí 630-632 tak.

Agarchi Makka fath kiyá gayá, aur Muhammad sáhib yún shimálí Arab ke málík ho gae, taubhí Badwí qaumen jo registán men rahtí thín, ab tak un kí mukhálif rahín. Wuh maqám i Táif par jama húín, aur wádí i Hunain men Muhammadí fauj ke sáth larne lagín. Is larái ke shurú hí shurú men Badwíon ne Musalmánon par achának aisá hamla kiyá, ki unhon ne un kí safon ko darham barham kar diyá, lekin sakht larái ke bad Badwí pas o pá kiye gae, aur un ká lashkargáh, jis men beshumár bher bakrián aur bahut sá zewar thá, lútá gayá. Shahr i Táif ká bhí muhásira kiyá gayá, lekin Musalmán us ko fath na kar sake.

Muhammad sáhib ne, qaum i Quraish ke buzurgon ko khush karne ke liye lút men se kháss kháss chízen dín. Is kárrawái par puráne sáthí aur shá-gird kurkuráne lage, wuh khiyál karte the, ki ab Muhammad sáhib fathyáb hoke ham ko aur Madína shahr ko chhorne ko taiyár ho gaye. Lekin Muhammad sáhib ne un ko tasallí dí, aur un se wáda kiyá, ki “Main Madína shahr ko chhorke Makka men na rahúngá. Is fath ká zikr Súra i Tauba men páyá játá hai, jahán likhá hai, ki Yih fath firishton hí kí madad se húí. Is fathyábí ke bad Muhammad sáhib apne wáde ke mutábiq Madína men wápas áe, aur tamám Arabí jazíra-numá par apní bádsháhat ko qáim karne ke liye intizám karne lage.

HIJRAT KE NAWEN SÁL men Arabí qaumon ke qásid charon taraf se Muhammad sáhib kí hukúmat

qarár dete, aur us ke díní dastúron ko daryáft karte húe áe. Is hí tarah se Islám Arab men jaldí phail gayá, aur thore dinon men Muhammad sáhib ká ikhtiyár qaríban tamám Arab men qarár diyá gayá.

Is sál ke mausam i garmá men Muhammad sáhib ne lashkar leke maqám i Tabúq par charháí kí. Is muhimm kí yih garaz thí, ki un Súriyání qaumon ko jo Rómion kí fauj kí taraf se sarhadd par ikatthí húi thín, daráwá diyá jáwe. Is muhimm men Má-dína ke “shírgarm faríq” aur baz Musalmán bhí garmí aur safar kí taklíf ke báis jáne se inkári húe. Auron ne sargarmí dikhlái, aur muhimm par jáná manzúr kiyá. Is muhimm ke sabab se kái ek Yahú-dí aur Ísáí sardár Muhammad sáhib ke zer i hukú-mat men á gae.

Jab Muhammad sáhib Tabúq se wápas áe, to un logon par jo sargarmí aur khauf ke máre un ke ham-ráh na gae the, apní nárázagí záhir kí. Is faríq men se ek shakhs ne ek Masjid banwái, jis kí bá-bat yih gumán kiyá gayá, ki wuh mukhálifat men banái gai thí, pas Muhammad sáhib ne use fauran mismár kar dálá. Is waqt se munáfiqín kí qadr ghat gai, aur thore dinon ke bad jab Abdulláh Ibn i Ubbái ká intiqál ho gayá, to us faríq ká nám o ni-shán báqí na rahá. Is nawen sál ke ákhir men Hajj ke waqt Muhammad sáhib ne Alí ko Makka men bhejá, táki awám-un-nás ko yih hukm sunáyá jáwe, ki un logon ke siwá jin ke sáth ahd kiyá gayá, báqí sab munkiron par hamla kiyá jáegá, táwaqte ki wuh Dín i Islám ke tábidár na ho len, aur ab se áyanda ko siwáe Musalmánon ke aur koí Kaba men dákhil hone na páwegá.

Kahte hain, ki in dinon men Muhammad sáhib aur Najrání Ísáí usqúf ke darmiyán bahs húi. In ákhirí aiyám men Muhammad sáhib Yahúdíon aur

İsáion kÍ taraf se bilkull lá-parwáh ho gae the. Shurú men to wuh un kÍ madad ke talabgár aur khwáhish-mand the, lekin un firqon ne un kÍ madad na kÍ : par ab un ká ikhtiyár yahán tak barh gayá thá, ki wuh un kÍ madad ke hájatmand na rahe. Liházá wuh aksar İsáion kÍ mukhálifat aur Yahúdion se sakht dushmaní karte the. Is hálát men Najrán ká usqúf kaí ádmion ko apne hamráh lekar shahr i Madína men áyá, aur Muhammad sáhib ke sáth mubáhisa kiyá. Jab bahs karte karte tarafain josh men áne lage, to Muhammad sáhib ne İsáion se kahá, ki “Ao apne apne beton ke nám aur apní betion ke nám aur apní jorúon ke nám lekar KHUDÁ kÍ taraf se lanat karen, KHUDÁ kÍ lanat us par hogí, jo jhúth boltá hai.” Lekin İsáí dín men is kám kÍ mumániyat hai, pas İsáion ne us se inkár kiyá. Is par Muhammad sáhib ne fath kÍ báng dí, aur bahs khatm ho gai. In dinon men Qurán ká likhá jáná khatm ho gayá : us kÍ ákhirí súrat Súra i Tauba kahlátí hai. Bihtar khiyál hai, ki Súra i Tauba ká páncchwán rukú, yane áyat 30 se 36 tak, Qurán kÍ ákhirí áyaten hai. Muhammad sáhib ne in áyaton ko Hijrat ke daswen sál Hajj ke dinon men sunáin. Phir Koh i Arfát par charhkar unhon ne Súra i Máida kÍ chauthí áyat ko sunáyá, yane yih ki “Lo, áj main ne tumháre liye apne dín ko púrá kiyá.”

Yih Muhammad sáhib ká ákhirí Hajj húá. Jab Makka se wápas áe, to Madína men bhí logon ko nasíhat karke Súra i Tauba kÍ áyat i mazkúra ko sunáyá, jin ke ákhir men yih áyat átí hai, ki “Tah-qíq main ne apní risálat ko púrá kiyá. Main ne tumháre darmiyán sáf hukm chhor diyá, yaní KHUDÁ ká Kalám aur sáf rasúmát. In ko qáim rakho, aur tum kabhí gumráh na hoge.” İsáion aur Yahúdion ke haqq men hukm sunáyá gayá, ki táwaqte

ki wuh khiráj-guzár aur past-hál na kiye jáwen, un se laná cháhiye. In do faríqon par lanat sunáí gaí : Yahúdíon par is liye ki wuh Uzzer ko, aur Ísáíon par is liye ki wuh Masíh ko Khudá ká betá kahte the. Un ke khádim-ud-dín aur darwesh pahle álim kahláte the, lekin ab un par lanat kí játí hai, is liye ki wuh logon kí daulat khá játe, aur Khudáwand kí ráh ko band karte haiñ. Chunánchi un ke haqq men kahá gayá, ki “Dozakh men un ke liye soná o chándí hai, un ke máthon, píthon aur pahlúon par dág lagáyá jáegá.” Magar un ke Nawishton ke haqq men Muhammad sáhib ne shurú se ákhir tak siwáe kalima i taẓím o takrím ke aur kabhí kuchh na kahá.

HIJRAT KE DASWEN SÁL men Muhammad sáhib ne das hazár kí fauj lekar bare dhúm dhám ke sáth Hajj kiyá, jaisá úpar zík ho chuká hai. Kába ko wuh to pák kar chuke the, lekin ab unhon ne Hajj ke shumúl men tamám butparastí kí rasmon ko sáf kiyá. Is safar men wuh bahut lág ar ho gae the, kyúnki Kháibar kí laráí ke waqt ek Yahúdí aurat ne un ko zahr khilá diyá thá, jis se wuh jánte the, ki is kí tásír se main is dunyá men sírf thore dinon ká mihmán hún. Chunánchi jab wuh apne ghar men phir dákhil húe, to sakht bímár ho gae. Tín mahíne tak aur zinda rahe, lekin Hijrat ke gyárah-wen sál men wuh is jahán i fání se rihlat kar gae. San Íswí 632 ke máh i June kí 8wín tárikh ko yih bát waqú men ái. Maut ke waqt Muhammad sáhib 63 baras kí umr ke the.

Muhammad sáhib, jab qaríb ul margin húe, isháran batlá diyá, ki Abú Bakr khálifa hogá. Liházá jab Arabí Nabí ká dam nikal gayá, Abú Bakr ne khiláfat ke ikhtiyár ko apne háth men liyá. Bahut Musalmán is bát ke mukhálif húe, lekin jis hál ki

lashkar Abú Bakr kí pushtí par thá, to mukhálif kyá kar sakte the. Bahut qaumen sarkash ho gain, aur aisá malúm húa, ki Islám kí hálat abtar ho rahí thí. Lekin Abú Bakr ne jald sab mukhálifon ke munh band kar diye, aur lashkar ko leke shimál kí Súriyání qaumon par hamla-áwar hoke Musalmánon ke dilon ko Islámí josh aur lút se bhar diyá, aur jo kuchh Abú Bakr ne shurú kiyá, Umar aur Usmán ne tamámí ko pahuncháyá. Arabí aqwám hathyárband hokar tiddíon ke jhund kí tarah registán se nikalke shimál aur mashriq aur junúb kí tamám saltanaton ko khá gain. Yúnán, Rúm aur Fáras kí faujen shikast khákar halák ho gain. Misr aur shimálí Afrika ke iláqaját jald Muslim faujon ke taht men á gae, aur yún wuh Islámí saltanat qáim kí gai, jo ab tak dunyá men bará ikhtiyár rakhtí hai.

HISSA I SEYUM.
DIN I ISLAM KE BAYAN MEN.

TARIF I ISLAM.

Umúman Masíhí ke k̄hiyál men̄ Islám kal ká bachcha hai. Islám kí nisbat wuh buzurgí o azmat ká k̄hiyál paidá nahín hotá, jo Hindú aur Budh mazhab ke haqq men̄ un kí qidámat kí wajh se paidá hotá hai. Masíhí ke nazdík dín i Islám Arabí Nabí ká dín hai. Wuh us men̄ apní yá apne ábá wa ajdá ke dín se koí bará taalluq nahín dekhtá. Us ke nazdík aqáid i Islámiya kí k̄háss báten̄ sirf yih hain̄; (1) Alláh aur us ke Nabí Muhammad par ímán láná; (2) Kasír-ul-azwájí kí rasm ko barhaqq jánná; aur (3) Munkiron̄ se jihád karne men̄ mutaassibána josh dikhána. Lekin Musalmán ke nazdík sirf Islám hí akelá sachcha mazhab hai. Us ke k̄hiyál o iātiqád ke mutábíq yih wuh mazhab hai, jo pahle Ádam, Shís aur Hanúk ko, phir Ibráhím, Músá aur dígar buzurgon̄ ko, aur baḍ azán Dáúd aur tamám nabíon̄ ko aur Ísá aur us ke rasúlon̄ ko, aur ák̄hirkár k̄hátm-ul-ambiyá Muhammad ko ináyat kiyá gayá. Us ke nazdík, is dín men̄ K̄hudá kí marzí púre taur se mustámil aur mutazammin hai, jinnon̄ aur firishton̄ ká dín yihí hai, aur áqibat men̄ bihisht kí k̄hushíon̄ men̄ pahunchkar is ká k̄hátima hogá. Aláwa barín̄ Islám itáat i Iláhí ká dín kahlá saktá hai. Chunánchi ulamá i Islám kahte hain̄, ki Musalmán wuh hai, jis ne apní gardan Iláhí júe ke níche rakh dí hai.

Pas Islám bhí Yahúdí aur Masíhí dín kí tarah ek judá dín hai. Wuh kisí dúsre dín ko sachchá nahín mántá. Wuh kisí ko apná ham haisiyat aur hamrutba taslím nahín kartá. Baz Masíhí musannifon̄ ká k̄hiyál hai, ki dín i Islám aur dín i Íswí apne apne ímán o iātiqád ke nishánon̄ kí be-taassubána tashríh karne ke baḍ, is k̄háss garaz se qáim húe hain̄, ki háth men̄ háth dále húe niháyat ittifáq se kuffár

se jihád karen! Lekin yih khiyál bilkull be-bunyád hai. Aisá mel hargiz nahín ho saktá. Yih hamesha ek dúsre ke tanazzul se khush hongē, jahán tak Mishanon ke muámile ká taalluq hai, us se sáf o saríh natíja yihí akhaz ho saktá hai, ki hamesha mukhálifat jarí rahegí; lekin yih larái Rúhání hai. Jismání hathyáron se kám lená thík nahín. Rúh-ul-Quds kí talwár ká Islámí talwár se muqábila hai, aur munásib hai, ki ham Islámí aqáid ko samajhne kí khátir Islám ke bunyádí usúlon par gaur karen. Musalmán musannif Islám ke chár rukn yá sutún bayán karte hain: (1) Qurán, (2) Ahádís yá rawáyaten, (3) Ijmá i ummat yá ulamá kí muttafiq razámandí, aur (4) Qiyás, yane dalíl jo Qurán o Hádís aur Ijmá par mabní ho. Pas in arkán par judá judá gaur karná zarúrí malúm hotá hai.

PAHLÁ BĀB.

QURĀN KE BAYĀN MEN.

Musalmán is ko Qurán-ul-Majíd, Qurán Sharíf, Furqán aur Kalám-ulláh kahte hain. Us kí asl kí nisbat bayán karte hain, ki Khudá ke takht ke niche Lauh i mahfúz par marqúm hai. Wahán se naql karke Jibráíl firishte kí marifat Muhammad sáhib par názil kiyá gayá. Is se sáf yih natíja nikaltá hai, ki Muhammad sáhib apne muataqidon ke khiyál men un tamám baton ke bayán karne men jo unhon ne logon ke samhne pesh kin, goyá Khudá ke tarjumán the. Bahut se khush-aqáid Musalmán bare wasúq se bayán karte hain, ki kyúnkar Muhammad sáhib Qurán sunáne ke liye buláye gaye. Wuh shahr i Makka ke qaríb chand hafton tak gosha-nashín kí tarah ek gár men rahe. Ek roz niháyat khaufzada hokar kánpthe húe apní bíwí Khudaija ke pás gaye, aur kahá, ki Mujhe chhipá do, aur jab tak un ká khauf mauqúf na húa, Khudaija ne un ko kapre se chhipá rakhá. Kuchh der bad unhon ne thartharáte aur kánpthe húe bayán kiyá, ki Jibráíl firishta mere pás áyá thá, aur mujh se kahne lagá, ki “Parh” main ne kahá, “Main an-parh hún.” Phir us ne mujhe pakrá, aur merí bardásht kí hadd tak dabáyá, aur chhorkar kahá, “Parh.” Main ne kahá, “Main an-parh hún.” Is par us ne phir mujhe dabáyá, aur chhor diyá. Phir tísrí martaba aisá hí kiyá, aur kahá, “Parh apne Rabb ke nám se jo insán ká kháliq hai; parh, kyúnki terá Khudá niháyat hí karím hai. Us ne ádmíon ko qalam ká istiamál sikháyá, us ne insán ko wuh kuchh sikháyá, jo wuh nahín jántá thá.”

Yih qissa sunkar wafádár Khudaija apne shauhar ko tasallí dene ke liye mustáidd húi. Us ke khauf

ko dūr karne kī garaz se aur is liye kī kahīn wuh khauf se mar na jāwe, yā kahīn Shaitān ke bas men na ho jāwe, wuh yūn kahne lagī, kī “Main Khudā kī qasam khātī hūn, kī wuh kabhī tum ko udās yā ranjīda na karegā, kyūnki fil-haqīqat tum apne rishtedāron par mihrbān ho, tum sach bolnewāle aur amānatdār ho, tum logon kī taklīfon men hamdard hote, aur jo kuchh tijārat se kamāte ho, sab kā sab achchhe kāmōn men sarf karte ho, mihmānawāz aur apne ham-jinson kī madad karnewāle ho.” Us ke bad Khudaija Muhammad sāhib ko apne um zāda bhāī Warāqa ke pās le gai. Warāqa ek muqaddas admī samjhā jātā thā, aur Yahūdī nawishton se wāqifiyat rakhtā thā. Warāqa ne kahā, kī “Ai mere bhatīje! Tum kyā dekhte ho?” Is par Muhammad sāhib ne jo kuchh dekhā thā, bayān kiyā, aur Warāqa ne kahā, kī “Yih wuhī izzat hai, jo Khudā ne Mūsā ko ināyat farmāi thī.” Is se us ne yih zāhir kiyā, kī un par bhī wahī kā nuzūl hūā.

Muhammad sāhib kī nabūwat kā shurū yihī thā. Is waqt se bīs baras tak barābar is ajīb o garīb shakhs ke izhār aur bayānāt barī hoshyārī se likhe gae, aur Kalām-ullāh ke taur par pesh kiye gae. Tamām Qurān thorā thorā karke nāzil hūā, aur Nabī ke tajribon aur Mominon ke hālāt ke rang men rangā gayā. Qurān ke mukhtalif hisson kā mukhtalif mauqon par hasb i zurūrat izhār aur istiamāl kiyā gayā. Jab kabhī Nabī ko koī zarūrat pesh āi, aur koī zātī fāida malhūz aur madd i nazar hūā, fauran āsmānī paigām wāzih kiyā gayā.

Is nabūwat kī Rūh ke josh ne Makka men qaumī buton ke butkhāna aur buton par lanat kī, aur khilqat aur insānī zamīr kī shahādat se Khudā kī wahdat ko qāim kiyā. Qabīla i Quraish, jo shahr i Makka men ek nihāyat zabardast firqa thā aur

Kāba ke muqaddas maqām kā muhāfiz thā, is manādī se nihāyat nārāz aur bar-afrokh̄ta ho gayā. Chunānchi unhoṅ ne Muhammad sāhib ko pāgal aur majnūn o dīwāna samajhkar th̄aṭṭhoṅ men urāyā, aur un ke tamām pairauoṅ ko satāyā. Muhammad sāhib ko zabardast rishtedāroṅ ke bāis hifz o aman nasīb hūā. Qurán barī khabardārī se sharh wa bast ke sāth in wāqiāt kā bayán kartā hai, aur satānewāloṅ ko kh̄ub malāmat karke darātā hai. Wuh guzashta zamāna ke ambiyā ke hālāt ko pesh kartā hai, ki kis tarah be-ímānoṅ aur káfiroṅ ne un ko satāyā, aur th̄aṭṭhoṅ men urāyā, aur kis tarah Khudā i Karīm ne un ko muajize ināyat kiye, aur tamām dushmanoṅ par galba atā farmāyā, aur kis tarah wuh badbakht, sang-dilī ke bāis, ankhen band kiye hūe halākat kí taraf daure chale gae. Bazon kí halākat ke liye zamín mutazalzal hokar phat̄ gaí, aur wuh zinda dar gor se badtar hokar garq ho gae; aur baz tufān men dūb mare; basā auqāt rát ke waqt bād i samúm chalí, aur tamām bāshindoṅ ko halák kar diyā. Khudā ke ambiyā ke dushmanoṅ par, unhen halák karne ke liye, wabāen aín. Jab Yahúdíon ne mukhālifat kí, to guzashta zamāna ke munkiroṅ kí halākat o barbādí ke hālāt pesh karke us ne unhen mutanabbih kiyā thā.

Madína men Muhammad sāhib kí hālat bilkull tabdíl ho gaí, aur Qurání ilhām ke tarz i bayán men bahut kuchh farq á gayā. Shurú men to nabúwat nihāyat sulh-jo thí. Yahúdíon kí bahut kuchh cháplúsí aur khushāmad kí gaí. Musalmānoṅ ko hukm milá, ki Yarúsalam kí taraf munh karke namáz parhá karen. Ahd i Atíq ke buzurgoṅ kí bhí bahut kuchh taríf kí gaí. Is tarah se Muhammad sāhib ne baní Isráel ko apne sāth milá lene kí koshish kí: lekin wuh is nae rasúl ko qubúl karne ke liye taiyār na hūe. Unhoṅ ne un kí nabúwat ke dawē par alániya

tamaskhur aur istihzá se kám liyá, aur un ko dagá-báz o muftárí qarár dekar radd kiyá.

Is par Qurán ne Yahúdíon ko lanat kí, aur niháyat khule taur se bayán kiyá, ki wuh K̄hudá ke malaún hain: kyúnki unhon ne us ke nabíon ko satáyá, aur qatl kiyá. Bait-ul-muqaddas wáqai Yarúsalam ke iwaz men K̄ba qibla qarár diyá gayá. Musalmánon ko hukm húa, ki áyanda ko Makka kí taraf munh karke namáz parhá karen. Masíhíon ká zikr niháyat narmí aur muláimat se kiyá gayá. Ísá ko K̄hudá ká niháyat bhárí aur ul-ul-azím Nabí taslím kiyá. Us ke chál chalan kí pákízagí aur us ke ajíb o garíb muajizát ká zikr mazkúr hone lagá.

Is arse men bahut se log is nae dín ke pairau ho gae: Arabí, Yahúdí aur Ísáí bhí is men shámil húe. Ab ek nayá mukhálif, yaní Abdulláh námí ek shakhs barpá húa. Yih shakhs Madína ke ek niháyat zabardast firqe ká sardár thá. Yih Muhammad sáhib ke roz-afzún iqtidár o ikhtiyár par bahut hasad karne aur rashk kháne lagá. Is waqt se Muhammad sáhib ke ilhámát ne Abdulláh aur us ke faríq kí taraf rukh kiyá. Ilhámát kí zurúriyát bahut barh gain, aur Muhammad sáhib ke kánon men har waqt Jibráíl firishte kí áwáz sunái dene lagí. Ba-qaúl Hazrat “báz auqát to yih áwáz ghanṭe kí áwáz kí sí thí, aur báz waqt rad aur garaj kí sí.” Ek dafa ká zikr kiyá játá hai, ki Jibráíl Muhammad sáhib ke khádimon men se ek shakhs Dehiyá kí mánind hokar aisí áwáz se ham-kalám húa, jo sáf sunái detí thí. Kabhí yih hukm sunáyá gayá, ki kárwán i Makka se jang karo: kabhí Musalmánon ke zátí muámilát kí nisbat ahkám áe. In ahkám se gáliban un kí báhamí ráh o rasm ká intizám maqsúd thá: yá sháyad un kí zauját aur hamsáyon se bartáo karne ke mutaalliq hidáyát thín; yá is amr kí tashríh matlúb thí, ki

Momin Muhammad sáhib se kaisá sulúk karen. Kabhí namáz aur rozon kí talím dí gai; kabhí ahl i Arab ke baz qadím dastúrát mauqúf kiye gae. Maslan, qadím dastúr ke mutábiq koí Arab apne mutabanná kí bíwí se nikáh nahín kar saktá thá, lekin jab Muhammad sáhib apne mutabanná Zaid kí bíwí Zainab par áshiq ho gae, to yih dastúr mansúkh kar diyá gayá. Zaid ne hálat i mazkúr ko sunkar Zainab ko taláq diyá. Agarchi Muhammad sáhib taláq dene se Zaid ko záhirá mumániyat karte rahe, lekin us ne Zainab ko chhor diyá, táki wuh Muhammad sáhib kí jorú bane. Agarchi Muhammad sáhib aur un ke muhabbatí bachche un ke is fiál se khush the, tau bhí ahl i Arab ká dastúr is ke khiláf thá. Un ke nazdík kisí shakhs ká apne mutabanná kí matlúqa bíwí se nikáh karná niháyat hí makrúh aur mayúb thá. Is mauqa par fauran wahí i ásmání ne ap kí himáyat kí. Fil-faur Qurání wahí ap kí baríyat kí áyat liye húe utrí. Muhammad sáhib ne bayán farmáyá, ki Yih is liye húa hai, táki áyanda ke liye wuh puráná aur ná-munásib dastúr jo Mominín ko apne lepálakon kí matlúqa bíwíon se nikáh karne se mana kartá, aur roktá hai, mauqúf kiyá jáwe, (Súra i Ahzáb rukú 5 áyat 27.)

Ek dafa muqaddas mahínon men jang karne par fasád barpá húa, is liye ki Arab ke qadím dastúr ke mutábiq in mahínon men jang karná bilkull mana aur nájáiz thá. Talwáren miyán men kí játí thín, aur dhálen aur tír o kamán wg. khaimon ke andar latkái játí thín, aur dushman ján o mál ke khatre se be-khauf hokar ápas men milte julte the. Kisí ke báp yá bhái ká khúní bhí intiqám se be-khauf hokar us kí panáh men rah saktá thá. In muqaddas mahínon ke shurú men aisá húa, ki Musalmán dákúon kí ek chhotí sí jamáat ne yih dekhkar ki Makka ká ek kárwán ek cháh ke qaríb niháyat be-fikrí aur itmínán ke sáth khaima-zan hai, pas us par fauran

hamla kiyá, aur chúnki wuh kárwán kisé tarah ke muqábila ke liye taiyár na thá, is liye ba ásaní Musalmán luterón ká shikár húa. Chunánchi Momin tamám mál o asbáb lútkar aur ganímat i jang ke taur par apná haqq samajhkar, “Ba-misdáq”

“Chu píroz shud duzd i tírah rawán,
Chi gam dárad az girya i kárwán.”

khushí khushí apne márab o marásad kí taraf rawána húe. Is par tamám munkirín o munáfiqín i Makka ne shor macháyá; aur Musalmán bhí is se bahut sharminda húe. Chúnki yih sharq o nahab Muhammad sáhib ke hukm se waqú men áyá thá, un par bhí ráh zaní aur lútkár ká ilzám lagá, aur ap ká ikhtiyár niháyat hí maáriz i khatar men á gayá. Liházá unhon ne awám kí tasallí ke liye dákúon ko hirásat men rakhá, aur mál i ganímat bhí ásmání faisala kí intizárá men kuchh dinon tak taqsím na kiyá. Intizárá der tak na karní parí, kyúnki Jibráíl firishta fauran paigám láyá, ki in muqaddas mahínon men bhí tamám káfiron aur munkiron ko lútkná aur qatl karná jáiz hai, kyúnki kufr in mahínon men jang karne se ziyáda burá hai. Pas dákúon ko ázád kar diyá, aur unhen khúb inámát, tahsín o áfirín se khush kiyá, aur tamám mál i ganímat Mominon men taqsím kiyá gayá.

Phir ek mauqa par hasb ul hukm i Qurán Yahúdíon par charháí kí gai. Baz gustákh Arabí gair munásib be-takallufí ke sáth Muhammad sáhib se mile, aur is par fauran Qurání áyaten názil hún, aur Muhammad sáhib se muláqát karne ke taríqe aur ap ke huzúr men házir hone ke qawáid bayán kiye gae.

Phir Muhammad sáhib kí pyárá bíwí Aísha par ilzám lagáyá gayá, aur is se sakht be-izzatí aur bad-námí húi: lekin Qurán ne fauran Aísha ko in ilzámát se barí kiyá, aur ilzám lagánewálon aur bad nám

karnewálon ke liye sazá tajwíz kí gai. Wahí i Qurán ká yih ek k̄hassa nazar átá hai, ki wuh Muhammad sáhib kí zarúriyát aur tamám kárrawáion ke hasb i hál k̄húb hí zamána-sázi kartá hai. Qurání ilhámát aur Muhammad sáhib kí kárrawáion men ek niháyat hí gahrá taḷluq hai. Qurán ko baḅhúbí samajhne ke liye Muhammad sáhib kí sawánihi umri aur hálát i zindagí se wáqifiyat hásil karná az hadd zarúri hai.

Muhammad sáhib kí wafát ke baḅ, Qurán ke mukhtalif hisse ek sandúq men páe gae, jo Muhammad sáhib kí zauját men se ek ke supurd kiye gae the. Yih Qurání áyát aur súraten khajúr ke patton aur sufed pattharon par marqúm thín. Is ke aláwa bahut se Musalmánon ke pás bhí Qurán ke baḅ hisson kí naqlen thín, aur un men se baḅ ne un ko az bar kiyá huá thá. Aise logon ko Háfiz kahte hain. Jang o jadal aur kusht o k̄hún se Háfizon kí tadád bahut kam ho gai. Ak̄hir ul amr in hí wajúhát se k̄halífa Abú Bakr ne Zaid Ibn i Sábit ko Qurán ko murattab karne par muqarrar kiyá. Zaid ne is kám ko saranjam tak pahuncháyá, aur wuh tamám hisse, jo khajúr ke patton aur pattharon par likhe hue the, aur baḅ mominin ne hifz kiye hue the, niháyat ihtiyát aur k̄habardári se murattab kiye. Chúnánci maujúda Qurán wuhí hai, jo Zaid Ibn i Sábit ne jama kiyá thá. Yih to sach hai, ki k̄halífa Usmán ke ahd men bhí Qurán men kuchh radd o badal aur tagaigur o tabaddul huá, lekin yih radd o badal sirf is hadd tak thí, ki muháwarát o istiláhát Makkí-Arabí aur qabíla i Quraish ke muháwarát ke mutábiq hon.

Kull Qurán men ek sau chaudah báb yá súraten hain, lekin in abwáb yá súraton ká silsila tartíb i tawárikh par mabní nahín hai, balki kisí qadr

Yahūdī nawishton aur un ke ambiyá ke sahfion ke tarz par hai. Lambí lambí sūraton ko shurú men darj kiyá hai, aur chhotí chhotí sūraten ákhir men rakhí hain. Tamám sūraton ke pahle “Bismilláh hir-rahmán-nir-rahím” mundarj hai, aur jo sūrat shurú rakhí gai hai, us ká nám Fátiha hai, aur us ká mazmún duáiya hai. Chunánchi wuh sāt áyát par yún mustāmil hai. “Alláh ke nám se shurú kartá hún, jo bakhsish karnewálá mihrbán hai, sab taríf wáste Alláh ke hai, jo parwardigár hai tamám jahán ká. Bahut mihrbán niháyat rahm karnewálá. Roz i jazá ká málik. Ham terí hí ibádat karte hain, aur tujh hí se madad cháhte hain. Ham ko ráh i mustaqím kí hidáyat ináyat kar. Un logon kí ráh par chalá, jin par tú ne fazl kiyá hai, jin par tú gá-zabnák hai, aur jo gumráh hain, un kí ráh se hamen bachá le.”*

Qurán ká yih mazmún agarchi bahut umda to nahín, magar niháyat muassir hai. Bís karor baní ádam ke dilon par Qurán kí púrí tásír sábit hone ke kam az kam do sabab hain. Awwal yih ki Qurán kí ibárat niháyat umda hai, aur asl zubán ká lahja bahut hí shírín hai. Jab koí Qurán parhtá hai, to sunnewále ko aisá maḷúm hotá hai, ki koí khush-ilhán o dilkash sarod suná rahá hai. Hazárhá log aise hain, jo Qurán ká sháyad ek harf bhí nahín

* بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ * الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ *
 الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ * مَا لَكَ یَوْمَ الدِّیْنِ * اَیَّاكَ نَعْبُدُ وَاَیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ *
 اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ * صِرَاطَ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ *
 غَیْرِ الْمَغضُوبِ عَلَیْهِمْ وَلَا الضَّالِّیْنَ *

samajhte, lekin sunte waqt ibárat o lahja kí khúbí ke báis bilkull majzúb ho játe hain. “Doyum is kitáb men tauhíd par bahut zor diyá gayá hai, aur Khudá kí wahdat kí sachcháí aur naját ke báb men Khudá par tawakkul karne ke bayánát umúman logon ko Islám kí taraf khinchte, aur máil karte hain.

Qurán ke mutaalliq jo Musalmánon ká iatiqád hai, us men yih tñ baten qábil i liház hain : (1) Qurán ke azalí hone kí talím. Is talím kí rú se Qurán gair makhlúq hai, kágaz aur siyáhi wg. ajzáb i kitáb makhlúq mání játí hain. Hurúf kí shaklen bhí makhlúq taslím kí játí hain : lekin Kalám-ulláh, jo us men ashkál i hurúf ke wasíla se záhir kiyá játá hai, tamám dindár aur khush iatiqád Musalmánon ke khiyál men azal hí se Khudá ke zihn men maujúd thá. Ba-iatibár apne wajúd ke Qurán azalí hai, aur agarchi Khudá nahín, lekin Khudá se judá bhí nahín hai.

(2) Is aqída par Qurání shahádat bhí hai. Jis talím ká úpar bayán ho chuká hai, us kí roshní men ham is bát ko bakhúbí samajh sakege, ki Qurán ke ek ek nuqta aur shosha kí Musalmánon ke nazdik kahán tak qadr o manzilat hai. Sirf pák aur mutehir hí Qurán ko parh sakte hain. Kisí áyat men kisí tarah kí tabdilí jáiz nahín. Bahut se khush iatiqád Musalmán Qurán ko hifz karte hain, aur tamám muataqidát Qurán hí kí talím se durust yá ná-durust kiye já sakte hain. Masla i ímán ke liye ek hí áyat káfí hai.

(3) Qurán kí talím men masla i “Násikh o mansúkh” bhí maujúd hai. Muhammad sáhib ke aiyám i hayát hí men is masla ká wajúd páyá játá hai. Nabúwat ke dawá kí zarúriyát ne is masla ko ikhtirá kiyá. Waqtan fa waqtan hálat i zamána ke

mutábiq ilhámát men tabdilián wáqi húin, aur yih nayá masla waza kiyá gayá, ki nayá paigám puráne paigám ko us ke muwáfiq na hone kí hálat men mansúkh kar detá hai. Yih Násikh kí talím rafta rafta ahl i Islám ke ilm i Iláhi kí ek shákh ho gai. Chunánchi ab yih talím zamána i hál ke Musalmánon ke nazdík agli kitábon kí taraf ishára kartí hai. Musalmán be-taammul aur bagair kisi tarah ke pas o pesh ke kahte hain, ki Yahúdiyon kí kitáben Isáion kí kitábon se mansúkh ho gain, aur is tarah Isáion kí kitábon ko Qurán ne mansúkh kar diyá.

Pas agar fákhir Musalmán ke háth men Qurán ho, to us ko kisi dúsrí kitáb kí zurúrat nahin. Us ke liye Qurán men na sirf sachái hí hai, balki riwáyaton ko shámil karke, jahán tak mazhab se iláqa hai, us men purí sachái maujúd hai.

Khalífa Umar kí nisbat yih qissa bayán kiyá já'á hai, ki jab us se púchhá gayá, ki Sikandariya ke mashhúr Kutub-khána kí nisbat kyá kiyá jáwe, yani wuh talaf kiyá jáwe, yá mahfúz rakhá jáwe, to us ne jawáb diyá, ki Agar wahán kitáben Qurán se mutábiqat rakhtí hain, to un kí kuchh zarúrat nahin, aur agar wuh Qurán ke khiláf hain, to use zarúr barbád kar dená cháhiye. Is qissa se sáf zahir hotá hai, ki Musalmánon ke nazdík Isái nawishton kí kyá qadr o manzilat hai. Jahán kahin wuh Qurán se ittifaq nahin karte, to fauran munharaf qarár diye játe hain. We sirf wahin tak sahíh taslím kiye játe hain, jahán tak ki we Qurán se mutábiqat rakhte hain. Is ká natíja yih hai, ki bá-wajúde ki Qurán Baibal kí sihat o durustí aur us ke min janib Alláh hone par gawáhi detá hai, tau bhí Musalmán yih ráe qáim kiye baithe hain, ki maujúda Baibal qábil i iatibár nahin, aur chúnki us men Qurání talím kí mukhálifat pái játi hai, is liye use radd karná zarúri hai.

DÚSRÁ BĀB.

AHĀDÍS KE BAYĀN MEN.

Islám ká dúsra Rukn, agarchi Qurán se bahut qaríbí rishta rakhtá hai, táham is se bahut kuchh mutafarriq aur mukhtalif hai. Yih Rukn Ahádís yá Riwayát ká hai. Ahádís yá Riwayát ko sunnat ke nám se bhí námzad karte hain. Mukhtalif mu-ámilát ke báb men Muhammad sáhib ke kalám o ahkám aur kám ká zikr páyá játá hai. Yih tamám bayánát Muhammad sáhib kí wafát se do tín sau sál bad tahrír hue: aur un men in báton ká bayán mundarj hai: (1) Wuh báten jo Muhammad sáhib ne farmáin: (2) Wuh báten jo Muhammad sáhib apne murídon ke sámhne amal men láe: (3) Wuh báten jo muríd amal men láe aur jo Muhammad sáhib se maqbúl kí gain: (4) Wuh báten jo muríd Muhammad sáhib ke sámhne amal men láe, aur Muhammad sáhib ne un kí tardíd kí, aur unhen ná-jáiz qarár diyá. Yih kull mazámín chha barí barí kitábon men jama kiye gae hain, aur un kitábon ko As-Siháh-us-Sittah kahte hain.

Sahíh aur wazaí Ahádís ke darmiyán imtiyáz ke qawáid niháyat hí ajíb o garíb hain. In Ahádís ko jama karnewálon ne Ahádís ke mutaallíqa shahádaton ko bagaur ázmáne aur dekhne kí nisbat un ke ráwíon ká ziyáda khiyál rakhá hai. Agar tamám ráwí dindár Musalmán dáná sáhib i imtiyáz aur parhezgár aur dúr-andesh the, to Riwayát qábil i qubúl aur Hadís i sahíh qarár dí gai: aur agar ek do ráwí aise the, ki jin kí shahádat ko har hálát men taslím nahín kar sakte the, aur un par iatimád nahín ho saktá thá, to aisí Ahádís kamzor yá mashkúk mutasauwar hotí thin. Liházá yih bát sáf záhir hai,

ki aisi hálat men Ahádís kí tafsír karná Ulamá i Islám ke liye koí ásán kám nahín hai.

Is jagah misál ke taur par Ahádís kí ek mashhúr kitáb se jis ká nám Tarmazí hai; khulásatan kuchh darj kiyá játá hai. Is se sáf patá lag jaégá, ki Ahádís ká tarz i bayán kyá hai, aur un kí riwáyat ke silsile ká dhang kyá hai:—“Abú Karíh ne ham se bayán kiyá, ki Ibráhím ibn i Yúsuf ibn i Abú Isháq ne ham se kahá, ki mere báp ne riwáyat kí hai Abú Isháq se, aur Abú Isháq ne riwáyat kí Talátá ibn i Musáraf se, ki suná ibn i Musáraf ne Abdul Rahmán se yih kahte húe, ki main ne Rasúl Sal ulláh wale wasallam se ki jo koí dúdh denewálí gáe khairát karegá, yá chándí yá pání kí mashk khairát men degá, use ek gulám ko ázád karne ká sawáb milegá.”

Is maqám par yih bát qábil i yád hai, ki silsila i riwáyat Muhammad sáhib se lekar ákhirí Ráwí tak púre aur kámil taur se pái játí hai.

Jis tarah Qurán apní talím ke liház se álá iati-mád aur kháss iatibár ká rutba rakhtá hai, usí tarah Ahádís rozmarra ke kár o bár ke amalí ilm ká ek kháss chashma khiyál kí játí hain. Ahádís na sirf un rasúmát aur dastúráat hí se taalluq rakhtí hain, jo rozána aur muqarrara panjgána namázon, máh i Ramzán ke rozon aur Muharram kí taqríb aur khairát o Hajj ke báre men hain, balki biyáh shádí aur paidáish o amwát, zewarát o poshák aur majlis o muháfil ke tamám dastúráat Ahádís men bil tash-ríh páe játe hain, hattá ki dárhí ko taráshne, bálon ko rangne aur miswák ke liye kháss qism kí lakrí istiamál karne ke qawáid bhí mundarj hain. Tahá-rat aur gusl ke báre men jis qadr masáyal hain, wuh sab ke sab Ahádís hí se hall hote hain: maslan, agar koí kuttá cháh men girkar dúb mare, to fau-

ran yih suwál pesh átá hai, ki ab cháh ká pání kis tarah pák o sáf kiyá jáwe? Aise mauqe par ulamá se saláh lí játi hai, aur wuh kitáb kholkar batáte hain, ki itne man yá itne paimáne pání nikál do; is se cháh ká pání bilkull pák o sáf ho jáwegá.

Yahúdí faqíh háth dhone aur degchíon ko sáf karne ke masáyal ke subút men apne Rabbíon aur álimon kí talím pesh karke kabhí apní ilmiyat ká is qadr izhár nahín karte the, jis qadr ki Musalmán Maulví is qism ke chhoṭe chhoṭe umúr par bahs karte waqt karte hain.

TÍS RÁ BÁB.

IJMÁ KE BAYÁN MEN.

Islám ká tísrá Rukn ijmá hai. Ahl i Islám ke zihn men ijmá ká mafhúm wuhí hai, jo Masíhion ke nazdík buzurgon kí muttāfiq ur ráe (Consensus of the fathers) se murád hai. Ijmá se un álimon aur mujtahidín kí ráeon ká majmúá maqsúd hai, jo Muhammad sáhib ke asháb aur ansár o madad-gár the: jo Muhammad sáhib ke aiyám i Risálat men Madína men Musalmán húe. In logon ke shágirdon aur sáthion kí ráeon ká majmúá bhí aisá hí khiyál kiyá játá hai, aur in sab ke haqq men yih gumán hai, ki wuh Qurán ká matlab samajhne kí ziyáda qábiliyat rakhte the: aur khusúsan Muhammad sáhib ke aqwál, yane Ahádís ko wuhí ba-khúbí samajh sakte the. Bá-wajúd is sab ke yih bát az hadd zarúrí hai, ki ijmá kisé súrāt men Qurán aur Ahádís kí mukhálifat na kare; aur har hálāt men un hí kí talím ke muwáfiq ho. Agar ijmá Qurán o Ahádís se muttāfiq ho, to sharh o tafsír ke tamám masáyal par sab se barí shahádat ijmá hí hai.

CHAUTHÁ BĀB.

QIYÁS KE BAYÁN MEN.

Islám ká chauthá rukn qiyás hai, aur is se ulamá i Islám kí wuh bahs aur tahqíqát murád hai, jo Qurán o Hadís aur Ijmá kí talím ke mutábíq ho. Ahl i Islám ke liye sirf yihí pahlá mauqá hai, jahán aql ko kám men láne kí gunjáish hai: lekin yih gunjáish bhí bahut hí kam hai. Islám kí pahlí tín sadíon ke ulamá o ayimmá aur mujtahidín ne chand taqríren kíñ. Yih taqríren Qurán aur Ahádís par mabnÍ hain, aur Mominín kí hidáyat ke liye qalam-band kí gai hain. Phir bad azán sadhá sál tak in ulamá aur ayimmá o mujtahidín ká koí jáe-nashín nahín huá. Musalmán fázilon ne yih dar-yáft karne kí koshish hí nahín kí, ki dar asl Qurán aur Ahádís kí talím kyá hai, balki sirf usí qadr dar-yáft karne par iktifá kiyá hai, ki Qurán o Ahádís kí talím kí nisbat ulamá kyá kahte hain. Yih log apní aql se kuchh kám nahín lete, balki un ke naz-dík aqlí madákhalat ná-jáiz hai. Khud-numái ne un ke dilon par aisá ikhtiyár jamáyá huá hai, ki in ulamá o fuzalá kí hukúmat Rómí kalísiyá ke Pope aur Bishapon ke ikhtiyár se kahín barh charhkar hai. Islámí imámat dunyáwí hukúmat o ikhtiyár ke jábiráná libás se mulabbas hokar is qábil hai, ki un tamám ashkhás ke liye jo Islámí talím aur díní muámilát ke báb men kisé tarah kí mukhálifat karen, sakht se sakht sazá tajwíz kare. Agar Islám kí is usúlí talím par gaur kiyá jáe, to is behadd sakhtí aur jabr o sitam ká sáf patá lag jáegá, warna har ek bát goyá madaní súrat ikhtiyár kiye húe hai, aur us ke barámad hone kí koí ummed nahín, aur Islám men taraqqí kí koí súrat nahín rahí. Musalmán maulawí hamesha guzashta kí taraf ishára karte

hain, aur apní aql ká daḡhl ná-jáiz samajhte hain. Yih hargiz nahín batáte, ki un ke apne khiyál men Kutub i Muqaddasa kí taḡlím kyá hai, lekin qadím zamána ke Farísion kí tarah khush-ilhámí se parhkar sírf wuhí bát batáte hain, jo hazár baras peshkar kisé qadím álim ne síkháí thí.

Turkí aur Hindustání Musalmánon ke baz khair-khwáh bare usúq se ummed kiye baithe hain, ki ahl i magrib se milne julne aur un kí sháistagí se wáqifiyat hásil karne se un ke mazhab men zarúr isláh hogí. Aisé maḡlúm hotá hai, ki yih sargarm khair-khwáh hazár baras kí sulh-bakhsh aur aman o chain kí Islámí saltanat kí ráh dekhte hain, aur khiyál karte hain, ki us waqt mastúrat kí wájibí iz-zat malhúz rakhí jáegí, kasír-ul-azwájí mauqúf ho jáegí, gulám ázád kiye jáenge, barda-faroshí kí lanatí rasm ká khátima ho jáegá, aql o zamír ázád hongí, aur Musalmán aur Masíhí kamál muhabbat se bagalgír hokar takht i rahmat ke sámhne sarnigún hongé. Aise khiyálí-puláo pakánewále dín i Islám kí haqíqat ko nahín samajhte. Jo buráían Islámí mumálik men mashhúr aur ba-kasrat pái játí hain, jin ká abhí zikr ho chuká hai, un sab ká riwáj aur jawáz Islám hí kí taraf se hai. Jab tak Qurán ká ikhtiyár báqí hai, tab tak gulámí aur gulámon kí girya o zará kí zillat aur kasír-ul-azwájí kí qabáhat qáim rahegí. Jab tab Islámí ulamá ahádís o riwáyat aur ijmá ke bas men hain, tab tak Islámí mumálik men aql o zamír bekárá aur gulámí kí hálat men hain aur rahengí. Jab tak Musalmán barda-faroshon aur Turkon aur Arabon ko barda-faroshí se qataí taur par báz na rakhá jáegá, tab tak Afríqá ke zakhm bhar nahín sakte. “Uñtkatáre se angúr toḡná bilkull ná-mumkin hai.”

PÁNCHWÁN BĀB.

AQÁID I ISLÁM KE BĀRE MEN.

Ab ham Islámí ímán o aamál par nazar karen, jo ki aqáid i Islám par mabní hain. Islám kí muatabar shahádaton ke bamújib Islámí ímán men sāt bāten shāmil hain, aur un ko sifat i ímán ke nám se nám-zad karte hain : chunānchi yún marqúm hai :—ki

*Main ímán látá hún Khudá par, us ke firishton par, us kí kitábon par, us ke Rasúlon par, ákhirí din par, andáza i khair o sharr par, aur bad az maut zinda hone par.**

Khudá par ímán rakhne se na sirf shakhsí Khudá ká yaqín murád hai, balki khusúsan us kí kámil wahdáníyat bhí malhúz hai. Aur yih wahdáníyat sirf mabúd min dún illáh hí kí tardíd nahín karte, balki wáhid Khudá ke wujúd ijtimá i aqáním aur tajassum ke har ek khiyál ko radd kartí hai. Chunānchi wuh Taslís-fit-tauhíd aur Masíh men Khudá ke mujassam hone ke masáyal ke bilkull bārkhiláf hai.

Phir Khudá kí sāt sifat yún bayán kí gai hain : (1) Haiy-ul-qaiyúm; (2) Alím; (3) Qádir; (4) Sāmaí; (5) Basír; (6) Kalím, aur (7) Marzí. Ahl i Islám ke nazdík Khudá dánái aur muhabbat kí sifat se is qadr muttasif nahín hai, jis qadr ki lá-intihá aur gair mahdúd o qudrat kí sifat se. Ek maqám par yún mundarj hai : ki “ Wuh álimon ká Khudáwand aur ásmán o zamín ká Kháliq o Málik hai; us ne zin-

* *أَمِنْتُ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرَسُولِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْقَدْرِ خَيْرًا*
وَشَرًّا وَتَلْبَعْتُ بَعْدَ الْمَوْتِ *

dagí aur maüt ko khañq kiyá, aur kull jahán kí hukúmat us ke háth men hai. Us se subh namúdar hotí hai : aur rát din ko dhánp letí hai. Khudá-wand hí Qádir i Mutlaq aur jaláli takht ká málik hai. Garaj us ke kamálát ká ishtihár detí hai. Kull zamín us kí muṭṭhí men hai, aur ásmán us ke dáen háth men tai kiye jáenge, wuh apní qudrat i kámila se us álam ko ákhaz kartá hai, jo rást aur sahíh maqsad kí taraf us kí hidáyat kartá hai. Khudá e Taála áqil, rást, sachchá aur andáza karne men ní-háyat hí tez hai. Wuh tamám baní Adam ke sáre chhoṭe bare nek o bad aamál ko jántá hai, aur Mo-minín ke ajr ko záya nahín kartá.”* Qádir i Mutlaq kí qudrat ká khiyál aisá wasíá-ul-fazá hai, kí mákhluq kí marzí kí zará bhí gunjáish nahín. Akhirkár Musalmánon ke dilon par is qism ke khi-yálát musallit ho gae hain, kí Khudá goyá insání muhron se shatranj kheltá hai, aur muhron ke halák hone yá máre jáne se bilkull lá-parwáh hokar bázi jítne kí koshish kartá hai.

Lekin sáth hí is ke Khudá rahím bhí qarár diyá játá hai ; taubhí Khudá ko rahím mánná Islám ká aalá khiyál nahín hai, kyúnki Musalmán bajáe muhabbat kí kashish ke ziyáda-tar khauf o dahshat se hidáyat hásil karte hain. Islám ká Khudá to beshakk sachchá Khudá hai, lekin us kí máhiyat ke mu-taalliq Islámí khiyálát qábil i iatiráz hain. Hamará iatiráz sirf isí bát par nahín hai, kí Islám Taslís ko radd kartá hai, balki is par bhí kí us ne Khudá ke Qádir i Mutlaq hone kí sifat par bahut zor diyá hai, aur dígar sifat par tarjih dekar us kí pákízagí ke darje ko ghatá diyá hai.† Khudá kí rahmat aur mihrbání ko sirf Musalmánon ke liye mahdúd aur

* Stanly Lane-poole. Selections from the Quran.

† Qurán men Khudá kí pákízagí kí nisbat jo kuchh mundarj hai, wuh ek muqaddas insán ke haqq men bhí kahá já saktá hai.

makhsús karná khwáh un ke aamál kaisí hí kyún na hon, káfiron ke bachchon ko bhí dozakh men bhejná, gunáh ke kafára kí zarúrat se inkár karná, apní hifázat aur Islám kí taraqqí ke liye jhút bolne ko jáiz samajhná, aur Khudá kí sachcháí ko mahdúd karná, wag. yih sári bāten sakht iatiráz ke qábil hain. Is maqám par yih bhí yád rahe, ki Islám ká Khudá na sirf wuh Alláh hai, jis ká Qurán men bayán kiyá jātá hai, balki wuh Alláh hai, jo Qurán ke har ek lafz aur harf men boltá hai. Qurán kí ṭalím se jo khiyál Khudá kí nisbat paidá hotá hai, us khiyál se judá nahín karná cháhiye, jo Muhammad sáhib ne apne nafsí yá mulkí maqásid kí taraqqí o tahsíl ke liye hamesha madd i nazar rakhá. Kyúnki az rúe i Islám Muhammad sáhib mahz Khudá ke munh the. Pas agar ham Islámí Alláh kí sahíh taswír apne zihn men qáim karná cháhen, to niháyat zarúrí hai, ki sáth hí un tamám afál o aamál ká bhí khiyál karen, jo Muhammad sáhib ne us Qurání Alláh kí manzúrí se kiyá. Aisá karne se sáf záhir ho jáegá, ki jo kuchh ham ne kahá hai, us men kisí tarah ká mubálaga yá ziyádatí nahín hai.

Jin kitábon yá Pák Nawishton ko Musalmán iatiqáadí taur par mánthe hain, un kí nisbat yih kahá jātá hai, ki wuh tadád men 104 hain, aur sab ke sab wahí se likhe gae hain. Wuh sab ke sab waqtan-fa-waqtan ambiyá par názil húe. Un men se sab se ákhirí Qurán hai. Kahte hain, ki in kitábon men se ek sau gáib ho gain. Yih wuhí kitáben hain, jo Adam, Shish, Hanúq aur Ibráhím ko milín. Jo chár kitáben ab tak maujúd hain, wuh yih hain. (1) Tauret i Músá. (2) Zabúr i Dáúd. (3) Injil i Īsá aur (4) Qurán. Qurán in tamám kitábon ko Kalám-Ulláh mántá hai, aur un kí nisbat yún bayán kartá hai, ki “Yih kitáben baní

Ādam ko nūr o hidāyat aur najāt bakhshne ke liye nāzil hūn.” Lekin jaisá ki ham pahle zikr kar chuke hain, zamána i hál ke Musalmán Qurán ke siwá báqí tamám kutub i samáwí ko tahríf-shuda samajhte hain. Pas jab koí Musalmán kahtá hai, ki “Main Kutub i Yahúd o Nasára par ímán látá hūn,” to us ke yih kahne se sirf yih matlab hotá hai, ki yih kitáben kisi zamána men ambiyáon par nāzil hui thín, lekin ab tahríf o takhríb kí wajh se qábil iatibár nahín. Sirf wuh hisse sahíh taslím kiye já sakte hain, jin kí Qurán tasdíq kartá hai.

Ambiyá ke बारे men Musalmán khiyál karté hain, ki un ká shumár ek lách chawálís hazár ká hai. Lekin Qurán men attháís se ziyáda ke nám mundarj nahín hain. Aláwah barín Musalmán yih bhí iatiqád rakhte hain, ki tén sau pandrah Rasúl kháss paigám ke sáth bheje gae. Nau nae Iláhí ahkám ke ijrá kí garaz se Hádí ke uhdá par mumtáz kiye gae. Un men se chha ambiyá i aazam kahláte hain, yané, (1) Ādam, (2) Núh, (3) Ibráhím, (4) Músá, (5) Īsá, (6) Muhammad. In men se har ek kisi kháss laqab se mulaqqab o mashhúr hai. Chunánchi Ādam, *Shafí-Ulláh*; Núh, *Nabí-Ulláh*; Ibráhím, *Khalíl-Ulláh*; Músá, *Kalím-Ulláh*; Īsá, *Rúh-Ulláh*; Muhammad, *Rasúl-Ulláh* ke laqab se mulaqqab húe. Is silsila men yih amr niháyat hí ajíb hai, ki agarchi ámm iatiqád kí rú se tamám ambiyá begunáh aur masúm hain, taubhí Qurán aur Ahádís kí talím ke liház se *sirf Īsá hí Islám ká akelá begunáh Nabí hai*. Dígar ambiyá kí nisbat Qurán men marqúm hai, ki unhon ne apne gunáhon ká iqrár kiyá, aur un se tauba kí. Ahádís se bhí aisá hí malúm hotá hai; khusúsan Muhammad sáhib ko to tauba karne ká hukm milá, aur Muhammad sáhib ne ek hí din men sattar martaba apne gunáhon ká iqrár kiyá. Lekin, Īsá ke haqq men koí is qism

kí ibárat nahín pái játí, jis se wuh gunahgár sábit ho. Us ke tauba o istigfár ke báb men kahín ishára tak bhí nahín miltá. Us par kisí súrat men gunáh ká ilzám nahín lag saktá; wuhí Islám ká akelá be-gunáh Nabí hai.

Roz i qiyámat yá roz i insáf kí talím kí mánind ahl i Islám ke dil par koí aur talím muassir nahín hotí. Un ke nazdík yih adálat ká bará din hai, aur kam az kam hazár baras ke arsa tak rahegá. Is din ke qaríb áne par bahut se bare bare nishánát záhir hongé: logon ke ímán kamzor ho jáwenge; sharárat aur badkárí bahut barh jáengí; sab se razíl log bare bare aalá rutbon aur uhdon par mumtáz kiye jáenge; tamám jahán men fasád o bagáwat aur tarah tarah kí musíbaton ká zor hogá; áftáb magrib se tulú hogá; zamín par ek haiwán záhir hogá, jo shahr i Makka men Koh i Sáfá par namúdar hogá: us ká sir sánd ká, ankhen súar kí, kán háthí ke, síng hiran ke, gardan shutar-murg kí, síná sher babar ká, rang chítá ká, píth billí kí, dum mendhe kí, tãngen unṭ kí aur áwáz gadhe kí sí hogí. Isí zamána men Dajjál záhir hogá. Wuh kána hogá, aur us kí peshání par kufr ká lafz kanda hogá. Wuh bare arám se ek gadhe par sawár hokar niklegá, aur sattar hazár Yahúdí us ke sáth hongé. Chaudah mahínon tak barí fath-mandí se takht o táráj kartá phiregá. Akhir-kár Isá ásmán se utar kar use halák karegá, aur dín i Islám ko tamám jahán men ráij karegá, aur us ke bad Imám Mahdí záhir hogá. Phir qiyámat ke haul-nák din ke qaríb aur bahut se nishánát us din kí khabar denge. Akhir-kár firishta narsingá phúnkegá. Pahlí áwáz se zamín ásmán ke tamám rahne-wálon ke dilon par haul chhá jáegá, aur dúsri áwáz se tamám makhlúqát par maut wárid hogí. Bad azán phir wuhí firishta zinda hokar tísri martaba narsingá phúnkegá,

aur is tísrí áwáz se tamám murda makhlúqát phir zinda ho jáengí. Phir adálat shurú hogí. Wuh tamám jánwar jinhon ne is dunyáwí zindagí men apne málikon ke háth dukh aur zulm o sitam ko bardásht kiyá hogá, wuh apne málikon ke jism ko apne páon se kuchlénge, aur páemál karenge. Tamám sharír siyáh rú karke adálat men házir kiye jáenge : chugal-khor bandaron kí shakl men; zálim, súaron kí shakl men, riyákár zabánon ko chabáte húe, aur makkár aur shekhí-báz, rál se lithrí húi posháken pahinkar niklénge. In sab ko Pulsarát par se guzarná paregá.* Badkár log is pul par se guzar nahín sakenge, balki niche dozakh men gir parenge. Rástbáz, yane har zamána aur millat ke imándár, niháyat barráq aur núrání libás pahinkar aur sufed pardár aur zarrín kajáwewále unton par sawár hokar, barí izzat ke sáth házir hongé. Un ke liye firdaus ke pháṭak khole jáwenge. Wuh andar dákhil hokar, reshmí aur qímatí jawáhirát se murassa masnadon par baithkar gorí aur siyáh ánkhonwáli húrán i bihisht kí suhbat se mahzúz hongé. Bihisht ke khurshrang aur lazíz phalon ko kháwenge; zarrín piyálon men Hauz i Kausar ká khushbúdar pání piwenge. Chunánchi isí ishrat kadah i bihisht kí ummed men ádash-mizáj Arab táj i shahádat ko hásil karne ke liye apní ján bilá tawaqquf maüt ke hawále kar dete hain. Yih ummed Afgánistán ke gázion aur Saudán ke díwane darweshon kí fauj ke daston ko bhartí rahtí hai. Un ke nazdík káfiyon se larná barí fazílat kí bát hai, aur aisí larái men marná bihisht men dákhil hone ká sháhí parwána hai.

* Pulsarát Dozakh par ek aisá pul bayán kiyá játá hai, jo bál se bárík aur talwár se tez hai.

CHHAṬĀ BĀB.

ISLĀMĪ FARĀIZ KE BAYĀN MEN.

Ab ham dīn i Islām ke aamāl par gaur karenge. Islāmī aamāl yā farāiz men yih pānch bāten shāmil hain : (1) Kalima parhnā ; (2) Muqarrara namāzon ko adā karnā ; (3) Ramzān ke roze rakhnā ; (4) Hasb-ul-hukm i shariyat khairāt denā ; aur (5) Makka jākar Kāba kā hajj karnā.

Kalima parhne se yih aqīda murād hai, ki Khudā ke siwā koī dūsrā maḥūd nahīn, aur ki Muhammad Khudā kā rasūl hai : chunānchi kalima ke alfāz, Lā ilāh illillāh wa Muhammad ur Rasūlillāh, se yih bāt sáf zāhir hai. Kam az kam ek martaba buland āwāz aur sidq i dil se kalima parhnā zarūrī hai.

Farz i namāz is amr kā muqtazī hai, ki har roz namāz panjāna waqt par adā kī jāwe. Alas-subh tulū i āftāb se peshtar, muazzin namāz i FAJR kī azān detā hai. Phir baḍ az do-pahar namāz i ZOHAR adā kī jātī hai. Namāz i ASR qarīban ba-waqt tīn yā chār baje qabl az gurūb i āftāb parhī jātī hai. Phir āftāb ke gurūb hote hī namāz i MAGRIB adā kī jātī hai, aur gurūb i āftāb ke qarīban do sāat baḍ namāz IShā kā waqt hotā hai. Yih namāzen Arabī zubān men parhī jātī hain, aur agar mumkin ho, to har ek namāz ke liye kisī masjid men jāma honā zarūrī hai. Lekin sirf mard masjid men namāz parhne ke liye jāma ho sakte hain. Auraten masjid men hāzir hone se māzūr rakhī gāi hain. Namāz ke waqt, jis jagah Musalmān jāma hon, wahīn namāz parh sakte hain, yane masjid se bāhar bhī namāz jāiz hai. Jab Musalmān namāz ke waqt dunyāwī kār o bār se dast bardār hokar aur musalla bichhākar jāe namāz par khare hote hain, to yih manzar

qábil i díd hotá hai. Bar sar i ráh aur Railway Steshan par bhí Musalmán musáfir namáz parhte hain, aur unhen apne ird gird ke logon ká namáz ke waqt kuchh khiyál nahín hotá. Ahl i Islám ke iātiqád o ímán kí gawáhí bilkull sáf o saríh hai, aur wuh apne iātiqád par bahut nāzán hain. Juma ke roz Musalmán Juma-masjid men jama hokar apne muqaddas din kí namáz adá karte hain. Baz auqát namáz se peshtar yá bad kuchh díní guftogú aur waz bhí karte hain, aur jab namáz aur waz se fur-sat o farágat hotí hai, to phir apne apne kár o bár par chale játe hain, aur mamúlí dunyáwí kám káj men mashgúl ho játe hain.

Roza rakhne ká farz khásskar máh i Ramzán ke rozon se taalluq rakhtá hai. Máh i Ramzán ek muqaddas mahína hai, jis men har ek bálíg aur tandurust Musalmán par har roz tulú i áftáb se gurúb i áftáb tak roza rakhná farz hai. Subh se lekar shám tak pára i nán yá qatra i áb rozadár ke halaq se niche nahín utar saktá. Garm mumálik men mausim i garmá ke lambe dinon men rozon se sakht taklíf hotí hai. Chunánchi bahut se rozadár bímár ho játe hain, aur baz ján-bar nahín hote. Bímár aur kamzor máh i Ramzán men roza rakhne se is shart par mazúr rakhe já sakte hain, ki wuh kisí aur mauqa par usí qadr roze rakhen. Rát ke waqt Musalmán jis qadr cháhen, khá pí sakte hain. Kisí qism kí mumániyat nahín hai. Agar koí dunyáwí tabíyat-wálá máldár ho, to din ko rát se tabdíl karne se rozon kí sakhtí se bach saktá hai.

Zakát ek qism ká sharái mahsúl hai, jo qaum Yahúd ke dahyakí se mushábihat rakhtá hai. Zakát denewále kí ámdaní ke mutaalliq zakát ká wajúb mukhtalif taur par hai. Nafa yá ámdaní ká cháliswán hissa zakát men diyá játá hai, aur díní

umúr o gurba-parwarí men kharch kiyá játá hai. Is se yih natíja nikálná nahín cháhiye, ki Musalmánon kí khairát zakát hí men mahdúd hai. Ham kah sakte hain, ki Musalmán garíbon ke haqq men bare faiyáz aur mihrbán hain. Pardesíon aur musafiron kí khúb mihmán-nawázi karte hain. Pichhle dinon men jab Turkon aur Rúsíon ke darmiyán larái hotí thí, us men Hindustán ke Musalmánon ne apne ham mazhab bímáron aur majrúhon ke liye chanda kí ek barí maqúl raqm jama kí thí. Ek shahr men to mastúráat ne apne sone o chándí ke zewarát ko bhí utárkar chanda kí tháli men dál diyá thá.

Namáz aur roza o zakát kí tarah, Hajj i Kaba kí bhí Qurán men tákid kí gai hai, aur Nabí ke namúna se is Qurání tákid o talím kí tasdíq ho gai hai. Jo Musalmán tandurust aur daulatmand ho, aur Hajj ke ikhráját ká mutahammil ho saktá ho, us par kam az kam umr bhar men ek martaba Hajj karná farz hai. Wuh rasúmát jo Hajj se taalluq rakhtí hain, Arabí kufr ká baqiya ma'lúm hotí hain, lekin butparastí ke khyálát se bilkull pák hain. Jo rasm butparastí ke qaríb qaríb hai, wuh Sang i Aswad ko chúmna hai. Sang i Aswad khána i Kaba ke ek gosha men rakhá húa hai. Ek Hadís men marqúm hai, ki khalífa Umar ne Islám qubúl karne ke bad jab pahlá Hajj kiyá, to us patthar se mukhátib hokar yún kahá, "Main tahqíq jántá hún, ki tú patthar hai: tú dunyá men kuchh fáida yá nuqsán nahín pahunchá saktá: agar main Nabí ko tuhe chúmte húe na dekhá hotá, to main tujhe hargiz hargiz na chúmtá."

SÁTWÁN BĀB.

JIHĀD KE BAYĀN MEN.

Islám ke jin amalí faráiz ká tísre báb men zikr huá hai, ham un men jihád yá jang i muqaddas ká bhí izáfa kar sakte hain. Yih farz Muhammad sáhib ke zamána men shurú ho gayá thá, aur dar asl is farz ko adá karne se Muhammad sáhib ke kár o bār men barí kámyábí huí. Islám kí talím ke libáz se har ek ko cháhiye, ki Khudá kí rāh men laṛne ke liye hamesha taiyār rahe. Is ká matlab yá to yih hai, ki dín i Islám kí hifázat ke liye jang kare, aur yá yih ki káfí hidáyat hásil karke kuffár ke sáth is garaz se laṛe, ki wuh Islám ko qubúl karen, aur agar Islám ko qubúl na karen, to nest o nábúd kiye jáwen. Isí talím kí panáh men hokar ahl i Islám ne kisí munkir qaum yá faríq par hamla-áwar hone ke liye apne ap ko ázád samajh rakhá hai. Isí talím ke sahāre par Arabí barda-farosh wast Afríqa men apní khún-khwár kár-guzarí amal men láte hain, aur Armíniá men Masíhí qatl kiye játe hain.

Tawárikh se maḷúm huá, ki wuh díní josh jo jihád men namúd hotá hai, Islám kí taraqqí aur fathyábí ká ek kháss wasíla thahrá. Har zamáne men Musalmání faujen gair qaumon par hamla-áwar hote hí mushrikon ko qatl karne yá gulámí men pahuncháne ke kám men mashgúl huín. In qaumon kí hifázat sirf do wajúhāt se hotí thí; yá to apní jánon ke liye laṛen, aur Musalmánon par gálib áwen, yá dín i Islám ko qubúl karen. Hindustán men baz aqwám ne pable taríqe se apne mazhabon kí hifázat kí, lekin bahut logon ne dúsre taríqe ko ikhtiyár kiyá. Isí tarah dígar qaumon ká bhí hál huá. Masíhíon aur Yahúdíon ke liye ijázat dí gai,

ki dahyakí deke, aur yún Islámí saltanat kí itáat ko taslím karke, mahfúz rahen. Lekin un par afsos, agar Armíníon kí tarah, koí admí uthe, aur ziyáda ázádagí kí koshish karná shurú kare! Aise mauqe par un par hamla karne aur lút már karne kí nau-bat pahunchtí, aur becháre Masíhíon ke liye yá to Islám yá talwár kí már báqí rahtí.

ÁTHWÁN BĀB.

ISLĀMÍ FIRQE AUR BIDĀTON KE BAYĀN MEN.

Dín i Islám apne bunyádí usúl ke liház se waisá hí hai, jaisá ki bayán ho chuká hai. Dígar dínon kí tarah, is ke jān-nisáron ke tarz i zindagí aur dastúrát se is par bhí bahut tásír húi hai. Chunánchi dín i Īswí kí tarah dín i Islám men bhí bahut se jhagre aur judáían hún. Ahl i Islám ke kam az kam ek sau pachás firqe hain. Un men se baz to mulkí tadábír ke liház se hain, aur baz talím yá falsafa ke liház se. Sunní aur Shíá faríq ke darmiyán shurú hí se bará bháří tafarqa chalá átá hai. Is tafarqa kí bunyád yih hai, ki Muhammad sáhib kí wafát par un ke jae-nashín yá khalífa ke báb men jhagrá huá. Shíá cháhte the, ki Muhammad sáhib kí beṭí Fátima ká shauhar Alí khalífa muqarrar ho. Chunánchi isí liye wuh pahle tén khalífon yane Abú Bakr, Ūmar aur Ūsmán ko gásib samajhkar radd karte hain. Mulki firqa-bandí ke báis bahut sí tabáhi aur laráiyán hún. Fáras aur Turkistán ká jhagrá aisá bháří hai, ki ab tak khatm nahín huá, aur na us ke tai hone kí kuchh ummed kí já saktí hai. Ek jadíd aur táqatwar firqa Wahábíon ká hai, jinhon ne Arab aur Hindustán men bahut isláhon kí tajwíz kí hai, aur bahut sí kharábíon ko dúr karne kí koshish kí hai, aur Islám ko us kí aslí pákizagí kí taraf láná cháhá hai. Muhammad Alí Misrí ne is firqa kí mulkí táqat ko bilkull tor diyá hai.

Ilm i Iláhi kí biná par Islám ke bahut se firqe hain. Alí Iláhi firqe ke log mánte hain, ki tamám ilhámí zamánon men Alí ke zamána tak jo ki ákhirí thá, Khudá mukhtalíf Imámon aur Hádíon men mujassam hotá chalá áyá hai. Ahl i Islám Khudá kí

wahdáníyat ke bare pakke muṭāqīd hain, lekin tau bhí yih maḷúm karná, ki un ke dilon men Khudá ke mujassam hone ká khiyál kis tarah dákhil húá, niháyat hí ajīb maḷúm hotá hai. Ek firqe ká yih iṭiqád thá, ki Khudá insání sūrat rakhtá hai. Aláwa is ke ek firqe ká iṭiqád yih bhí hai, ki agarchi Khudá insání sūrat rakhtá hai, tau bhí us ká jism gair maṃulí aur nūrání hai.

Iláhí sífát ke us mubáhisa se mazkúra i bálá bidāten qáim hūin, aur natíjatan firqa muṭazilah paidá húá. Yih firqa tamám firqaháe Islám men akelá ázād aur aqlí daláil ká mánnewálá qarár diyá já saktá hai. Yih firqa Hindustán men namúd húá, aur filhál baz ṭalim-yáfta Musalmán apne taín muṭazilah qarár dete hai.

Súfion yá Arifon ke firqe ne Hamáost ke falsafa ko ikhtiyár kiyá hai, aur us ke mutábīq Qurán kí tafsír karne kí koshish karte hain. Is ká natíja ek taraf to aalá darje kí rúhání ibádat hai, aur dúsri taraf masla i taqdír jo dahriyat tak pahunchátá hai, is ke phande men phanse húe hain.

NAWÁN BĀB.

ISLĀM KE BĀRE MEN MUTAFARRIQ KHĪYĀLĀT.

Musalmānon ke dilon men aisi aisi mukhtalif racon ke khiyal ka asar aisa hai, jo Masahi mazhab ko phailane ke liye qabil i lihaz hain. Ahl i Islām men qaumi josh Masahi mubashshiron ki koshish ke liye ek bhari ummed paida karti hai. Ilm i Ilahi ke lihaz se Islām ko bahut si ilmi kitābon aur Ilahi irfan ki ba-qaida talim se bahut kuchh madad milti hai. Alawa is ke hazarha aqlmand Musalman apni zindagi ilm Ilahi ke mutala aur din ki ishāat men basar karte hain. Talim ke liye bare bare madrase qaim kiye gae hain, aur shahzadon aur badshahon ki faiyazi se unhen bahut madad milti hai. Umuman jo Musalman in madrason men talim pate hain, digar mazhab ki tasirat se bache rahte hain. Yih mazhab kurra i arz ke athwen hisse par hukm-ran hai; aur dunya men Masahi mazhab se dusre darje par khiyal kiya jata hai. Mashriqi mumalik men bare bare salat-in is ke muataqid aur hami hain. Jaisa ham pahle zikr kar chuke hain, is maqam par phir yad dilana munasib hai, ki mazhab i Islām hamare pak aur muqaddas din ka awwal darje ka mukhalif aur mutazad hai.

Pas kyā yih ek ajib bat malum nahin hoti, ki hamari kalisiyon ne jis tarah Marmīn aur Yahudion ke liye Mishan khole hain, lekin Musalmānon ke liye aksar khātir-khwāh intizam nahin kiya? Is men shakk nahin, ki bahut se mishanari Hindustan, Misr, Turkistan aur Faras men bheje jate hain, jo umuman Musalmānon hi men kam karte hain, ta-ham hamari kalisiyon men Musalmānon ka khiyal digar mumalik ke butparaston se barhkar nahin hai; halanki Musalmānon ke liye mishanari ko

kháss khiyál aur kháss taiyári kí zarúrat hai. Jo mishanari Islámi mumálik men bheje játe hain, un ká is qábil honá niháyat zarúri hai, ki wuh Muhammad sáhib ke pairáon ke khiyálát aur hálát ko bakhúbí samajh sake, aur aqlmandí ke sáth unhen Injíl kí sachcháí kí taraf, jis kí shahádat Qurán men bhí maujúd hai, láne kí koshish karen, aur us naját-dihinda ke dawon kí taraf láwen, jo Islám ká akelá be-gunáh nabí hai, aur jis kí nisbat ahl i Islám yih iātiqād rakhte hain, ki wuh ásmán par sarfaráz hai, aur Khudá ke sachche dín ko muqarrar karne ke liye phir zamín par áegá.

Hamáre is mundarja i bálá bayán se koí yih na samjhe, ki ham mishanarion ke us kám kí, jo Musalmánon men kiyá játa hai, be-qadrí karte hain. Hamári khwáhish sirf yihí hai, ki maujúda intizám men kuchh taraqqí kí jáwe, aur is amr ká intizam kiyá jáwe, ki jo log ahl i Islám men kám karne ke liye jáwen, un kí achchhí tarah se tarbiyat aur taiyári men kámil aur bá qáida koshish ho.

Baz auqát yih suwál kiyá játa hai, ki ahl i Islám kí akhláqí chál chalan par dín i Islám kí kyá tásir hotí hai? Is suwál ke jawáb men is qadr to zarúr mánná partá hai, ki jahán kahín Islám butparaston ko apní itáat ke dáira men látá hai, un kí akhláqí hálát ko bilkull badal dáltá hai. Umúman tawárikh se is amr kí shahádat miltí hai, ki haiwánát, jin, aur bhút kí pújá, ádam-khorí aur bachchakushí Islám ke áne se mauqúf ho játi hain. Butparaston ke bad akhláq aur dastúrat mansúkhi kiye játe hain aur tamám dastúrat aur saltanat ke बारे men chand qawánin jabran manwáe játe hain. Choron aur khúnion ko sakht sazáen miltí hain aur munashshí ashyá ká istiamál, agarchi bilkull mauqúf to nahin hotá, táham bahut kam ho játa hai. Kisí qadr talím

hásil karne aur sachche Khudá kí parastish ke liye tarbiyat páte hain. Izzat aur dilerí aur riyázat ke khiyálát un ke dilon par naqsh kiye játe hain. Is tarah akhláqí paimána bahut kuchh wasí kiyá játa hai. Lekin phir bhí Islámí akhláq kí taraqqí ek kháss hadd tak mahdúd hai, aur Masíhí akhláq se píchhe hai. Kasír ul azwájí aur taláq ke báre men Qurán kí ijázat, barda-faroshí aur jihád kí manzúrí aur khud Muhammad sáhib ká namúna aur aise usúl ká mánná ki dín kí khátir har tarah ká jhút aur fareb aur zulm o zabardastí karní lázim hain, sab kí sab aisi báten hain, jin se akhláqí taraqqí na sirf ruktí hai, balki khud akhláq az bekh bar áwurda aur tabáh ho játa hai. Islámí aqwám akhláqí pákí-zagí kí un hudúd tak nahín pahunch saktín, jo kí dín i Isuí men adná darja ke Masíhíon ke akhláq qarár diye já sakte hain. Fil-haqíqat yihí ek kháss sabab hai, ki salátín i Islám men tahammul aur burdbárá bilkull mafqúd hai, aur un kí qánúní aur majlisí zindagí muhlik bímárá se tabáh o khasta-hál ho rahí hai.

Phir baz auqát yih suwál pesh átá hai, ki Islám ne phir dunyá ko kaun sá fáida pahuncháyá hai? Agar ham is aslí aur haqíqí dalíl se qata nazar karen, ki ásmán aur zamín ká kull ikhtiyár Khudá-wánd ke háth men hai, aur wuh apní kalísiyá kí bihtarí aur bihbúdí ke liye tamám álam par hukm-rán hai, to hamárá samajh men yih bát tawárikh se sáf záhir hotí hai, ki agarchi Islám ne jis qaum ko fath kiyá, use púrí barbádí aur tabáhhí ká múrid banáyá; taubhí dunyá kí rúhání aur záhirá taraqqí ke liye Islám Khudá ke háth men ek bará wasíla baná. Chunánchi wuh butparastí ká sakht mukhálif rahá hai, khwáh wuh Masíhí kalísiyá men pái gai ho, yá gair aqwám men. Wuh butparast qaumon men pusht dar pusht zinda, shakhsí Khudá kí shahádat

detá chala áyá hai, aur un kí zubán aur k̄hiyálát ko K̄hudá kí wahdáníyat ke sánche men dháلكar but-parastí ke rasúm ko chaknáchúr kar dála, aur ek tarah se ham kah sakte hain, ki K̄hudáwand ke liye ráh kí taiyárá kí hai. Aísá małúm hotá hai, ki K̄hudá ne Islám ke zariá se bhí apne maqsad ko púra kiyá hai. Tawárikh i kalísiyá ká har ek parh-newála jántá hai, ki Masíhí kalísiyá men díní isláh kí taraqqí kis qadr Turkon ke Qustuntuniyá ke hone par mauqúf thí. Islám goyá Qádir i Mutlaq K̄hudá ke háth men ek hataurá bankar us ke dushmanon ko mártá rahá hai. Ab małúm hotá hai, ki jo qaumen Musalmánon kí hukúmat men ákar apní námwarí ko kho baithí hain, bahut jald Masíhí saltanaton ke mátaht ho jáengi. Un ke halák karne aur satáne kí táqat bahut ghat gáí hai. Qaríban dunyá ke nisf Musalmán ab Masíhí salátín kí hukúmat men hain. Un ke darmiyán Masíh ke mubashshir be-k̄hauf Injíl kí manádí karte hain. Aksar mumálik men jo Islám ko tark karná cháhte hain, wuh bagair koron yá maut ke k̄hauf se Masíh ká iqrár kar sakte hain. Na sirf yih, balki Islám par aísí tásírat asar kar rahí hain, jin ke sabab se bahut se Musalmánon ke dilon men shukúk paidá ho gae hain. Maslan Fáras ke Bábion aur Arab ke Wahábion aur Hindustán ke Saiyad Ahmadion aur Misr aur Wast Afríka ke Mahdion ke báham jhagron ne Islám ko bahut kamzor aur k̄hasta-hál baná diyá hai.

Aláwa-barín Protestant Masíhion kí tásír bhí, jo us ke Mishanon aur talímí madrason ke zariye se hotí hai, kuchh kam nahín hai. Súriya, Turkistán, Misr aur Fáras men bahut se samajhdár Musalmán K̄hudá ke Kalám ká mutála karte hain. Bahut se aise bhí hain, jo agarchi is qábil to nahín ki apne ímán ká alániya iqrár karen, lekin dil se bilkull qáil

hain. Hindustán men bahut Musalmán Islám ko tark karke Masíhí kalísiyá men shámil ho gae hain. Hazáron Musalmán nau jawán Masíhí madrason men talím páte hain, aur in madrason ke bahut se ustád aur kalísiyá ke khádim-ud-dín hain, jo kisi waqt Islám ke muátaqid aur álimon men shumár kiye játe the. Is garoh men Masíhí khamír ne apná kám shurú kar diyá hai, aur hamen pukhta ummed hai, ki bahut jald kull loí ko khamír kar degá.

Ahl i Islám men ek riwáyat hai, ki “Jab Masíh-ud-dajjal, yane mukhálif i Masíh, Musalmánon ko bahut satáegá, to yaká yak namázen shurú hongí, aur Isá ibn i Mariyam ásmán se utregá, aur ahl i Islám ká Imám yá Hádí banegá. Jab Dajjal Isá ko dekhegá to us se khauf khaegá, aur us namak kí mánind, jo pání men gir pare, pighal jáwegá: wuh beshakk halák hogá, aur Isá ke háth se mára jáegá.” Ham ummed karte hain, ki wuh din bahut dúr nahín hai, jab Isá fil-haqíqat in garohon ká hádí hogá, aur mukhálif i Masíh kí faujen namak dar áb kí mánind us kí Rúh kí talwár aur us kí ámad kí tajallí se nest o nábúd ho jáwengí.

HISSA CHAHARUM.

DIN I ISLAM KI TARDID AZ RUE QURAN.

DÍN I ISLÁM KI TARDID AZ RÚE QURÁN.*

Lafz i *Islám* Arabí lafz *salama* se mushtaq hotá hai, aur ba maní *taslím* karná hai. Is taríf ke mutábiq *Musalmán* wuh hai, jo Alláh kí marzí ká *tábidár* hai, yá wuh hai, jo apní gardan *Khudá* ke *hukm* ke tale rakhtá hai, aur jo apná mál balki apní ján ko Alláh ke nazr kartá hai, jaisá ki *Súra* i *Tauba* ke 14 rukú (chap. ix. 112, 113) men marqúm hai, ki

“Alláh ne kharíd lí Musalmánon se un kí ján, aur mál, is qímat par, ki un ke liye bihisht hai ; lar̄te hain Alláh kí ráh men ; phir márte hain aur marte hain, . . . tauba karnewále, bandagí karnewále, shukr karnewále, be-taalluq rahnewále, rukú karnewále, sijda karnewále, hukm karnewále nek bát ko, aur mana karnewále burí bát se.”

Phir *Súra* i *Anfál* ke 10wen rukú men ham yún parhte hain, (chap. viii. 75) ki

“Jo log ímán lée, aur ghar chhor áe, aur lar̄e Alláh kí ráh men aur jin logon ne jagah dí, aur madad kí, wuhí hain Musalmán thík.”

Istiláhi taur se lafz *Islám* us Dín ká nám hai, jo ki Muhammad sáhib kí marifat dunyá men ráij húa. Agar ham *Qurán* ko gaur se parhen, to malúm ho jáegá, ki Dín i *Islám* se wuh sachchá Dín murád hai, jo ki *Khudá* ne dunyá ke shurú men jarí kiyá, aur jo ki us kí qudrat se us men qáim hoke chalá áyá hai. Is khiyál ke mutábiq Muhammad sáhib Dín i *Islám* ke bahut se nabíon men se ek nabí the, jin ke wasíle se Sachche Dín ke izhár ke liye ek aur

* Yih hissa alag chhapá hai, aur North India Tract Society Allahabad se sháya hotá hai. Us men Arabí hurúf men áyát i *Quráni* páyí játi hain. Liházá is men sirf tarjuma, Roman Úrdú men pesh kiyá játa hai.

kitáb min-jánib-Alláh názil kí gai. Ab is bát ko baḡhúbí záhir karne ke wáste tín báten zail men bayán kí jáengí :

1. Qurán kí talím ke mutábiq Islám wuhí akelá sachchá Dín hai, jo dunyá ke shurú se járí húa.

2. Muhammad sáhib is Dín ke bahut nabíon men se ek nabí hai.

3. Qurán, jo Muhammad sáhib kí mařifat diyá gayá. Dín i Islám kí bahut kitábon men se ek kitáb hai.

Ab ham in tín báton ko Qurán kí áyaton ke mutábiq sábit karte hai.

1. *Qurán kí talím ke mutábiq, Islám wuhí akelá sachchá Dín hai, jo dunyá ke shurú se járí húa.*

Pahlí áyat jo ham is bát ke subút ke liye pesh karte hai, Súra i Baqr, rukú 16, (chap. ii. 136) men páí játi hai,

“Tum kaho, Ham ne yaqín kiyá Alláh par, aur jo utrá ham par, aur jo utrá Ibráhím, aur Ismáíl, aur Isháq, aur Yaqúb aur us kí aulád, aur jo milá Músá ko, aur Ísá ko, jo milá sab nabíon ko apne Rabb se.”

Súra i Al i Imrán, rukú 9, (chap. iii. 83, 84) men yih báten lafz ba lafz marqúm hún, aur un ke sáth yih fiqre bhí páe játe hai, ki

“Ham judá nahín karte un men kisí ko, aur ham usí ke hukm par hai. Aur jo koí cháhe siwáe Islám kí hukm-bardári ke aur dín, so us se hargiz qabúl na hogá, aur wuh áḡhirat men ḡharáb hai.”

Phir Súra i Ambiyá, rukú 6, (chap. xxi. 92) men baḡ us ke ki Núh se leke Ísá tak sab nabíon ká zikr kiyá gayá, likhá hai, ki

“Ye log hai tumháre dín ke, sab ek dín par.”

Áḡhir men main is bát ke subút men ek aur áyat pesh kartá hún, dekho Súra i Shurá, rukú 2, (chap. xlii. 14) ki

“Kah, main yaqín láyá har kitáb par, jo utárá Alláh ne, aur mujh ko hukm hai, ki insáf karún tumháre bích : Alláh Rabb hai hamárá aur tumhárá : ham ko milte hain hamáre kám, aur tum ko tumháre kám : kuchh jhagrá nahín ham men aur tum men.”

In áyaton se záhír hai, ki Ádam se leke sab am-biyá Dín i Islám ke pairau aur mubashshir the, aur ki jo koí aur kisí dín ko máne wuh áqibat men halák ho jáegá.

Is usúl ke mutábíq Qurán kí yih talím hai, ki har zamáne ke paigambar ek hí qism kí khabar dete the, aur ki Dín i Islám ke áqídon men kisí tarah ká farq kabhí waqú men na áyá. Liházá Núh, Húd, Sálíh aur Ibráhím ke paigám, jo Qurán men páe játe hain, ek dústre ke sáth milte hain, aur we sab un paigámon se barábar milte hain, jo Muham-sáhib kí marifat Quraish ke sámhne sunáe gae. De-kho Súra i Iaráf, rukú 8, 9, 10, 11 wg. (chap. vii. 60-94, wg.) aur Súra i Shurá, rukú 6, 7, 8, wg. (chap. xxvi. 106-159, wg.)

Pas is usúl ke mutábíq har zamáne men Musal-mán the, aur ki un ko kalima parhná, namáz parh-ná, roza rakhná, zakát dená, aur hajj karná farz thá. Hán, itná farq rahá, ki in rasúmát kí súrat, auqát, wg. men tabdílí ho sakí, lekin usúl i Dín men tab-dílí na húi, aur na ho sakí. Jab kisí zamáne men log is Dín se bargashta ho gae, to Khudá ne nabí bheje, jin ká kháss farz thá, ki sachche Dín ko phir qáim karen. Chunanchi isí tarah Islám dunyá ke shurú se bahál rakhá gayá.

Dúsrí bát jise ham Qurán kí áyaton se roshan karne cháhte hain, yih hai, ki

2. *Muhammad sáhib is Dín ke bahut nabíon men se ek nabí hain.* Yih bát un áyaton se záhír hai, jo úpar naql kí gaín. Phir Súra i Anám, rukú 10, (chap. vi. 85-87, 91) men yún marqúm hai, ki

“Bakhshá ham ne Isháq aur Yaqúb, sab ko hidáyat dí, aur Núh ko hidáyat dí un se pahle, aur us kí aulád men Dáúd aur Sulaimán ko, aur Aiyúb aur Yúsuf ko, aur Músá aur Hárún ko, aur ham yún badlá dete hain nek kámwálon ko ; aur Zakariyá, aur Yahiyá aur Isá aur Iliyás ko, sab hain nekbakhton men : aur Ismáíl aur Ilísa ko, aur Yúnas aur Lút ko, aur sab ko ham ne buzurgí dí sáre jahánwálon par ; We log the, jin ko hidáyat dí Alláh ne, so tú chal un kí ráh.”

Is áyat se bhí sáf záhir hai, ki Muhammad sáhib apne taín in nabíon men se ek jánte the, balki yih bhí ki wuh apne ko ákhir-ul-ambiyá qarár dete the. Ab natíja kí ráh se hamárá tísrí bát záhir hotí hai, ki

3. *Qurán, jo Muhammad sáhib kí marifat diyé gayá, Dín i Islám kí bahut kitábon men se ek kitáb hai.* Agar dunyá ke shurú se ek hí sachchá Dín chalá áyá, aur us Dín ko sambháalne ke liye waqtan fa waqtan nabí bheje gae, jin ke silsile ke ákhir men Muhammad sáhib páe játe hain, to natíja nikaltá hai, ki Qurán nabíon kí kitábon ke silsile ke ákhir men páyá jáegá. Chunánchi Súra i Máida, rukú 7, (chap. v. 48-53) men yún likhá hai, ki

“Ham ne utárá Tauret, us men hidáyat aur roshní, us par hukm karte paigambar jo hukm-bardár the Yahúd ko, aur darwesh ko, aur álim ko, is wáste ki nigahbán thahráe the Alláh kí Kitáb par, aur us ke khabardár the : so tum na daro logon se, aur mujh se daro, aur mat kharíd karo merí áyaton par mol thorá, aur jo koí hukm na kare Alláh ke utáre par so wuhí log hain munkir. Aur likh diyá ham ne un par qisás us kitáb men, ki jí ke badle jí, aur ánkhe ke badle ánkhe, aur náke ke badle náke, aur kán ke badle kán, aur dánt ke badle dánt, aur zakhmán ká badlá barábar ; phir jin ne bakhsh diyá, to us se wuh pák huá, aur jo koí hukm na kare Alláh ke utáre par, so wuhí log hain be-insáf. Aur pichhári bhejá ham ne unhin ke qadamon par Isá Mariyam ke beté ko, sach batátá Tauret ko jo áge se thí, aur us ko dí ham ne Injíl, jis men hidáyat aur roshní, aur sachchá kartí apní aglí Tauret ko, aur ráh batátí, aur nasíhat darnewálon ko. Aur cháhiye ki hukm karen Injíl wále us par jo Alláh ne utará us men, aur jo koí hukm na kare Alláh ke utáre par, so wuhí log hain be-hukm. Aur tujh par utárá ham ne kitáb tahqíq,

sachchá kartí sab aglí kitábon ko, aur sab par shámil,* so tú hukm kar un men jo utará Alláh ne aur un kí khushí par mat chal chhorakar haqq ráh jo tere pás áí, har ek ko tum men diyá hai ham ne ek dastúr, aur ráh."

In áyaton se sábit hai, ki Khudá ká Kalám, jo dunyá ke shurú se insán kí hidáyat ke liye bakhsá gayá, ek hí kitáb hai; yá yún kah sakte hain, ki us ek hí kitáb ke kaí ek hisse jo mutafarriq zamánon men utáre gae. In hisson men se, Qurán ákhirí hissa hai. Phir yih bhí záhir hai, ki har ek hissa má-qabl ke hisse kí tasdíq kartá thá, yane Injíl ne Tauret kí, aur Qurán ne Injíl aur Tauret donon kí tasdíq kí. Garaz ki Alláh ne dunyá ke shurú men ek hí sachche Dín ko qáim kiyá, jis ko us ne har zamáne men apne nabíon ke wasíle se bahál kiyá, aur ki us ne in nabíon kí marifat apne Kalám ko názil kiyá, aur ki un kitábon men se, jo ab dunyá men maujúd hain, Qurán ákhirí kitáb hai, jo sabhon kí tasdíq kartí hai, balki un kí muháfizat kartí hai. Pas jo is Dín par chale, wuh naját páegá, aur jo is ko radd kare, wuh halák kiyá jáegá.

Yih Ahl i Islám ká dawá hai; aur yih Ahl i Yahúd aur Ahl i Iswí ká bhí dawá hai. Ham is bát ko mánte hain, ki dunyá ke shurú se sirf ek hí sachchá Dín húa, aur ki we jo us Dín men sharík hain, naját páwenge, aur jo kisi aur mazhab ko ikhtiyár kare, wuh Khudá ke huzúr mardúd hogá, aur agar tauba karke Haqq kí Ráh par na áwe, wuh zarúr halák hogá. Pas sáf záhir hai, ki agar Qurán kí talím sachchí hai, ki wuh sachchá Dín jo dunyá ke shurú se ráij rahá Dín i Islám hai, aur agar yih wuhí Dín hai, jo Muhammad sáhib ke peshtar Tauret, Zabúr aur Injíl kí talím ke mutábíq dunyá men qáim kiyá gayá thá, to munásib hai, ki

* Cháhiye ki is fiqra ká tarjuma yún kiyá játá, aur sab par muháfiz (muhaimana.)

tamám Ahl i Kitáb Qurán ko qubúl karke apne taín Muslimín qarár dewen. Liházá yahán ek aisi bát hai, jis par faríqain, yane Ísáí aur Muslim muttafiq-ur-ráe hain, aur is bát se shurú karke donon faríq daryáft kar sakte hain, ki ham men se kaun Haqq kí ráh par chaltá hai. Pas ham is bát kí tahqíq kí taraf tawajjuh karen, táki daryáft karen, ki ham ko Qurán kí talím par amal karná aur Muhammad sáhib ko Rasúl-ulláh qarár dená farz hai, yá nahín?

Wázih rahe, ki Qurán kí talím ke mutábíq Injíl ne Tauret ko tasdíq kiyá, aur ki Qurán Injíl ko aur us ke sáth Tauret ko bhí tasdíq kartá hai. Is usúl ke mutábíq, wuh talím, jo Injíl men pái játí hai, us talím ko, jo Tauret men miltí hai, radd na karegí, balki us kí táid karegí, aur is hí tarah Qurán kí talím bhí Tauret aur Injíl kí talím ke ikhtiláf na hogí, balki us ke mutábíq thahregí. Garaz is bát kí tahqíqát ke liye ham daryáft karen, áyá ki fil-haqíqat Qurán kí talím aglí kitábon kí talím ke mutábíq hai, yá nahín. Is murád ko hásil karne ke liye ham pahle daryáft karen, ki Aqáid i Islám kyá hain?

DÍN I ISLÁM KE AQÁID.

Islám ke ulamá kí talím ke mutábíq Islám ke do hisse hain. Ek jo *Imán* kahlátá hai, aur dúsrá *Dín*. Imán men wuh báten shámil hain, jin par iatiqád láná cháhiye, aur Dín men wuh báten jin par amal karná farz hai.

Imán i mufassal ká bayán yún kiyá játá hai, “*Ámanto billáhi wa máláikatihí wa kutubihí wa rusulihí wal-yaumil-ákhiri wal-qadri khairihí wa sharrihí min-Alláhi Taála wal basi bad-al-maut.*”

Yane, “Main imán látá hún Alláh par, Firishton par, Kitábon par,

Nabíon par, Adálat ke Roz par, Nekí o Badí kí nisbat Alláh Taálá kí Taqdír par, aur maut ke bad jí uthne par.”

In báton par har ek Musalmán ko ímán láná zurúr hai.

Aláwa is ke pánch báten hain, jin par amal karná zurúr hai. Yih faráiz Arkán i Dín kahláte hain, aur we yih hain : (1) Kalima parhná, (2) Sulát yá Namáz parhná, (3) Roza rakhná, (4) Zakát dená, (5) Hajj karná. In bárah báton men we sab aqáid o faráiz shámil hain, jo Ahl i Islám taslím karte hain. Ham pable ímán i mufassal kí taraf tawajjuh karen. Is men sát báten hain.

I. ALLÁH. *Amanto billáhi*. Khudá kí nisbat yaqín karná partá, ki (1) wuh hai, ki (2) wuh wáhid hai, yane ki us ke siwá koí dúsrá Khudá nahín hai, jaisá ki nafí o isbát se záhir hai, “Lá iláha illilláho,” *Nahín hai koí Khudá magar Alláh*, aur ki (3) Alláh kí “haft sífat” hain : (a) Hayát yá Zindagí, (b) Ilm yá Dánái, (c) Qudrat, (d) Iráda yá Marzí, (e) Sama yá Sunná, (f) Basar yá Dekhná, (g) Kalám yá Bolná. In men se pahlí chár sífat *zurúri* kahlátí hain, kyúnki bagair un ke báqí tén sífaten nahín ho saktín.

Wázih rahe, ki Alláh kí wahdáníyat Ahl i Islám ke nazdík Masala i Taslís-fit-tauhíd ke khiláf partí hai, jaisá ki Súra i Nisá, rukú 23, (chap. iv. 169) men marqúm huá, ki

“Ai Kitábwálo mat mubálaga karo, apne dín kí bát men, aur mat bolo, Alláh ke haqq men, magar bát tahqíq ; Masíh jo hai, Isá Maryam ká betá, rasúl hai Alláh ká, aur us ká kalám, jo dál diyá Maryam kí taraf, aur Rúh hai us ke yahán kí ; so máno Alláh ko, aur us ke rasúlon ko, aur MAT BATÁO US KO TÍN ; yih bát chhoro, ki bhalá ho tumhára. Alláh jo hai, so ek maábúd hai, is láiq nahín ki us kí aulád ho.”

Phir Súra i Máida, rukú 10, (chap. v. 77) men likhá hai, ki

“Beshakk káfir húe jinhon ne kahá, *Alláh hai tin men ká ek*; aur bandagí kisé ko nahín magar ek Mabúd ko, aur agar na chhorenge jo bát kahte hain, albatta jo un men munkir hain páwenge dukh kí már.”

Phir is wahdáníyat kí talím ke mutábiq Kḥudá ká jism men záhir honá, yane mujassam honá us kí wahdáníyat ke barkhiláf hai. Pas Masíh ko Kḥudá ká Betá kahná Kḥudá kí wahdáníyat men khalal dálná tasauwar kiyá játá hai. Liházá Súra i Máida, rukú 3, (chap. v. 19) men ham parhte hain, ki

“Beshakk káfir húe jinhon ne kahá Alláh wuh hí hai Masíh Maryam ká betá : tú kah, pher kisé ká kuchh chaltá hai Alláh se, agar wuh cháhe ki khapáwe Masíh Maryam ke bete ko, aur us kí má ko.”

Phir Súra i Tauba, rukú 5, (chap. ix. 30) men marqúm hai, ki

“Yahúd ne kahá, Uzair betá Alláh ká, aur Nasará ne kahá, Masíh betá Alláh ká, ye báten kahte hain, apne munh se : rís karne lage agle munkiron kí bát kí, már dále un ko Alláh, kahan se phire játe hain.”

In áyaton se malúm hotá hai, ki Ahl i Islám ke is aqíde kí bábat Qurán kí talím aur hai, aur Taurat o Injíl kí talím aur, balki Qurán kí talím ke mutábiq we jo Injíl kí talím par iatiqád láwen, káfir hain, is láiq hain ki Kḥudá un ko már dále. Pas záhir hai, ki is bhári amr men, Qurán ke aur má-qabl kí kitábon ke darmiyán ikhtiláf hai, aur is amr men agarchi wuh in kitábon kí tasdíq kartá hai, taubhí un kí talím ko radd kartá hai.

Haft Sifát ke haqq men, jaisá Wahdáníyat ke haqq men Ahl i Islám aur Ahl i Īswí men mukhálifat pái játí hai. We in ke hurúf ke qáil to hain, kyunki donon iqrár karte hain, ki Alláh Wáhid hai, aur ki Alláh kí sifát mazkúra i bálá sahíh hain, lekin jis waqt kalám ke mutábiq un ká mufassal bayán karte hain, to donon faríq men ikhtiláf saríh páyá játá hai. Sabab is ká yih nahín hai, ki we ek hí

nawishta kí ibárat ke báre men muttafiq-ur-ráe nahín ho sakte, lekin is liye ki Qurán aur Injíl kí ibárat men is mazmún par har kahín ikhtiláf páyá játá hai.

In Haft Sifát kí nisbat ek aur bát zikr karne ke láiq hai, yane yih ki in men Khudá kí Pákízagí, Muhabbat, Sachcháí o Adálat ká sáf iqrár nahín páyá játá. Alláh ke iráde men un ke liye gunjáish hogí, aur Qurán men in sifát ká zikr to hai, lekin wuh aise taur se hotá hai, ki goyá Khudá ke Ilm, Qudrat o Iráda ká darja in se kahín bará hai. Yih námuwáfiqat Injíl men kahín nahín páyí játí, balki Muhabbat Khudá kí kháss sifát qarár dí játí hai. “Khudá muhabbat hai,” aur “Khudá ne is jahán ko aisá piyár kiyá, ki us ne apne iklaute Bete ko bakhsish diyá, ki jo koí us par ímán láwe, halák na howe, balki hamesha kí zindagí páwe.”

II. FIRISHTE. *Amanto bil maláikatihí.* Firish-ton ká bahut zikr Qurán men páyá játá hai. Jibráíl kí marifat Muhammad sáhib ko Qurán pahunchá, Súra i Baqr, rukú 12, (chap. ii. 96); Badr kí laráí men 3000 firish-ton ne Musalmánon kí madad kí, Súra i Al Imrán, rukú 13, (chap. iii. 124); Unnís firishte Dozakh kí khabargírí karte hain, Súra i Mudassir, rukú 1, (chap. lxxiv. 30, 31); firishte Mominín kí khabar lete, Súra i Anám, rukú 8, (chap. vi. 60); aur áth firishte Khudá ke takht ko utháte hain, Súra i Haqqát, rukú 1, (chap. lxix. 17).

Aisí shahádaton se záhir hai, ki Qurán kí talím ke mutábiq maláik hain, aur ki we un ke khádim hoke Mominínon kí himáyat o khabargírí karte hain.

Is masala ke haqq men ham kah sakte hain, ki hamáre Nawishte aur Qurán kí talím ká yih farq

nahín hai, ki un men ikhtiláf hai, lekin yih ki Qurán kí talím firishton kí bábat kámil nahín hai. Cháhiye ki pichhlí kitáb men pahle kí ba-nisbat aise muámila men taraqqí hotí.

III. NAWISHTE. *Amanto bil kutubihí.* Kutub se murád hai, we kitáben, jo wahí se nabíon par utrín, aur jin ke wasíle se K̄hudá ne har zamáne men Mominínon kí hidáyat kí. Ahl i Islám yaqín karte hain, ki 104 kitáben K̄hudá kí taraf se *názil hún.* In men se 10 Ádam ko dí gaín, 50 Seth ko, 30 Hanúq ko, 10 Ibráhím ko, 1 yañe Tauret Músá ko, 1 yañe Zabúr Dáúd ko, 1 yañe Injíl Isá ko, aur 1 yañe Qurán Muhammad ko. We 100 kitáben, jo Ádam, Seth, Hanúq aur Ibráhím ko dí gaín, *sahífe* kahlá-te hain; báqí *kitáben* kahlátí hain. Liházá jab yih kahá játá hai, ki “Ahl i Islám sab kitábon ko mán-te hain,” to aksar yih chár kitáben murád hain.

Wázih rahe, ki agarchi Musalmán k̄hiyál karte hain, ki in sab kitábon ká k̄hulása Qurán men maujúd hai, aur hamen kuchh zarúr nahín hai, ki Tauret, Zabúr o Injíl ko parhen, taubhí is k̄hiyál ká koí subút Qurán se nahín miltá, balki baráks is ke us men likhá hai, ki “Yih kitáben baní Ádam kí hidáyat ke liye dí gaín.” Chunánchi Súra i Máida, rukú 10, (chap. v. 72) men likhá hai, ki

“Ai kitábwálo, tum kuchh ráh par nahín, jab tak na qáim karo Tauret aur Injíl, aur jo tum ko utrá tumháre Rabb se.”

Pas Musalmánon ko farz hai, ki na sirf apne Qurán ko, balki Tauret o Injíl ko bhí parhen aur mánen.

Gaur ke láiq bát hai, ki wuh usúl, jo Islám ke is aqíde kí bunyád hai, wuhí hai jis ko ham k̄hud qubúl karte hain, aur us hí ke mutábíq is tahrír men tahqíqát kí játí hai, áyá ki hamen Qurán ko min jánib-illáh mánná cháhiye yá nahín.

IV. RASÚL. *Amanto bir rusulihí.* Ahl i Islám ke aqáid ke mutábíq *rasúl* aur *nabí* yá *paigambar* do qism ke uhdedár hain. Paigambar wuh hai, jo *wahí* se boltá hai, aur *Khudá* kí taraf se paigám látá hai. Ahádís ke mutábíq is qism ke 1,24000 paigambar the. *Rasúl* wuh hai, jo *khusúsan* *Khudá* kí taraf se bhejá gayá, táki koí *kháss* kám kiyá jáwe. Sab *rasúl* paigambar hain, lekin sab paigambar *rasúl* nahín hain. Kahte hain, ki 315 *rasúl* the, lekin *malúm* nahín, ki yih sab kaun kaun the. Nau *rasúl* *Ulul-Azm* kahláte hain, yane *Núh*, *Ibráhím*, *Dáúd*, *Yaqúb*, *Yúsuf*, *Aiyúb*, *Músá*, *Ísá*, aur *Muhammad*. Chha *rasúl* *Nabí-ul-Azím* kahláte hain, aur we *kháss* *kháss* *khitáb* rakhte hain, yane : *Adam*, *Shafí-ulláh*, *Núh*, *Nabí-ulláh*, *Ibráhím*, *Khalíl-ulláh*, *Músá*, *Kalim-ulláh*, *Ísá*, *Rúh-ulláh*, *Muhammad*, *Rasúl-ulláh*.

In sab paigambaron men se sirf 28 ke nám *Qurán* men páe játe hain, yane *Adam*, *Idrís*, *Núh*, *Húd*, *Sálih*, *Ibráhím*, *Ismáíl*, *Isháq*, *Yaqúb*, *Yúsuf*, *Lút*, *Músá*, *Hárún*, *Shuáib*, *Zakariyá*, *Yahíyá*, *Ísá*, *Dáúd*, *Sulaimán*, *Iliyás*, *Alyása*, *Aiyúb*, *Yúnas*, *Uzair*, *Luqmán*, *Zulkifl*, *Zul-qarnain*, aur *Muhammad*. Har ek muslim par farz hai, ki in paigambaron aur *rasúlon* par *ímán* láwe, yane ki wuh is bát ko taslím kare, ki ye *Khudá* kí taraf se bheje gae, aur ki jo kuchh unhon ne farmáyá ho, wuh *wahí* se kabá gayá. Is dalíl se bhí Ahl i Islám ko mánná partá, ki *Tauret*, *Zabúr* aur *Injíl* min *jánib-illáh* hain.

Wázih rahe, ki is *talím* men koí aisi *usúlwálí* bát nahín hai, jis par Ahl i *Íswí* *ímán* na láwen. *Be-shakk* *Qurán* se sachche paigambaron kí bábat bahut *thorí* *khábar* miltí, aur jo kuchh hai, so *kisí* *qadr* *Tauret*, *Zabúr* aur *Injíl* kí *talím* ke *barkhiláf* hai. Maslan, baze *ashkháss* jo *Qurán* men *nabí* kahláte hain, *Baibal* men *nabí* nahín *tasauwar* kiye

játe, jaise Húd, Sálíh, Ismáíl, Shuʿaib, Luqmán aur Zul-qarnain wg. Aláwa is ke bazon kī nisbat aisí khabar dí jātí hai, jo Baibal kī talím ke khaláf hai, maslan, Firishton ká Adam ko sijda karná, Ibráhím ká apne báp ke buton ko tor dálná, aur Yaqúb aur Yúsuf ke ahwál men bahut aur baten wg. Liházá yahán phir Ahl i Īswí kah sakte hain, ki *Ham rasúlon par ímán láte hain*, lekin Qurán kī kull talím ko jo rasúlon kī bábat dí gaí hai, taslím nahín kar sakte.

V. YAUM-IL-ÁKHIRI. *Amanto bil yaum-il-ákhiri.* Qurán men Adálat ke Din ke kaí ek nám páe játe hain, jaise yaum-il-Qiyámat, yaum-il-Hisáb, yaum-il-Bas, As saat, wg. aur us ká bayán túl o tawíl ke sáth kiyá gayá hai. Ahádís men is Din ke áne ke haqq men bahut nisháníon ká zikr páyá játá hai, (dekho safha 87) yahán itná kahná káfí hai, ki Aqibat ke din ká yaqín aur us ke haqq men Qurán kī talím ko taslím karná, naját ke wáste zarúrí amr hai. Ahl i Islám yaqín karte hain, ki us din Khudá har ek ádmí ká insáf karegá, aur us ko us ke ímán o aamál ke muwáfiq badlá degá.

Ahl i Īswí bhí Qiyámat ko mánte hain, aur us sab talím ko jo us kī nisbat Baibal men pái jātí hai, taslím karte hain. Lekin yahán phir faríqain usúl kī nisbat muttáfíq-ur-ráe hain, magar ba sabab us mukhálifat ke jo Qurán aur Injíl ke darmiyán pái jātí hai, un ke ítiqád men farq hotá hai.

VI. TAQDÍR. *Amanto bil qadr khairihí wa sharrihí min-Alláhi Taála.* Is aqíde ke mutábíq, jo kuchh afál jo insán se sarzad húe yá hongé, khwáh nekí yá badí sab ke sab Khudá kī marzí balki iráda se hain, aur azal se thahráe gae hain. Liházá Súra Qamr, Rukú 3, (chap. liv. 49) men likhá hai, ki

“Ham ne har chíz banái pahle thahrákar,”

aur Súra i Baní Isráíl, Rukú 2, (chap. xvii. 14) men ham yún parhte hain, ki

“ Aur jo ádmí hai, lagá dí ham ne us kí burí qismat us kí gardan se, aur nikál dikháwenge us ko qiyámat ke din lekhá, ki páwegá us ko khulá.”

Kuchh hájat nahín hai ki ham un mutafarriq gumánon kí taraf tawajjuh karen, jin kí bábat firqa i Jabariya o Qadariya o Ashariya ápas men jhagarte the, kyúnki yih sab faríq Masala i Taqdír ko mánte the, go us ke bayán karne men un ke kھیál men muwáfiqat na rahí. Yabán par itná kahná káfí hai, ki Ahl i Islám ba-mújib talím i Qurán mánte hain, ki Khudá ne azal se sab chizon ko jo honewáli thín, khwáh nekí yá badí ko thahráyá, aur ki us taqdír ke mutábiq we apne apne waqt par waqú men átí hain.

Qurán aur Baibal kí talím Taqdír ke haqq men bhí farq rakhtí hain. Qurán ke mutábiq Khudá jaisá Badí ká waisá Nekí ká bbí bání hai. Baibal kí talím ke mutábiq Khudá Nekí ká bání hai, aur go sharr par qádir hai, lekin qadr men us ko aise taur se nahín thahráyá hai, jaise nekí ko.

VII. QIYÁMAT. *Amanto bil basi bad-al-mauti.* Murde jí uṭhenge. Nek log khushí ko hásil karne ke liye aur bure sharmindagí aur abadí azáb ko hásil karne ko qabron se niklenge. Is aqíde men faríqain qaríb qaríb ittifáq karte hain.

Ab aqáid mazkúra i bálá kí nisbat záhir hai, ki agarchi in men kaí ek báten hain, jin ke haqq men ham Ahl i Islám ke sáth ittifáq karte hain, magar kitní báten hain, jo Tauret o Injíl kí talím ke bar-khiláf hain.

In aqídon ko taslím karne ke shumúl men Musalmán ko páñch aur báton par bhí amal karná zurúr hai. Yih báten Arkán i Dín kahlátí hain. Un ká zikr

to Qurán men p' yá játá hai, lekin un ke haqq men wuh rít o rusúm, jo Ahl i Islám ke darmiyán jarí hain, Ahádís par mabní hain. Is qism ke faráiz aksar Injil kí talím ke barkhiláf hain. Is amr se záhir hai, ki agar shurú se ek hí Sachchá Dín dunyá men ráij rahá, to waqtan fa waqtan us men tabdílí waqú men áí. Baraks is ke Khudá badaltá nahín, aur ummed hai ki us kí sachcháí bhí badalne se mahfúz rahegí. Liházá munásib ma'lúm detá hai, ki ham is bát ká bayán karen, ki

**ISLÁM MEN KAUN SÍ BÁTEN MUTAĞAIYAR AUR
KAUN SÍ ĞAIR-MUTAĞAIYAR HAIN.**

Wázih rahe, ki Dín men do qism kí báten hotí hain :—We jo badal saktín, aur we jo badal nahín saktí hain. *Mutagaiyar* wuh báten hain, jo Alláh kí pák zát o sífát par munhasar nahín, lekin mahz us ke hukm yá marzí par mauqúf hon, masalan, rusúmat i dín jaise roz namáz páñch dafa parhná, fulání chíz ko harám yá halál kahná, khatna karná, roza rakhná wg. Yih báten badal saktín.

Ğair-mutagaiyar we báten hain, jo Khudá kí pák zát o sífát par mabní hain, aur is liye badal nahín saktí hain; masalan Kalám men Khudá kí pák zát o sífát ká tazkira, us ke qaul o aqwál, us kí taqdir aur we sab báten jo us ke nabíon kí marifat peshingoíon kí ráh se záhir kí gain. Chunánchi jis tarah Khudá kí zát o sífát kisí ek zamáne men zuhúr men áí hon, waisá we har zmáne men záhir kí jáengí. Albatta mumkin hai, ki kisí zamáne men Alláh ke haqq men ziyáda khabar dí jáe, banisbat us ke jo peshtar dí gaí ho, lekin mumkinát se báhar hai, ki jo báten us ke haqq men ek zamáne men záhir kí jáwen, un báton ke barkhiláf hon, jo kisí dúsre zamáne men záhir kí gaí hon.

Is usúl ke mutábiq jab kisi kitáb men, jo wahí yá ilhám se likhí gaí ho, bayán hai, ki fulání fulání wáridáten waqú men áin, yá ki fuláná nabí fuláne taur se talím detá thá, to mumkin nahín hai, ki koí dúsrá nabí in wáridáton ke waqú men áne ká inkár kare. Beshakk mumkin to hai, ki ek nabí kí ma-rifat un wáridáton kí nisbat ziyáda khabar dí jae; lekin yih náí khabar un nabíon ke bayán ke bar-khiláf na hogí. Is khiyál ke mutábiq Qurán dawá kartá hai, ki Main agle Nawishton kí tasdíq kartá hún.

Upar mazkúr húa, ki Qurán aur Ahádís kí bazı báten Tauret o Injíl kí talím ke barkhiláf hain. Liházá ham daryáft karen, ki

QURÁN KÍ KAUN KAUN BÁTEN AGLE NAWISHTON SE MILTÍN AUR KAUN KAUN MUḤHÁLIFAT RAKHTÍ HAIN.

Makhfí na rahe, ki Qurán men bahut sí báten hain, jinhen ham taslím karte hain. Kháss sabab is ká yih hai, ki Qurán o Hadís kí bahut sí báten hain, jo ki Yahúdíon ke nawishton se naql kí gain; maslan, Alláh kí wahdáníyat aur aksar us kí sífát ká bayán Tauret o Injíl ke mutábiq páyá játá hai. Phir Taqdír aur Aqibat ke maslon ká bayán qaríb wuhí hai, jo Baibal men páyá játá hai. Aláwa is ke aksar tazkirát nabíon kí bábat Baibal ke bayán se kuchh muwáfiqat rakhtí hain. Phir we sab dastúrat, jaisá khatna karná, nikáh karná, wuzú o tahárat karná, namáz o roza wg. jo Ahádís par munhasir hain, so kam o besh Yahúdíon ke dastúron ke mutábiq páe játe hain. Qurán kí talím Zakariyá, Yúbanná Baptisma-denewálá (Yahyá.) Khudá-wand Masíh aur us ke hawáron kí nisbat aksar Ísáion kí táríkh ke sáth miltí hai, lekin bazı báten jalí Injilon kí talím ke sáth mutábiqat rakhtí hain, maslan, Khudáwand Masíh kí paidáish ke hálát, us

ká mán kí god men bolná, khel men chiryon ko mittí se banána aur tab un ko urána, wg.

Chunánchi hál yih hai, ki go bahut báton men muwáfiqat hai, tau bhí aur umúr men mukhálifat pái játí hai. Jab ham un báton ko jo Yáhúdíon aur Ísáíon ke nawishton se kuchh kuchh muwáfiqat rakhtí hain, Baibal kí íbárat se miláte hain, to sadhá maqámon par ikhtiláf bhí nazar átá hai.

Phir in báton ke sáth aur báten bhí milí húi nazar átí hain, maslan, Qadím Arabí Sábíin ke mazhab se, aur Fáras ke Majúsíon kí kitáb se jo Zandavesta kahlátí hai, aur níz Ísáí bidatí kitábon se kitní báten Qurán men mundarj hún. Yih báten is qism kí hain, ki wuh sachcháí, jo dín i Yáhúd o dín i Íswí men pái játín, gair-mazhabwálon ke jhúṭ ke tale dab gáin. Líházá ham is bát kí misál dete hain :—

1. *Firishton ke bayán ke sáth* kaí ek khiyálát hain, jo Arab ke Sábíiní mazhab se milte hain, jaisá ki Súra i Shurá, Rukú 1, (chap. xlii. 3) men marqúm hai, ki

“Firishte pákí bolte hain khúbíán apne Rabb kí, aur gunáh bakhshwáte hain zamínwálon ke.”

Yahán firishte insán ke liye sífárish karnewále ṭhaharte, misl Al Lát o Úzzá o Manát ke.

2. Nabíon ke bayán karne men *zurúr húa, ki Muhammad Khudáwand Ísá kí ulúhiyat ká inkár kare*. Us ne us ke rutba i haqíqí ko ghaṭá diyá, aur batláyá, ki wuh sirf ek nabí hai. Súra i Máida Rukú 10, (chap. v. 79) men likhá hai, ki

“Kuchh nahín Masíh Maryam ká beṭá magar rasúl hai, guzar chuke us se pahle rasúl, aur us kí má walí hai, donon kháte the kháná.”

Phir us hí Súra ke Rukú 16, (chap. v. 116 aur 117) men marqúm húa, ki

“Jab kahegá Alláh, ai Īsá Maryam ke beṭe, tú ne kahá logon ko, Thahráo mujh ko, aur merí má ko do maḅúd siwá Alláh ke. Bolá, Tú pák hai, mujh ko nahín ban átá kí kahún jo mujh ko nahín pahunchtá ; agar main ne yih kahá hogá, to tujh ko maḅúm hogá : tú jántá jo mere jí men, aur main nahín jántá jo tere jí men, barhaqq tú hí hai jántá chhipí bát. Main ne nahín kahá un ko magar jo tú ne hukm kiyá, kí bandagí karo Alláh kí jo Rabb merá aur tumhárá, aur main un se khabardár thá jab tak un men rahá, wg.”

Is taḅlím ke mutábiq Khudáwand Īsá apní ulúhiyat ká inkár karegá! Aláwa is ke wuh misl Muhammad sahib ke ek nabí ṭhahrá, jis ne logon ko nasíhat kí, kí “Bandagí karo Alláh kí, wg.” Is ko Injíl kí taḅlím ke sáth muqábila karo, to maḅúm ho jáegá, kí un ke darmiyán saríh ikhtiláf hotá hai. Us men likhá hai, kí Masíh ne dawá kiyá, kí “Main Báp kí god se áyá hún,” kí “Main hí ne Khudá ko dekhá,” aur “Main hí us ko záhir kartá hún;” kí “Main aur Báp ek hain;” kí “Main adálat ke din murdon ká insáf karúngá:” kí “Jis ne mujh ko dekhá, us ne Báp ko dekhá;” kí “Āsmán ká sárá ikhtiyár mujhe diyá gayá;” kí “Zamána ke ákhir tak har roz main tumháre sáth hún.” Pas agar yih sach hai, to Qurán ká bayán sachcháí se baíd ṭhahrá.

Phir nabíon ke bayán men Qurán ne Muhammad sahib ko un sab ke misl ṭhahráyá hai : yane un kí hálat, taḅlím, mukhálif, aur ummat ṭhík ṭhík Muhammad sáhib kí hálat, taḅlím, mukhálif, aur ummat ke barábar hain. Dekho, Húd, Sálih, Núh aur Ibráhím ke ahwál, jaisá kí Súra i Húd o Súra i Ibráhím men páyá játá hai. Is se yih natíja sádir hotá hai, kí “bajáe is ke kí we us súrat par záhir kiye jáwen jo Tauret o Injíl men miltí hai, aur jis ke mutábiq we Khudá kí taraf se shariát sunáthe the, aur ek ánewále Masíh kí peshkhabarí dete the, we sab ke sab us taríq i naját se jo Qurán men pái játi hai, aur jo Tauret o Injíl kí aur sab nabíon kí taḅlím ke barkhiláf hai, qáil the, balki us par gawáhí dete the!”

3. *Pák Taslís i fit-Tauhíd kī nisbat bhī Qurán Baibal ke barkhiláf hai.* Qurán men yih talím hai, ki Alláh Báp thá, Maryam má thí, aur Īsá un ká betá thá, jaisá ki Súra i Nisá Rukú 23, (chap. iv. 169) men likhá hai, ki

“Masíh jo hai Isá Maryam ká betá, rasúl hai ALLÁH ká aur us ká *Kalám*, jo dál diyá Maryam kí taraf, aur Rúh hai us ke yahán kí; so máno Alláh ko, aur us ke rasúlon ko, aur mat batáo us ko tín; yih bát chhoró, ki bhalá ho tumhárá. Alláh jo hai, so ek mábúd hai, is láiq nahín, ki us kí aulád ho.”

Baizáwí, Jalálain aur dígar mufassirín is áyat kí tafsír karke batláte hain, ki Taslís se Alláh, Maryam aur Isá murád hain. Kuchh bhí shubha nahín hai, ki Muhammad sáhib ká yih hí khiyál thá, aur yihí Qurán kí talím bhí hai. Pas is amr men bhí Qurán kí talím Tauret o Injíl kí talím kí mukhálifat kartí hai. Aláwa is ke Qurán men Khudá kí Pák Rúh ká zikr hí nahín, kyúñki jahán kahín yih alfáz yane “Rúh i Pák” áte hain, to in se Jibráíl firishta ká nám murád hai.

4. *Dozakh o Bihisht ke bayán men.* Muhammad sáhib ne Tauret o Injíl ke khiyálát ke sáth Fáras ke Majúsíon ke wahmí khiyálát Tarázú o Pul aur Khushí o Azáb wg. kí bábat miláyá.

Ham aur bahut sí misálen pesh kar sakte hain, lekin yih namúne ke wáste káfi hongí. Garaz, hamárá dawá sábit húá, ki agarchi bahut sí báten Qurán o Ahádís men aísí hain, ki Ahl i Yahúd aur Ahl i Īswí unhen taslím kar sakte, lekin in ke sáth sadhá aísí báten hain, jo un sachhí kitábon kí talím ke barkhiláf hain, jinhen Qurán tasdíq kartá hai. In men se kitní usúlwálí báten bhí hain. Liházá in donon taríqon men mel kyúñkar ho sake? Wuh usúlwálí báten jo Baibal men hain, aur jo Qurán kí talím i mazkúra se radd kí játí hain, so yih hain :—

1. *Khudáwand Yisú Masíh ká wajúd, uhdá, aur kám.* Baibal se sáf záhir hai, ki Masíh kí pák insániyat men ulúhiyat mujassam thí, jaisá ki Yúhanná kí Injíl ke pahle báb men likhá hai, "Ibtidá men Kalám thá, aur Kalám Khudá ke sáth thá, aur Kalám Khudá thá, aur Kalám mujassam húa."

2. *Taslís-fit-Tauhíd aur Tauhíd-fit-Taslís ká honá.*

3. *Masíh ká maslúb honá, aur us ke kafáre se naját páná.*

4. *Rúh i Pák aur us ká tamám kám.* Is ká zikr bhí Qurán men nahín hai. Ahl i Islám, jaisá úpar mazkúr húa, Rúh i Pák se Jibráíl firishta ko murád lete hain. We aur kisi Rúh-ul-Quds ko jánte hí nahín.

5. *Wuh aamál jo ímándáron ke faráiz men shámil hain.* Qurán kí talím ke mutábíq ímándár phir us shariát ke júe ke tale jote játe hain, jo Masíh ke wasíla se chhuráyá gayá. Injíl kí kámil ázadági ke badle shariát kí gulámí hai. Díndári chand záhirí kámon ke bajá láne par munhasir kí gai hai, jaisá namáz parhná, roza rakhná, hajj karná aur zakát dená, wg. Dil kí pákízagi ká kھیál tak bhí nahín kiyá gayá hai, aur na us ko pák karne ke liye koí tadbir batái hai. Jab insán Bihisht men pahunchenge to siwá is ke ki wuh un jismání kھیshion se jin se is dunyá men malhúz hote the hadd darja tak serí hásil karen, aur kuchh na karenge. Khudá kí parastish ke bajáe Momin bágon men sair karenge, phal kháenge, reshmí masnadon par letke sharáb pienge, húron se báten karke khelenge, wg. Agar Bihisht ká is se bihtar kھیál kisi Musalmán ke dil men áyá ho, to us ne us ko Qurán se nahín páyá.

6. *Akhirkár Tawárikh kí bahut sí báton men Tauret o Injíl aur Qurán ápas men farq rakhte*

hain; masalan Súra i Yúsuf men qaríb ek sau báten *hain*, jin men Qurán Baibal ke barkhiláf khabar detá hai. Is bát ká ek mashhúr namúna is maqám par pesh kartá hún. Súra i Nisá Rukú 22, (chap. vi. 156, 157) men likhá hai, ki

“Yahúdí jhúth bolte *hain*, is kahne par ki ham ne mára Masíh Isá Maryam ke bete ko, jo rasúl thá Alláh ká, aur na us ko mára hai, na súlí par charháyá: wa lekin wuhí súrat ban gai un ke áge, Balki us ko uṭhá liyá Alláh ne apní taraf, aur hai Alláh zabardast hikmat-wálá.”

Is áyat men sáf likhá hai, ki *Khudáwand* Isá na mára gayá, aur na salíb par khínchá gayá, aur is se yih natíja nikaltá hai, ki us ke wasíle na kafára húa, aur na wuh murdon men se jí uṭhá!

Ab agle Nawishte gawáhí dete *hain*, ki jab Masíh dunyá men áwe, to wuh qatl kiyá jáegá, (Dán. ix. 26, aur Yas. liii.) Injíl men likhá hai, ki *Khudáwand* ne bár bár apní maut kí nisbat peshkhabarí dí, aur ki Yahúdíon ne us ko salíb par khínchá, aur ki wuh barí taklíf ke sáth mar gayá, aur ki wuh gára gayá, aur tísre din jí uṭhá. *Aamál* kí kitáb men khásskar is bát ká bayán hai, ki Masíh murdon men se jí uṭhne ke bad chális din apne shágirdon ke sáth rahá, aur ki wuh un ke sámhne ásmán par urúj kar gayá, aur ki unhon ne is hí bát par gawáhí deke dín i *Iswí* ko dunyá men phailáya. Rusúlon ke sab khutút is bát se bhare *hain*, ki Masíh maslúb hoke mar gayá, aur phir jí uṭhá. Us waqt se leke áj tak *Isái* is bát par gawáhí dete áe. Un kí ek kháss rasm, yane *Ashá* i *Rabbání*, jo is haqíqat kí yádgári ke wáste muqarrar húi, Yahúdí bhí gawáh *hain*, ki ham ne *Isá Násrí* ko qatl kiyá. *Rúmí*, jo un dinon Yahúdíya men hukmrán the, shahádat dete *hain*, ki *Isá* salíb par khínchá gayá. Pas kuchh shubha nahín hai, ki *Isá Ibn* i *Maryam*, mára gayá, aur phir jí uṭhá. Kuchh

shubha nahín hai, ki Qurán ká yih qaul, ki “Yahúdí jhúṭh bolte hain, jo kahte hain, ki ham ne Īsá Ibn i Maryam ko qatl kiyá,” ek galat qaul hai.

Pas in báton se baḵhúbí záhir kiyá gayá hai, ki wuh Dín i Islám, jis kí ḵhabar Tauret, Zabúr aur Injíl se miltí hai, wuhí nahín hai, jis kí ḵhabar Qurán se hásil hotí hai, balki yih bát azhar min-ash-shams hai, ki Qurán kí talím us ke zidd men hotí hai.

Ahl i Islám men bahut thore hongē, jo is bát ká inkár karenge. Jab ham un se púchhte hain, ki is bát ká bayán kyá hai, to batláte hain, ki Ab ke Nawishte yá to tahríf ho gae, aur yá mansúkh hue. Liházá ham is bát kí taraf rujú láwen. Is men do báten hain, (1) Tauret, Zabúr aur Injíl tahríf-shuda aur is liye ná-muṭabar hain : (2) Agar yih kitáben saḥíh bhí hon, to we mansúkh hain, aur is sabab se un par amal karwá farz nahín hai.

Pahle ham daryáft karen, ki Ahl i Islám ke pahle dawē ke mutábíq Baibal munharif húi yá nahín. Is dawē kí tardíd men ham Qurán hí se dalílen pesh karenge. Qurán se sáf záhir hai, ki *Muhammad saḥib ke waqt Tauret o Injíl ke saḥíh nusḵhe maujúd the*. Yih bát dalíl i zail se sábit hotí hai.

(1) Muhammad saḥib ke dinon men Yahúdí Tauret i saḥíh ko suná karte the. Súra i Baqr, Rukú 9, (chap. ii. 74) men likhá hai, ki

“Ab kyá tum Musalmán tawaqqu rakhte ho, ki wuh máne tumhári bát, aur ek log the, un men ki sunte the, *Kalám Alláh* ká, phir us ko badal dálte bújh lekar aur un ko maḷúm hai.”

Phir Súra i Baqr, Rukú 14, (chap. ii. 112) men yún marqúm hai, ki

“Yahúd ne kahá, nahín Nasará kuchh ráh par, aur kahá Nasará ne nahín Yahúd kuchh ráh par, aur we sab parhte hain KITÁB.”

In áyaton se záhir hai, ki wuh *kitáb* jo Qurán men

Kalám-ulláh kahláti hai, *parhí aur suní* játi thí. Phir Súra i *Al Imrán*, Rukú 3, (chap. iii. 23) se sábit hai, ki Muhammad sáhib ne Tauret ko ek muámile men sális banáyá, aur tarfain ko us ká hawála diyá. Jáe gaur hai, ki *unhon ne us ko sahíh samajhke* sális banáyá. Phir Súra i *Al Imrán*, Rukú 10, (chap. iii. 93, 94) men Tauret kí taraf hawála yún kiyá játa hai, ki

“Láo Tauret aur tum parho agar tum sachche ho,”

aur Súra i *Yúnas*, Rukú 10, (chap. x. 94) men Muhammad sáhib ke liye yih nasíhat pái játi hai, ki

“Agar tú hai shakk men us chíz se jo utári ham ne terí taraf to púchh un se jo *PARHTE HAIN KITÁB TUJH SE ÁGE*, beshakk áyá tujh ko haqq tere Rabb kí taraf se so tú mat ho shakk lánewálá.”

Liházá wuh Tauret jo *Muhammad sáhib ke waqt men parhí játi thí*, aur jis kí taraf *Muhammad sáhib hawála dete the*, balki jis kí taraf wuh bheje játe the, táki un ká shakk rafa ho jáwe, *SAHÍH O MUATABAR THÍ*, wázih rahe ki *jahán kahín Qurán men Yahúdíon par yih ilzám lagáyá játa hai*, ki yih apní Tauret kí tabríf karte hain, to is ke yih maní nahín hain, ki *we kitáb kí ibárat ko tabdíl karte the*, lekin yih ki *ba-iatibár i maní us men farq dálte the*.

Agar koí kahe, ki Muhammad sáhib ke bad yih Nawishte bigar gae, to Musalmán khud is bát ke zimmewár honge, kyúunki sahíh nuskhé kasrat se un ke háth men á gae the. Lekin aisá na húa, kyúunki (1) *Baibal ke nuskhé is waqt maujúd hain*, jo *Muhammad sáhib se muddaton peshtar likhe gae*, maslan Kodaks Alexandrinus 5wín sadí ká; Kodaks Vatikánus 4thí sadí ká; aur Kodaks Ríjius 4thí sadí ká; Kodaks Bezá 4thí sadí ká; aur Kodaks Sinaiṭikas 3sri sadí ká maujúd hain. (2) *Baibal ke tarjume bhí maujúd hain*, jo *Muhammad sáhib ke peshtar ráij the*; jaisá *Pashíto* jo *Suryání zabán ká hai*, aur

jo Pahlí sadí Īswí men̄ kiyá gayá ; *Vulgate* jo Chau-
thí sadí Latíní zabán men̄ kiyá gayá, wg. Phir
(3) *Baibal se iqtibás kí hūí áyaten̄ kasrat ke sáth
qadím tasnífát men̄ pái játí hain̄.* Pas in kitábon̄
ke wasíle se yih bát achchhí tarah se sábit ho saktí
hai, ki hál ke nuskhaháe Tauret o Injíl qadím nus-
khon̄ ke sáth milte hain̄, aur ki we tahríf-shuda
nahín̄ hain̄.

Ab ham daryáft karen̄, ki áyá Musalmánon̄ ká
dúsrá dawá Qurán kí rú se qáim rah saktá hai, yá
nahín̄, yane ki yih kitáben̄ mansúkh hūín̄. Is bát
ke báre men̄ ham ko yád karná cháhiye, ki kalám
kí har qism kí ibárat mansúkh nahín̄ ho saktí,
maslan, we áyaten̄ jo K̄hudá kí pák zát o sífát ká
bayán kartí hain̄, yá we jo tawárikhí wáridáton̄ kí
k̄habar detí hain̄, yá we jo nabíon̄ kí peshíngóion̄
ká zikr kartí hain̄, yá we jo insán kí bad hálát aur
us se naját páne kí tajwíz ko pesh kartí hain̄. Yih
sab áyaten̄ mansúkh honewá lí nahín̄ hain̄, aur
Baibal kí aksar ibárat is hí qism kí hotí hai. Pas
sáf záhir hai, ki Baibal ke Nawishte sahíh hain̄,
aur ki wuh Musalmánon̄ ke k̄hiyál ke mutábíq
mansúkh nahín̄ hūe. Liházá wuh farq jo un men̄
aur Qurán men̄ páyá játá hai, is wajh se bayán
nahín̄ kiyá já saktá. Chunánchi dar hále ki Qurán,
Tauret, Zabúr o Injíl kí ibárat ko sahíh o muatabar
batlátá hai, aur us kí talím kí tasdíq bhí kartá hai,
aur tau bhí aksar us kí usúlwá lí báton̄ ko radd
kartá hai, to natíja nikaltá hai, ki Qurán apne taín̄
jhúthá thahrátá hai. Is hálát men̄ un sachcháíon̄
ká dawá jo Qurán men̄ páyá játá hai, mahz dhokhe
kí taṭṭí hai. Jab ham tahqíqát karte hain̄, to dar-
yáft hotá hai, ki yih nayá Islám us Qadím aur
Sachche Dín ká, jo dunyá ke shurú se chalá áyá
hai, sirf ek naql hai. Pítal kí ashrafí ke muwáfíq jo
asl se muwáfíqat kí záhirí súrat to rakhtí hai, lekin

jab ham us ko asl ke sáth miláte haiñ, aur sachcháí kí kasautí se us ko parakhte haiñ, to us kí khoṭáí pahcháńí játí hai.

Khudáwand Yisú Masíh kí maut aur jí uṭhná aísí ek bát hai, ki us par Baibal kí sachcháí munhasir hai. aur is muámile ko bhí ki áyá Qurán min jánib-illáh hai, yá nahín, faisala karne ke liye káfí hai. Baibal kí talím ke mutábiq Īsá márá gayá, Qurán Baibal kí tasdíq kartá hai, lekin yih hí Qurán Baibal ke barkhiláf kahtá hai, ki Īsá nahín márá gayá. Pas Qurán apne ko jhúṭhá ṭhahrátá hai.

Gaur ká maqám hai, ki agar Īsá zarúr márá gayá, aur phir jí uṭhá, to us kí sárí talím sahíh o rást ṭhahartí hai, aur wuh apne kahe ke mutábiq Dunyá ká Naját-denewálá Masíh hai. Libázá wuh kitáb jo is Naját-denewále ko radd kartí hai, min jánib-illáh nahín ho saktí, aur wuh nabí jis ne is kitáb ko pesh kiyá, Masíh ká mukhálif hoke jhúṭhá nabí ṭhahartá hai.

Kalám i ákhir, yih qaul ki dunyá ke shurú se ek sachchá Dín Khudá kí taraf se dunyá men qáim rakhá gayá, rást hai, lekin yih dawá ki Muhammad sáhib ne Wahí se Qurán ko hásil kiyá, táki us sachche Dín ko mahfúz rakhen, aur us ko dunyá men phailáwen, sachcháí se baíd hai. Haqíqat yih hai, ki Qurán hí kí talím ke mutábiq Tauret, Zabúr o Injíl, yane wuh Baibal, jo Muhammad sáhib ke waqt dunyá men sahíh o mutabar ṭhahráyá gayá, **AKELÁ KALÁM ULLÁH HAI, aur WUH DÍN JO IS KALÁM PAR MABNÍ HAI,** aur jo har mukhálifat par gálib húá, jo bidat ke kire se, kufr ke sailáb se aur Islám kí talwár se bach gayá, aur jo áj kal tamám dunyá ke sab mazhabon se ziyáda zor se taraqqí kar rahá hai, *wuhí Dín sachchá Islám hai.* Cháhiye ki har fard i bashar khusúsan har ek Musalmán in báton par gaur karé, aur jhúṭh ko chhor sachcháí par áwe.

HISSA I PANJUM.

TARIQA I BASHARAT.

TARIQA I BASHARAT.

Mazmún i házá kí nisbat ham sirf is bát kí tahqíqát men apne k̄hiyálát ko mahdúd rakhen, ki Hind ke Ahl i Islám men bashárat ká kám kyúnkar kámyábí ke sáth chaláyá jáwe. Un kí hálat par k̄hás tawajjuh karne kí zarúrat bak̄húbí ayán ho jáegí, jab ham is amr ko malhúz i k̄hátir rakhen, ki Hind ke Ahl i Islám misl apne ham mazhab Ahl i Arab, Rúm, Syriá, aur Misr kí Arabí zubán men bak̄húbí dak̄hl nahín rakhte, balki baraks is ke un ko is zubán ká ilm bahut hí kam hai. Hán, chand ádmí Arabí ko mutbarrak zubán ke taur par istiamál karte hain, lekin aksar log is se bilkull hí náváqif hain, balki sirf díní dastúr-ul-ámal ke muqarrara chand alfáz ko tote kí mánind parhte hain. Yih haqíqat aur bhí páe subút ko pahunchtí hai, jab ham is bát par gaur karte hain, ki Hinúd kí qurbat ne Hind ke Musalmánon kí ak̄hláqí zindagí par kahán tak asar dálá hai. Aur phir is haqíqat ne ki we Hind men kisi Islámí hukúmat ke mátaht nahín hain, un ke afál o k̄hiyálát men aisi ázádí paidá kar dí hai, jo dunyá ke aur kisi mulk men nahín pái játi; agar ho bhí to sirf Dutch East Indies men hogí, lekin wahán ká hál bhí filhaqíqat Hindustán hí ká sá hai. Isí ke zimn men garbí talím ke asar ká zikr karná munásib hai, jo sarkári aur Mishan ke madrason ke zariá dí játi hai; jis hál ki Hind men Protestant Masíhí talím o manádi ká asar unniswín sadí men kisi tarah kamtar nahín, kyúnki is ne Ahl i Islám men apne dín kí hifázat karne aur us ke phailáne men barí tahrík dilái hai. In wajúhát se yih sáf záhir hai, ki Hind ke Musalmánon men basháratí kám ke taríqe un taríqon se jo dígar mumálik men jári hain, mukhtalif hon, yá yún kahiye, ki basháratí kám ke aise taríqe, jo Hind

ke Musalmánon men mufíd o káramad hain, wuh dunyá ke aur kisi hisse men Musalmánon ke darmiyán ikhtiyár nahin kiye já sakte.

Baráks is ke yih bhí aql se baíd nahin, ki jo tariqe kisi aur mulk kí Islámí jamáat ke liye mufíd hain, wuh Hind men bhí káramad hongé. Maslan, jo kitáben Masíhí musannifon ne Syria ke Musalmánon ke liye likhí hain, wuh Hind ke Musalmánon ke liye bhí mufíd hongí. Sir William Muir sáhib kí shahádat i Qurán har jagah ke Ahl i Islám ke liye mufíd ho saktí hai, basharte ki is ká tarjuma un kí mádarí zubán men kar diyá jáwe. Isí tarah se mubashshir kí tabíat o khaslat, us ká tarz i taqrír aur mazmún i bashárat, wag. tamám báten alal-umúm hamáre áyanda bayán men Ahl i Islám men bashárat ke kám se iláqa rakhengí.

Hamen is bát ko bhí nazar andáz na karná cháhiye ki Hind men Ahl i Islám ke darmiyán bashárat ke kám karne ká maidán bahut hí wasía hai. Mardum shumárá kí rú se malúm hotá hai, ki Hind kí azím saltanat men Musalmánon ká shumár kam az kam páñch karor satar lách hai, aur yih shumár dunyá ke kull Musalmánon ká ek-tihái hai. Yih bhí ajíb Iláhí intizám hai, ki Ahl i Islám ká is qadr shumár kisi aur bádsháhat men nahin páyá játá hai, jaisá ki Sháhansháh i Hind kí saltanat men. Sirf yihí ek haqíqat káfi hai, ki Masíhí kalisiyá bedár ho, aur in karorhá makhlúq kí nisbat apná farz pahcháne, jo ki ek aise mazhab ke muqallid hain, jo dunyá men Masíhí mazhab par fauqiyat ká dawá kartá hai. Fil-haqíqat ab wuh zamána á gayá hai, ki we log is kháss kám ke liye makhsús kiye jáen, jo ki in muwáhidín ke darmiyán kám karne kí kháss qábiliyat rakhte hain. Agar Yahúdíon, Nestoríon, Rómíon, Baudh aur Hinúd ke liye kháss mubash-

shiron ká muqarrar karná munásib hai, to is men zarra bhí kalám kí gunjáish nahín, ki Musalmánon ke darmiyán bhí kháss basháratí kám ke liye logon ká makhsús kiyá jáná ain maslahat hai. Masíhí Kalisiyáon men bedárí ke ásár dekhkar dil ko taqwiyat hásil hotí hai, aur ab ham us zamáne ká jo dúr nahín, intizár kar sakte hain, jis men na sirf chand ashkháss balki Masíhí kár-guzáron kí ek fauj kí fauj is kám ke liye kámil taiyárí hásil karke, aur Masíh kí Rúh se mamúr hokar, jo Qurán aur Hadís men siwáe pákízagí aur muhabbat ke Nabí ke kisí aur nám se námzad nahín kiyá gayá, áge barhegí.

Peshtar is ke, ki ham Musalmánon ke darmiyán basháratí kám ke taríqon kí nisbat apní ráe pesh karen ham dín i Islám kí chand khusúsiyát ká zikr karenge, jo Musalmánon men kám karne ke wájibí taríqon ko ikhtiyár karne men kisí qadr hamárí madad karenge.

Islám kí pahlí kháss bát jis kí taraf ham tawajjuh diláyá cháhte hain, wuh US KÍ TAUHÍDÍ TALÍM HAI. Sirf Alláh hí Khudá hai. Wuh Kháliq aur Muháfiz hai. Wuh wájib-ul-wajúd Khudá hai, jis kí sífát lá-mahdúd, azalí o abadí aur lá-tagaiyur, qádir, munsif aur rahím hain. Islám kí tamám záhiri alámát par Bismilláh-hir-rahmán-nir-rahím kanda hai. "Alláh kí hamd ho jo rahím aur mihrbán hai." Is kalima ne ki "Alláh Khudá hai aur Muhammad us ká Rasúl hai," bajuz Hind ke tamám Islámí mumálik men but-parastí ko nest kar diyá hai, aur ahl i Hind ke bhí ek chauthái ímán ko tabdíl kar diyá hai.

Islám kí yih tauhíd-parastí is taur par mání gai hai, ki yih iláhi tajassum ke ímán ko bilkull radd kartí hai, aur bil-khusús Yisú Masíh ko Khudá mujassam taslím nahín kartí, aur Masíhí masala i Taslís Fit-tauhíd kí talím kí mukhálifat kartí hai,

par yih amr wáqaí durust hai, ki wuh Taslís jis par Muhammad sáhib ne Súra i Nisá men hamla kiyá hai, jhúthí Taslís thí. Us men Alláh, Maryam, aur Yisú shámil the, lekin phir bhí Súra i Nisá kí talím men kisi qism ki Taslís kí gunjáish hí nahín. Isí tarah par Iláhí tajassum ke khiláf bhí us hisse men sáf talím pái játí hai. Chunáuchi us talím kí rú se Yisú Masíhion ko gunahgár thahráwegá, is liye ki unhon ne use Khudá ká Betá qarár diyá, aur wuh yih bhí záhir karegá, ki main ne un ko kabhí aisí talím nahín dí, ki main Khudá ká Betá hún.

Iláhí Tauhíd kí yih talím Ahl i Islám ko Masíhion ke bahut hí qaríb látí hai, lekin chúnki yih Islámí súrat men hai, is liye un ke liye Masíh kí Injíl ke dawon ko samajhná yá qabúl karná niháyat mushkil hai.

Phir Kalám-ulláh ke बारे में Islám kí talím us kí दूसरी khusúsiyat hai. Yih mazhab dawá kartá hai, ki jibráíl firishte kí marifat Iláhí wahí o ilhám se us kí bunyád dáli gai. Islám taslím kartá hai, ki Músá kí Tauret, Isráelí ambiyá ke saháif, aur Yisú kí Injíl bhí Khudá ká kalám hain. In ká Qurán men bár bár zikr áyá hai, aur muatabar o mustanad kalám-ulláh qarár diye gae hain. Arabí nabí ke Yahúdí mukhálifín ko malámat o sarzanish kí játí hai, is liye ki we apne nawishton ko ulaṭte aur un kí tahríf karte hain. Ahl i Islám ká yih dawá kí Masíhí nawishton men tahríf kí gai hai, yá yih kí Qurán ke nuzúl se we mansúkh ho chuke hain, Qurání alfáz ke sahíh manon ke liház se be-bunyád hai. Muhammad sáhib ká yih dawá thá, ki main ek muslih, Khudá ká nabí aur dunyá men sachche dín ká bahál karnewálá hún. Aur az rúe Qurán yih sachchá dín Ádam, Núh, Abirahám, Ismáíl, kull ambiyá aur “Isá Ibn i Mariyam” ká dín thá. Is

taḷím ke bamújib insán kī hidáyat ke liye Qurán bhí Khudá kī taraf se ilhám thá, aur is haisiyat men Qurán kī jagah fihrist i kutub i Rabbání ke ákhir men honí cháhiye, jaisá ki Nae Ahdnâme kī kitáben Masíhí Baibal ke ákhir men rakhí gaí haiñ. Muhammad sáhib kī is taḷím ne ki kyúnkar Qurán un par názil húá, Ahl i Islám ke ímán ko is amr men aisá pukhta kar diyá hai, ki Qurán azlí o abadí hai, aur yún is kī taḷím na sirf galatí se mahfúz hai, balki is men tahríf bhí ná-mumkin hai. Aur isí sabab se un kī pák kitáb kī is qadr tazím kī játí hai, aur us ká har ek jumla balki ek ek lafz muata-bar samjhá játá hai.

Ab ek aur taḷím hamáre sámhne hai, jis ko Ahl i Islám kī ek kasír jamáat ne qubúl kar liyá hai, aur yih taḷím Masíhí mubashshir ke liye barí taqwiyat ká wasíla hai, lekin sáth hí past-himmat karnewáli hai. *Yih ek aisá mazhab hai, jo hamáre dín kī má-nind ilhám ke dawá par mabní aur Khudá kī taraf se hai.* Yih mazhab íatiqádí taur par Ahd i Atiq o Jadíd ke pák nawishton ko manzúr kartá hai, aur har ek aisí bát ko jo Khudá ke kalám par mabní nahín, qubúl karne se munkir hai. Táham báwajúd in sab báton ke ham fauran maḷúm kar lete haiñ, ki yih ilhám koí aur hí kalám i Iláhí hai, jo Masíhí nawishton kī bunyádí taḷím se munkir hotá hai. Ba-har kaif yih aise hálát haiñ, jin ko hamen hoshyári se madd i nazar rakhná cháhiye, aur yih is amr men hamári bahut madad karenge, ki Mus-salmánon tak kin taríqon se hamári rasái ho, táki gum-gashta gunahgáron ko Injíl ká paigám pahuncháwen.

Islám men ek aur kháss bát yih hai, ki *wuh nab-wí uhde ke liye bare martaba o ikhtiyár ká dawá kartá hai,* aur har ek Masíhí ko jo Ahl i Islám ke

darmiyán kám kartá hai, is dawe ko baḡhúbí yád rakhná cháhiye. Awwal darje ká kalima yih hai, ki “Alláh hí Ḳhudá hai,” aur phir us ke baḡd yih ki “Muhammad Ḳhudá ká Rasúl hai.” Muhammad sáhib na sirf “Ḳhudá ke Rasúl” hain, jin ke wasíla se Ḳhudá ne apní marzı́ insán par záhir kí hai, balki Ḳhudá ke kalám ne un men is taur par saráat kí hai, ki un ká har ek lafz Musalmánon ke liye Ḳhudá kí shariát hai. Na sirf yih balki nabı́ ká har ek kám hattá ki kull awámir o nawáhib bhı́ ilhámı́ martaba rakhte hain. Isı́ biná par Islámi riwáyát kí mutaaddid jilden likhı́ gaı́ hain. In men Muhammad sáhib ke kám o kalám, awámir o nawáhib qalamband hain, aur un gawáhon kí fihrist bhı́ darj hai, jin kí shahádat par yih jilden likhı́ gaı́ hain. In logon ke imán o aamál men kuchh aisı́ azım ḡhúbı́ hai, ki wuh Ḳhudá aur us ke nabı́ ke liye na sirf apní ján dene ko taiyár hain, balki nabı́ ke har ek lafz o namúne kí aisı́ farmánbardári o tábidári karte hain, jaisá ki Ḳhudá kí. Aisı́ ḡhúbı́ kí hamen qadr karná cháhiye. Kásh ki Ması́hı́ Kalı́siyá Ḳhudá ke liye muhabbat kí rúh se ziyáda bharpúr ho, har ek bát men us kí farmánbardári kare aur hamesha yih daryáft kare, ki “Ması́h kyá cháhtá hai, ki main karún.” Is se ham yih síkhte hain, ki hamáre Ḳhudáwand kí kull talım kí pábandı́ hamáre liye babuthı́ zarúri hai, aur jo namúna us ne apní zindagı́ men Ḳhudá hamáre ásmáni Báp kí muhabbat o farmánbardári men dikhláyá hai, us ko ikhtiyár karen.

Islám ke ek aur ḡháss usúl kí taraf ham tawajjuh diláyá cháhte hain, aur wuh us kí yih talım hai, ki *zindagı́ kí Ráh Ḳhudá aur us ke nabı́ kí kámil farmánbardári hai.* Musalmán wuh hai, jo apne taın Ḳhudá kí tábidári men de detá hai. Yih tábidári kámil honı́ cháhiye. Na koı́ sharten aur

na dilí pasmándagí honí cháhiye. Wuh jo is itáat kí hálat se rú-gardání karte hain, we be-ímán aur káfir hain, aur Iláhí gazab ke sazawár hain, aur jo us kí tábidarí karte hain, Iláhí razámandí aur us kí mihrbání ko hásil karte hain. Khudá rahím aur mihrbán hai, lekin sirf un par rahm kartá hai, jo apne taín us kí marzí ke tábi kar dete hain.

Itáat kí yih talím jab insán se Khudá kí taraf mansúb kí játí hai, to sahíb aur durust hai, aur ham kah sakte hain, ki har ek sachchá Masíhí is mane men Musalmán hai, “Merí marzí nahín, balki terí ho,” hamáre Khudáwand ká kalám hai, aur har ek Masíhí ímándár kí khwáhish ká izhár hai. Lekin Musalmánon ne is talím ko sirf itná hí samjhá hai, ki Islámí faráiz kí kámil tábidarí Khudá ká sachchá dín hai. Hamesha yih záhir kiyá játá hai, ki bihisht men dákhil hone ká parwána i ráhdarí yih hai, ki záhirá aur rasmí taur par Islám Khudá ká sachchá dín manzúr kiyá jáwe. Dilí hálat par bahut hí kam zor diyá játá hai. Har qism kí badí ne, maslan, gussa, gazab, hasad, fareb, nápak khiyálát o khwáhishen, nafs-parastí aur shahwatí zindagí, jhúth, zulm, chorí aur khún jo but-paraston aur káfiyon ke haqq men rawá rakhí játí hain. Muhammadíon kí chál chalan par aisá asar kiyá hai, ki wuh Khudá kí taraf mahz apne dilí mailán ko itáat samajhte hain. Is se farmánbardarí mahz un báton men mahdúd ho játí hai, jo Qurán un ke kirdár kí nisbat un se talab kartá hai. Zamír ká farmán koí chíz nahín, mahz kitáb kí talím un ke liye zindagí ká akelá qánún thahartá hai.

Islám ká yih kháss masla jis ko ham *Qurání* talím o ahádís kí wájibát kah sakte hain, sáf záhir kartá hai, ki Islám bilkull aamál ká mazhab hai.

Ham bakhúbí jánte hain, ki bahutere Ahl i Islám *Qurán* kí tafsír bahut hí akhláqí o rúhání mañon men karte hain, lekin yih bhí is qáide se mustasná nahín, ki *ádmí ko nek aamal karná cháhiye, táki wuh zinda rahe*. Masíh aur us ke rasúlon kí bunyádí talím yih hai, ki *ádmí ko sar-i-nau paidá honá cháhiye*, táki gunahgár insán, jo gunáh men murda hai, pahle zindagí hásil kare aur tab wuh *Khudá* kí marzí bajá láwe. Muhammad sáhib aur un ke pairau is se bilkull be-bahrá hain. Donon talímon men ikhtiláf yih hai, ki Muhammad sáhib yih kahte hain, **NEKÍ KARO TÁKI ZINDA RAHO**. Masíh kahtá hai, **ZINDA HO, TÁKI NEKÍ KARO**.

Ahl i Islám ke is khiyál ke báis hamáre dilon men un ke liye barí hamdardí honí cháhiye. Hamen munharif Yahúdion kí nisbat Paulús rasúl kí talím yád átí hai, jab us ne kabá, “Ai bháiyó mere dil kí árzú aur un ke liye *Khudá* se merí duá yih hai, ki wuh naját páen. Kyúnki main un ká gawáh hún, ki un ko *Khudá* ke báre men josh to átá hai, magar samajh ke sáth nahín. Is liye, ki wuh *Khudá* kí rástbázi se náwáqif hokar aur apní rástbázi qáim karne kí koshish karke *Khudá kí rástbázi ke tábi na húe*.” Munkir Yahúdion kí má-nind, Ahl i Islám un báton kí farmánbardári men bare gairatmand hain, jin ko wuh *Khudá* ke dín kí báten samajhte hain, aur yún *Khudá* ke sámhne apní rástbázi ko qáim karne kí koshish karte hain, lekin yih nahín jánte ki un kí rástbázi mahz “gandí dhajjí” hai, aur ki un ko us rástbázi kí zarúrat hai, jo sirf *Khudá* hí se mil saktí hai. Hamáre dilon ko in Muhammadí bháion ke liye gam se bhar jáná cháhiye, jin ke pás *Khudá* kí is qadr sachcháí hai, par ek zarúrí bát men qásir hain.

Ab ham chand taríqon par gaur karenge, jinhen

Ahl i Islám ke k̄hiyálát aur dilon par Injíl ke dā-won ko bak̄húbí naqsh karne ke liye istiāmál karná mufíd hogá, par is se pahle ham yih arz kiyá cháhte hain, ki koí yih na samjhe, ke ham un taríqon kí nuqta chíní yá tardíd karne ká iráda rakhte hain, jin ko bahutere Masíhí k̄hidmat-guzár guzashta yá hál ke zamána men istiāmál karte rahe hain, aur na yih ki ham ne Ahl i Islám men kám karne ke nae taríqe daryáft kiye hain. Hamári garaz yih hai, ki is mazmún ke mutaalliq jo bihtar báten hamári nazaron se guzrí hain, is risále men darj karen, aur us súrát men auron ke sámhne pesh karen, jis se k̄hud ham par barí tásír húi hai.

Is silsile men pahlí bát jis par ham babs karenge MANÁDÍ hai. Dars ká mazmún o dhang sámáin kí tabíat fahm o ragbat ká aur phir waqt aur jagah ká liház rakhkar thahrána munásib hogá.

Jab sámáin ke majma men mukhtalif mazáhib ke log maujúd hon us waqt aise mazámín ká pesh karná, jin se Musalmánon par k̄háss asar ho yá un ke kisí suwál ká jawáb ho sake, bahut mushkil hai. Dars kisí aise mazmún par ho, jo sabhon ke liye mufíd thahre, maslan insán kí gum-gashta hálat, gunáh kí barbád karnewáli k̄haslat, gunahgár insán ke liye K̄hudá ká rahm, yá Injíl ká taríqa i naját. Aur yih niháyat zarúri bát hai, ki aise majma men na to ham sirf Ahl i Islám yá Hidúon se mukhátib hon, balki sirf gunahgár insán se k̄hwáh wuh Hindú hon, yá Masíhí, yá Musalmán. Aur jahán tak mumkin ho hamen cháhiye, ki kisí faríq yá millat men dushmaní yá taassub ko ishtiál dene se parhez karen.

Ham na sirf aise mauqa par balki hamesha apne K̄hudáwand ke namúna ká k̄hiyál rakhen. Us ne qaum i Yahúd ke tamám dindár aur dunyádár firq-

on men yaksán manádí kí, lekin kabhí us ká kalám kisé kháss firqé ke liye nahín húá, sabhon ko K̄hudá se mel karne kí ek sí zarúrat thí, aur us kí muhabbat o malámat ke kalám aur himmat aur ummed dilánewále alfáz sabhon ke liye eksán the. Is usúl ko nazar andáz karne se bahutere waz be-phal hote hain. Agar Ahl i Islám ke aamál o ímán kí nisbat malámat yá tana ká ek bhí lafz istiamál kiyá jae, to yih kam az kam un ke khiyál ko manádí kí kháss bát se pher dene ke liye káfí hai, agar wuh mannád aur us ke kalám se gazabnák hokar wahán se chal na den.

Pas hamárá rae men jab milí julí jamáat men manádí kí játí hai, to us waqt barí hoshyárá se aise alfáz ke istiamál se parhez karná cháhiye, jo befáida Musalmán sámaín ke taassub ko tahrík den. Níz Masíhí ímán ke bahutere pák maslon ke bayán se báz rahná cháhiye. Aise sámaín ke liye “kalám ká khális dúdh” pukhta Masíhí tajribe ke gosht se bihtar hai, koshish i balíg karná cháhiye, ki wuh K̄hudá kí huzúrá ko mahsús karen aur us ke sámhne apne taín khatákár manen, táki apne dilon men yih suwál karen, “Ham kyá karen kí naját páwen.” Yih yád rahe kí hamárá yih garaz nahín hai, kí kisé aisé sachcháí ke bayán karne se báz rahen, jo gunahgár insán kí nisbat K̄hudá ke púre iráde ko pesh karne ke liye zarúrá hai. Hamárá manshá sirf yih hai, kí Ahl i Islám kí kamzoríon o taassubát ká bakhúbí khiyál rakhá jae, táki K̄hudá kí sachcháí jis kí un ko zarúrat hai, un ke dil par bakhúbí asar kare aur wuh Injílí naját ke intizám ko qabúl karne ke liye taiyár hon.

Aur jab hamáre sámaín sirf Ahl i Islám hon, to hamen manádí ke mazámín ká khiyál rakhná munásib hai. Un báton ká zikr hó chuká hai, jo sunnewálon ko gunáh se qáil karne ke liye mufíd hain.

Phir bhí baz báten aisi hain, jo ajíb taur se Ahl i Islám ke dilon men suwál paidá karne ke qábil hain, aur Musalmán un se wáqif bhí hain. Maslan, Khudá ká apne taín insán par záhir karne ká mazmún zail kí súraton men pesh ho saktá hai.

1. Aise ilhám kí zarúrat jis ke zariya insán Khudá ko pahchán sake.

2. Yih haqíqat khud, ki Insán Khudá ko pahchánne, aur us kí parastish karne kí qábiliyat rakhtá hai, Khudá ke zahúr kí zarúrat ko sábit kartá hai.

3. Khudá ká zahúr khilqat men.

4. Khudá ká zahúr parwardigári men.

5. Khudá ká zahúr nabíon ke wasíle.

6. Ibráhím aur Músá wag. par Khudá ká zahúr.

7. Yisú Masíh men Khudá ká aalá zahúr.

Is qism kí guftogú se Khudá ke tajassum ká khíyál paidá hogá. Mumkin hai, ki Ahl i Islám is mazmún ko shirk men dákhil karen, yane yih, ki Iláhi martaba ko kisi maḥlúq yá admí kí banái húi múrat kí taraf mansúb karná. Is amr men hamen un ko samjhá dená cháhiye, ki Khudá aur insán ke kám men bahut bará farq hai. Insán ke liye hargiz jáiz nahín hai, ki wuh Iláhi sífát ko kisi chíz kí taraf mansúb kare, yá firishton aur admíon ko Khudá ke pás sháfi thahráwe. Hamen butparastí kí har súrát men tardíd karní wájib hai, lekin Khudá ká apne taín kisi tarah par záhir karná, jo us kí zát ke láiq ho kuchh aur hí bót hai. Fil-haqíqat kisi ko is amr men us kí qudrat kí nisbat chún o chará karne kí gunjáish nahín hai. Kam az kam ham do nazíren Qurán se de sakte hain, jo Khudá ke zahúr kí tasdíq kartí hain, jaltí húi jhári aur khaima ke andar shakína. In donon men muajizána núr thá, aur kisi dídaní hastí kí huzúri bhí thí, jis se Khudá kí áwáz áti thí. Músá ne us jaltí

jháří ko sijda kiyá, kyúnki K̄hudá wahán se us se hamkalám húá. Pas K̄hudá ke kisé zahúr ko maddí ashyá ke wisátat se taslím karke ham apne Musalmán sámaín se suwál kar sakte hain, ki Masíhí nawishton kí is talím ko qabúl karná, ki K̄hudá, insán ke kafáre ke liye Masíh men mujassam huá, kyúnkar baíd-ul-aql hai? Isí qism kí ek aur dalíl Musalmánon kí is rásikh-ul-iaṭiqáadí par qáim ho saktí hai, ki K̄hudá ká kalám jis se wuh *Qurán* murád lete hain, azalí hai. Beshakk wuh taslím karte hain, ki kágaz, siyáhí, aur hurúf ke ashkál bhí akhtará i insání hain, lekin *kalám jo un ke zariá se ham tak pahúnchá azalí hai*, kyúnki yih kalám i Iláhí hai, aur chúnki K̄hudá ká kalám aur K̄hudá ká khiyál ek dúsre se júdá nahín ho sakte, is liye har do azalí hain. Pas sáf záhir hai, ki K̄hudá ká azalí kalám mutanábih aur máddí súrat men insán par záhir kiyá gayá hai. Ek taur se *Qurán* kalám i Iláhí mujassam hai; liházá is men sáf ishára páyá játá hai, ki Yisú ibn i Mariyam K̄hudá ke kalám ká tajassum hai.

Jab an dekhá Alláh azalí kalám men záhir húá hai, to phir azalí o abadí Masíh ibn i Mariyam men kyún nahín záhir ho saktá?

Musalmánon ke liye shafáat ká masala bhí barí dilchaspí rakhtá hai. Go *Qurán* ne un gair qaumon par lanat kí hai, jinhon ne baz firishton ko shafí samjhá, táham shafáat kí talím Islám ká ek hissa hai. Rásikh ímán yih hai, ki qiyámat ke roz har ek hádí i dín apní ímándár ummat kí shafáat karegá. Aur yún Ahl i Islám Muhammad sáhib kí shafáat par bará bharosa rakhte hain. Is se Masíhí mannád ko bará mauqa háth átá hai, ki Masíh ke haqíqí shafí hone ke dawon ko un ke sámhne pesh kare. Kull Musalmán taslím karte hain, ki wuh zinda aur ásmán par sarfaráz hai. Ham un ke khi-

yál ko us kí talím kí taraf rujú karáwen jo us ne apne sháfí hone kí bábat dí hai, aur un ko samjhá dewen, ki niháyat munásib hai, ki isí zindagí men wuh zinda Ásmání Sháfí se mel karen, bil iwaz kí maut tak thahre rahen, jis waqt ki kull ambiyá kí shafáat gunahgár insán kí hálat ko tabdíl karne men zara bhí kárgar nahín ho saktí. Mannád ko barí sanjídagí se zor dená munásib hai, ki ab isí waqt shafáat ká mauqa hai, jab ki maqbúliyat ká waqt aur naját ká din hai.

Main aksar ek khúní kí misál istiamál kartá hún, jo apne jurm ke liye hákim ke sámhne házir hai. Kyá aisá admí qabristán men jákar kisé mashhúr wakíl kí lách se madad ke liye minnat o nála karegá? Kyá wuh kisé zinda shakhs ko talásh na karegá, jis ká rusúkh adálat men ho? Isí tarah se gunahgár ko pák se pák ambiyá se kisé tarah kí ummed rakhná munásib nahín, kyúunki wuh murdon men dafn hai, balki Us se ummed karní cháhiye, jo zinda aur Khudá ke dahne háth par sarfaráz hai.

Masíh ká be-gunáh honá bhí shafáat se iláqa rakhtá hai. *Qurán aur Islámí ahádís* kí talím bil-ittifáq Masíh kí kámil be gunáhi par shahádat detí hain, lekin kull ambiyá aur khusúsan Muhammad sáhib kí gunahgári par muttafiq hain. Muhammad sáhib na sirf apne gunáhon ká iqrár karte húe zahir kiye gae hain, balki bahut saf taur par un ko hukm diyá játá hai, ki apne gunáhon se tauba karen. Thorá arsa húa ki Bishop Lefroy sáhib ne Lahore ke Rang Mahal School men isí mazmún par taqrír kí thí, jis se sámain ke dilon men tahqíqát kí ág bharak uthí. Be-gunáh Masíh ek aisá uqda i málá yan hal pesh kartá hai, jo us ko gunahgár insán ká sháfí o naját-dihinda taslím karne hí se hal ho saktá hai.

Wuh be-gunáh kyún mará? Wuh apní maut kí bábat kyá talím detá hai? Kyá yih nahín, ki us kí maut se gunahgár ke liye zindagí ká darwáza khul jáwe?

Masíh ke is dawe kí nisbat, ki wuh insán ká naját-dihinda hai, sab se qawí dalíl yih hai, ki wuh murdon men se jí uṭhá. Yih sab muajizon se barḥkar hai. Masíh kí kull talím par goyá yih Kḥudá kí muhr hai. Is amr men Qurán kí talím barkhíláf hai. Qurán men ek do maqám hain, jo Masíh ke jí uṭhne ko taslím karte húe maḷúm hote hain. Lekin yih tafsír dúsre maqám kí tardíd kartí, jahán zikr hai, ki Isá maslúb nahín húá, balki zinda ásmán par uṭhá liyá gayá. Mufassarín kahte hain, ki yih bayán áyanda zamána kí nisbat hai, jab Masíh phir áegá aur maregá, aur Madína men ek qabr men dafn hogá. Lekin Qurán kí aisi tafsír ke bil-muqábil Masíhí mannád Puráne aur Nae Aḥdnámon kí nabúwaten pesh karke is muámile men tawáriḳh se un kí mutábíqat sábit kar saktá hai.

Ahl i Islám ke sámhne un ke munásib hál mazmún pesh karne kí bábat bahut kuchh kahá já saktá hai, lekin ab ham gaur karenge, ki Musalmánon ke liye kis tarah kí manádí aur kis qism kí tasáníf honí cháhiye. Is zimn men pahlí bát yih hai, ki *mubáhisa se kinára karná munásib hai*. Yih amr dushwári se kháli nahín, kyúnki na sirf ámm Musalmán shakhsí mubáhisa ke liye mustáidd hotá, balki tajribekár mubáhisa karnewále aur mannád aksar á maujúd hote hain, aur khwáh-ma-khwáh Masíhí mannád ko kisi na kisi mazmún par manázara men phansáne kí koshish karte hain. Aise logon kí manshá sachcháí kí tahqíbat nahín hotí, balki Masíhí mannád ke kám men khálal dálne kí fikr rahtí hai, aur agar mumkin ho to logon ke dilon

se Injíl kÍ tásír ko dúr karne kÍ koshish karte hain. Jamáat men aise logon ke sáth mubáhisa karne se inkár karná hí bihtar hai. Par taubhí unhen kah dená cháhiye, ki kisé mazmún par guftogú karne ká mauqa makán par ho saktá hai, lekin jamáat ke kám ko band karke un ke sáth mubáhisa nahín ho saktá. Aur agar thore dinon tak ham istiqlál se yihí andáz rakhen to ákhirkár log khamoshi se sunne ke ádí ho jáenge.

Mubáhisa ke liye sab se umda zariya akhbárat hain. Aur un men bhí zer-i-bahs mazmún par salím-ut-tabaí se tahrír honí cháhiye, jis se názirín ke liye hamárá dostí, sáf-dilí, ham-dardí aur nek-niyatí ká izhár ho. Is sabaq ká síkhná ásán bát nahín hai, kyúñki Mubammad sáhib kÍ zindagí, aur chál-chalan men aib-bíní aur nuqta-chíní karne ke liye zátí tabíat zor pakartí, aur Muhammadí ulamá aur hádion ke aamál o talímát men ilzám-dihí ke liye mustaidd hotí hai. Lekin hamen yaqín hai, ki tajriba se har ek mubashshir par hamáre qaul kÍ sadáqat záhir ho jáegí, ki khashm-nák manázara khwáh taqríri ho yá tahríri. hamárá garaz ko purá karne men ná-kámyáb thahartá hai, aur is ká natíja sirf yihí hotá hai, ki tarafain men dushmaní o karwáhat barh játi hai.

Baraks is ke jis hál ki yih bhí durust hai, ki KHUDÁ kÍ sachcháí dushmaní barhátí hai, par táham agar yih ham-dardí se pesh kÍ jáwe to log ise tazím se sunenge, aur kam az kam hamáre dilon men dostí ká khiyál qáim ho jáegá. Jab Ahl-i-Islám Masíhí mannád kÍ mukhálifat par sakht ámáda hote hain, to aise mauqa par Muhammad sáhib kÍ ibtidái zindagí kÍ yád diláná mufíd hogá, jab ki unhon ne Makka men manádi ká kám shurú kiyá thá.

Sanjídagí ikhtiyár karná bahut hí zarúrí amr hai. Mannád ko wájib hai, ki har tarah ke gusse se parhez kare. Ihtimál hai, ki “wájib gussa” bhí galat-fahmí ká báis thahre. Ahl i Islám bahut chhotí chhotí báton ká maslan, Pák Kalám ko uṭháne aur rakhne ká bahut kḥiyál rakhte hain. Ek martaba ek umr rasída Maulví ne mujh se púchhá, ki “Ap Baibal ko farsh yá kursí ke páe ke pás kyún rakhte hain ! Ham *Qurán* ko apní kamar se ziyáda niche nahín le játe, aur bagair háth dhoe use hargiz nahín chhúte. Ise sirf pák log parh sakte hain.” Pas aise logon ke sámhne Masíhí ká Baibal ko lá-parwáhi se uṭháná yá rakhná bará nafrat-angez thahartá hai. Kyá yih mumkin nahín, ki Baibal-parastí ko rokne ke josh men ham us kí tahqír karen. Ahl i Islám men basháratí kám ká ek aur mufíd taríqa yih hai, ki un ke darmiyán kitáben aur risále barí dánái se taqsím kiye jáen. Un se guftogú karne ke bil-íwaz un ko Pák Kalám ke kisí hisse yá kisí kitáb yá risále ko parhne ke liye targíb diláná aksar súdmand hotá hai. Kitáb se fáida yih hotá hai, ki us ke musannif kí adam maujúdagi men us ká paigám aur apíl tanháí men parhnewále ke dil o zamír tak pahúnchte hain. Agar kitáb maqúl taur par likhí gai ho, to taassub ko dúr karke zamír ko bedárá bakhshtí hai. Har mannád ko cháhiye, ki kitáben aur risále aise logon men taqsím kar de, jo us kí samajh men un se fáida uṭháwenge. Is kám ke liye hamen aise risálon kí zarúrat hai, jin men dín kí zarúrí aur bunyádí báton ká zikr ho, aur logon ko *Khudá* kí báton par gaur karne aur arwáh i insání kí barí se barí qadr karne par ámáda aur mustaidd kar den. Aise risále abhí tak bahut kam likhe gae hain. Aise risále tamám mulk men kasrat se taqsím hone cháhiye.

Hamáre mannád aur kutub-farosh koshish karen,

ki Ahl i Islám tak bahut sí kitáben pahunch jáwen, táki wuh un ká mutála karen. Kitáben na sirf un zabánon men chhapwáná cháhiye, jo ausat Musalmán parh sakte hain, balki Angrezí zabán men bhí chhapwáná aur taqsím honá cháhiye. Kyúnki bahutere log aisí kitábon ko parhná pasand karte hain. Hind kí Christian Literature Society ne angrezí, aur desí zabánon men aisí kitábon ko taiyár karne aur chhapwáne ká kám ikhtiyár kiyá hai, jo Ahl i Islám ke liye kháss tarah se mufíd hongí. Aisí kitábon men Calcutta ke Dr. Rouse sáhib ke mashhúr risále niháyat mufíd hain. Dr. Pfander sáhib kí Taríq-ul-Hayát ziyáda talím-yáfta logon ke liye aur Sir William Muir sáhib kí Shahádat i Qurán, Asmár i Shírín, aur Mínár-ul-Haqq bahut hí mauzún aur fáidamand kitáben hain. Yih kitáben aksar Christian Tract aur Book Society se mil saktí hain.

Baz waqt yih púchhá játá hai, ki is qism kí kitáben kis tarah se phailái jáen. Aisí kitábon ká bechná ásán bát nahín, aur gáliban mannád ko bhí pas o pesh ma'lúm hogí, ki wuh logon se aisí kitábon ke kharídne ko kahe, jin men un ke dín par hamla kiyá játá hai. Main is kھیál ke sáth hamdardí kartá hún. Is men agar be-izzatí nahín, to kam az kam be-adabí kí bú to zarúr hí hai, ki aisí kitáb ko kharídne ke liye kisí se darkhwást kí jáwe. Sháyad bihtar taríqa yih hogá, ki aisí kitáb yá to hámil yá dák ke zariya bataur tuhfa bhejí jáwe, aur bhejne-wálá hamesha dostána khatt bhí us ke sáth zarúr bheje. Zarúr nahín, ki bhejnewálá apná nám kitáb hí par likh ke bheje. Hamen apne doston ko un ke mutaassib rishtedáron aur parosíon se satáe jáne se hatt-al-imkán mahfúz rakhná cháhiye. Kabhí kabhí kitábon ká áriyat dená bechne yá de dálné kí banisbat bihtar hotá hai. Jahán Reading Rooms hain, agar

wahán koí shakhs aisí kitábon ko parhne ke liye áriyatan mángé to fauran dená cháhiye. In kitábon ko wápas lete waqt umda mauqa háth áwegá, ki us mazmún par guftogú karen, jo dil men maujzan hai.

Ek aur taríqa Ahl i Islám tak rasái ká ba zariya chhápa-khána yih hai, ki un men wuh akhbárat o risále phailáwen, jin men kháss dil-kash mazámín mundarj hon. Naí Islámí mubashshirí anjuman jo shahr Lahore men qáim húi hai, máhwár risále mushtahar kartí hai, jo ki dák ke zariya wasiá taur par taqsím hote yá melon aur ámm jalson men muft bánte játe hain. Mirzá Gulám Ahmad Qádíání bhí apní tasnífát isí tarah dák ke zariya dúr dúr jagahon men pahuncháte hain. Ek aur umda tadbír yih hai, ki murídon aur mujtahidon kí ek lambí fihrist taiyár kí jáe, aur waqtan fa waqtan un ke pás naí aur nádir tasáníf kí jilden bhejí jáen.

Ahl i Islám ke dil par asar dálne ká ek aur taríqa yih hai, ki koí aisá shakhs jis ne zer bahs mazámín kí khúb tahqíqát kí ho, aise musalsal dars de, jinhen log bagaur sunen. Aise darson kí garaz yih hai, ki awám ká khiyál zer i bahs mazámín kí taraf rujú kiyá jáe, aur qurb o jawár ke azlá men bhí logon ke dilon men ámm taur se un báton ke liye shauq diláyá jáe. Jaisá ki manádí ke waqt hotá hai, is mauqa par bhí Islámí Mulla aur khudsákhta hámi i Islám Masíhí *lecturer* ká muqábila karne ko taiyár hote hain, aur alániya bahs karne ke liye use tang karte hain. Lekin sab se umda taríqa yih hai, ki un kí taraf mukhátib hí ná ho, aur is biná par ki bahs ká koí nek natíja nahín hotá hai, un ke sáth bahs karne se bil isrár inkár hí kartá rahe. Chúnki in “hámián” i Islám ká kuchh nuqsán nahín hotá, wuh umúman bahs ká dhang ikhtiyár kar lete hain, par is ká koí natíja nahín hotá.

Bihtar bát yih hai, ki wuh us sachcháí par qanáat kare jo dars ke zariya pesh kí gaí hai, aur Rúh i Pák kí qudrat par bharosa rakhe, ki wuh us paigám ko un chand logon ke dilon par muassir kare, jo dil men poshida taur se ráh i naját ke mutaláshí hain.

Har Islámí majlis men aise log páe játe hain, jin ko bahut sí báton men shakk o shubha hotá hai, aur jin ká zikr anqaríb har dars men ho saktá hai. Pas yih bihtar hogá, ki aise logon ko muaqa diyá jáe, ki wuh apní mushkilát ko likhkar pesh karen, aur ek waqt muqarrar kiyá jáe, táki Masíhí lecturer un ke suwálon ká jawáb de. Yih tadbír na sirf dars hí ko niháyat dil-chasp banáegá, balki lecturer apne sámaín kí dilí hálat ko bihtar taur par malúm kar legá.

Is taqrír ko tamám karne se pahle ham ek aur bát ká zikr karenge, jis ká asar roz-afzún hai. Hind men dín i Islám taraqqí par hai. Samajhdár log khusúsan wuh jo zamána i hál kí talím se roshan hain, purání talím ke qáidon ko manzúr nahín kar sakte. Wuh aksar kull mazáhib kí nisbat shakk karte hain, lekin bahut aur hain, jo hasb i dil-khwáh Baibal kí tafsír karke Qurán kí talím ko sádiq thahráne cháhte hain, aur yún Muhammad sáhib ke nabwí dawon ko sábit karte hain. In báton se rásikh fariq ke baz dáwe matrúk ho játe hain. Hadís kí sadáqat ziyádatar be iatibár samjhí játí hai. Un kí maqúliyat un ko Masíhí Pák Nawishton ke dawon ke mukhálifat par ámáda kartí hai, ba jinsihí usí tarah se jaisá ki Masíhí mulkon men dahriye aur be-ímán karte hain. Jo daláil rásikh Musalmánon par asar kartí hain, wuh in par kárgar nahín hotín. Hamen is bát se past himmat honá munásib nahín. Ham is naí talím ká aur hí taur se muqábila karen. Ham is bát par zor den,

ki Masíhí dín falsafa nahín par ek zindagí hai, aur un ke sámhne Yisú Masíh kí kámil zindagí aur talím kō pesh karke hamárá koshish yih ho, ki wuh use apná K̄hudáwand aur Málík taslím karen.

Hamen is bát ká yaqín karná lázim hai, ki K̄hudá ke iráde men Hind ke lákhon Ahl i Islám ákhirkár Hindustán men bádsháhat ko kámil taur se qáim karne men ek kháss hissa lene ke liye muqarrar kīye gae hain. Hamáre bahut se niháyat láiq mannád aur kárguzár inhin men se áe hain. Mishanon ká kám Musalmánon men rúe zamín par kahín aisá kámyáb nahín húá, jáisá ki Hind men, pas ham ájizí se bharosá karke kám karne ko niklen, aur yaqín karen, ki K̄hudá ke fazl se Yisú Masíh kí Injíl Hind ke Ahl i Islám aur dígar logon kí naját ke liye K̄hudá kí qudrat sábit hogí.

HISSA I SHASHUM.

FIHRIST I KUTUB

jo

Din i Islám ke tálíb i ilmon ke liye mufid hongí.

FIHRIST I KUTUB.

I.—Urdú zabán men.

Abdul Masíh, wald Isháq Kánde.	Sir Wm. Muir and Dr. Imád-ud-dín, Tr.
Amd i Zurúrat i Qurán,	G. L. Thakur Dass.
Aqáid i Islámiya.	Canon E. W. Sell.
Áql bardawá i Tahríf	Saiyad Abdulla Athim.
Ásmár i Šhírín,	Mr. Fazl, Tr.
Dín i Islám aur us kí Tardíd wg.	Dr. E. M. Wherry.
Fauz-ul-Azím,	Dr. E. M. Wherry.
Guldasta i Isrár i Iláhí,	Bishop Lefroy.
Hal-ul-Ashkál,	Dr. Pfander.
Haqíqí Irfán,	Dr. Imád-ud-dín.
Hidáyat-ul-Muslimín,	Dr. Imád-ud-dín.
Iajáz i Qurán,	Babú Rám Chander.
Injíl i Dáúd,	Bishop French.
Izálat-ul-Mazaru Qádiání,	G. L. Thákur Dass.
Izhár i Tswí,	G. L. Thákur Dass.
Kashf-ul-Qurán, (Canon Sell),	Dr. E. M. Wherry and Md. Ismáíl, Tr.
Khullat-náma,	Maulví Safdar Alí.
Masíh-ud-dajjál,	Babú Rám Chander.
Miftáh-ul-Asrár,	Dr. Pfander.
Mínár-ul-Haqq,	Mr. Fazl, Tr.
Mízán-ul-Haqq,	Dr. Pfander.
Muhammad Bekarámat,	G. L. Thákur Dass.
Nabí i Masúm,	Dr. E. M. Wherry.
Nagma i Tambúrí,	Dr. Imád-ud-dín.
Niyáz-náma,	Maulví Safdar Alí.
Qurán (Roman character),	Abdul Qádir, Dehlwí.
Qurán do. do.	Dr. Imád-ud-dín.
Ráh i Naját,	Munshí Md. Haníf.
Review Burhán i Ahmadiya,	G. L. Thákur Dass
Rouse sáhib ke risále,	Rev. G. H. Rouse, D.D.

Asmá i Iláhí. Begunáh Nabí. Fárqalít. Fátihát.
 Injíl kí Sihát o Durustí. Khudá ke Das Ahkám.
 Masíh yá Muhammad. Muhammad. Namáz.
 Qurán. Roza. Sachchá Islám. Yisú Masíh.
 Yisú Masíh kí maut aur jí uṭhná. Yisú kí nis-
 bat Peshíngoián. Sifárish karnewálá kaun hai?
 Isháq aur Ismáíl.

FIHRIST I KUTUB.

Salásat-ul-Kutub,	Aikman.
Shahádat i Qurání wag.	Sir Wm. Muir.
Sírat-ul-Masíh wa Muhammad,	G. L. Thákur Dass.
Tahqíq-ul-Ímán,	Dr. Ímád-ud-dín.
Talím i Muhammadí.	Do.
Tanqíd-ul-khiyálát,	Do.
Tanqíd-ul-Qurán,	Do.
Tanqíh-ul-Mubáhisa,	G. L. Thákur Dass.
Taqtiát-ul-Talíqát,	Dr. Ímád-ud-dín.
Taríq-ul-Hayát,	Dr. Pfander.
Tauzín-ul-Aqwál,	Dr. Ímád-ud-dín.
Tawárikh i Muhammadí,	Do.
Teg o Sipar i Íswí,	Dr. C. W. Forman.
Tuhfat-ul-Ulamá,	Dr. Brodhead.
Ummahát-ul-Mominín,	Anonymous.
Yanábi-ul-Islám,	Dr. St. Clair Tisdall.

II.—Angrezí men.

- Ahmad, Sir Saiyad, *Essays on the Life of Muhammad.*
 Ahmad, *On Dr. Hunter's Indian Musalmans.*
 Ali, Saiyad Amir, *Personal Law of Mohammedans.*
 Ali, Saiyad Amir, *Life of Muhammad.*
 Ali, Mir Hassan, *Observations on the Musalmans of India.*
 Arnold, Rev. J. M., *Ishmael.*
 Arnold, *Islam and Christianity.*
 Arnold, Dr. M., *The Natural History of Islam.*
 Barth, *The Religions of India.*
 Bosworth-Smith, *Muhammad and Muhommedanism.*
 Burekhardt, *Notes on the Bedaunis and Wahabis*
 Burekhardt, *Travels in Arabia.*
 Chiragh Ali, Maulvie, *Reforms in Mahommedan States.*
 Dods, Marcus, *Muhammad, Badha and Christ.*
 Geiger, *Judaism and Islam.*
 Hardwick, Rev. C, *Christ and other Masters.*
 Hamilton, *The Hidaya.*
 Hughes, Rev. T. P. B. D., *Dictionary of Islam.*
 Hughes and Wherry, *Roman Urdu Quran.*
 Hunter, W. W., *Our Indian Musalmans.*
 American Tract Society, Publishers, *Islam & Christianity.*
 Kaelle, Rev. Dr., *Muhammad and Mahommedanism.*
 Lane, E. W., *The Manners & Customs of Modern Egyptians.*

FIHRIST I KUTUB.

- Muir, Sir Wm., *Life of Mahomet.*
 Do do. *Annals of the Early Caliphate.*
 Do. do. *The Caliphate : Its Rise and Fall.*
 Do. do. *Mameluke Dynasty of Egypt.*
 Do. do. *The Mohammedan Controversy.*
 Do. do. *The Quran : Its Composition and Teaching.*
 Do. do. *Apo!ogy of Alkindi.*
 Oakley, *History of the Saracens.*
 Osburn, Major R. D., *Islam under the Arabs.*
 Do. do. do. *Islam under the Caliphs of Baghdad.*
 Sell, Canon, E., D. D., *The Faith of Islam.*
 Do. do. do. *Historical Developement of the Quran.*
 Do. do. do. *Essays on Islam.*
 Tisdell, the Rev. W. St. Clair, M A. D.D., *Original Sources of Quran.*
 Do. do. do. do. *The Religion of the Crescent.*
 Do. do. do. do. *Mohammedan Objections to Christianity.*
 Wherry, the Rev. Dr. E. M., *Comprehensive Commentary to the Qurun.*
 Do. do. do. *Islam or the Religion of the Turk.*
 Do. do. do. *The Muslim Controversy.*
 Do. do. do. *Progress of Mohammedan Controversy.*
 Zwemer, Rev. S. M., D. D., *Arabia the Cradle of Islam.*
-

FIHRIST I MAZAMIN.

	<i>Safha.</i>
Abrahá,	13
Abdullah, Muhammad sáhib ká báp,	2
Abdulláh Ibn Ubbái,	44
Abul Qásim,	32
Abú Tálíb,	31, 39
Abú Bakr,	61
Ad kí qaum,	6
Adam,	4
Adan,	2
Adnán,	10
Ahd, Madíná ke logon ke sáth,	42
Ahd i Fath,	53
Ahkáf ká maqám,	6
Ahádís ke bayán men,	77
Aishá par aib lagá,	50
Alláh,	109
Alí ne Fátima se nikáh kar liyá,	30
Al-Ahrám,	18
Amáliq,	9
Aminá,	31
Anáq kí qaum,	9
Aqáid i Islám,	83
Arabí aqwám,	27
Arab,—us ke hudúd,	1
Arab ká mulkí intizám,	12
Arab i kháss,	1
Arab kí daryáen,	2
Arabí qaumen,	6, 9
Arab-ul-Araba,	10
Arabí dastúráat,	24
Arabí zubán,	24
Arabí hurúf,	24
Arabí nazm,	25
Arabí ilm,	27
Arfát ká tílá,	3
Aram,	6
Aram ká Sailáb,	12
Ariyan firqa Arab men,	23
Asaf,	20

Háirá ká gár,	33
Hudhaibiyáh ká ahd o paimán,	53
Húd, Ad ká nabí,	6
Ibráhím,	3
Id-uz-Zuhá,	45
Ijmá ke bayán men,	78
Ilhám i Qurán,	70
Ilm i Iláhi,	94
Írim ká qissa,	7
Ísá akelá begunáh nabí,	86
Ísái qaumen Arab men,	13, 22
Ísaion par lanat,	60
Íslám kí tardíd,	103
Íslám akelá sachchá dín,	104
Íslám kí súrat men tabdíli,	46
Íslám tamám dunyá ká dín,	54
Íslám Arab ká dín,	59
Íslám kí bábat khiyálát,	96
Íslámí faráiz,	89
Ismáíl,	3
Ismáíl ká khándán,	15, 17
Jabálá,	14
Jádis kí qaum,	6
Jibráíl,	70
Jihád ke bayán men,	92
Jinn Musalmán húa,	40
Jorham kí qaum,	6
Jorham bin Qahtán,	14
Kába ke bayán men,	3
Kálám jo mansúkh nahín hotá,	117
Kálám jo mansúkh ho sake,	116
Kalima parhná,	89
Karmátí,	4
Karmátí Arab par fathyáb,	15
Khaibar par hamla karná,	53
Khudaija,	32
Khudá kí sífát,	83
Khudá ke bayán men,	83
Kitáben jo Musalmánon ke liye ziyáda mufid hain.	143
Lát,	19

	<i>Safha.</i>
Lakhmí Mundar,	14
Laqab i Ambiyá,	86
Madíná ke bayán men,	3
Madíná ke baz ádmí Musalmán húa,	41
Makka ke bayán men,	2
Makka ke bášhinde Muhammad ko qatl karná cháhte.	42
Makka par Musalmán qábiz húa,	56
Malik Háirá ká bádsháh,	14
Mannád ke liye mazámín,	137
Maqám-i Okatz,	26
Maryam Qabtí,	54
Masíh ke maslúb honá ká inkár,	43
Masíh kí ulúhiyat ká inkár,	118
Masíhí aur Islámí talím men farq,	134
Masíhí Nawishton par shahádat,	38
Midyání qaumen,	17
Mínah,	19
Mualliqát,	26
Mudád aur Adnán,	11
Muhammad Alí,	5
Muhammad sáhib kí sarguzasht,	31
Muhammad sáhib ne Khudaija se shádí kí,	33
Muhammad sáhib kí pahlí royat,	34
Muhammad sáhib kí risálat,	35
Muhammad sáhib kí talím,	36
Muhammad sáhib ká parwáná,	54
Muhammad sáhib ká bíbion ko tambíh dená,	55
Muhammad sáhib ká Badwion par gálib áná,	57
Muhammad sáhib ká ákhirí Hajj,	59
Muhammad sáhib kí maut,	60
Muhammad sáhib aur Jibráíl,	70
Muhammad sáhib aur Qurán,	71
Muhammad sáhib ek nabí hain,	105
Muhammad sáhib ne Baibal ko sahíh thahráyá,	123
Muhammad sáhib kí bíbián,	49
Muhammad sáhib kí peshingoían,	41
Muhammad sáhib majrúh húa,	47
Múrat-parastí,	20
Mustáribá,	10
Musalmán qáfile ko lútte,	46
Musalmán apne dushman par gálib,	47

Nabíon ke bayán men,	86
Najd ká Súba,	5
Najáshí Habash ká,	36
Najrání Masíhíon ká usqúf,	58
Naila,	20
Namáz,	89
Nasr,	19
Násikh o mansúkh,	75
Nawishte,	112
Nawishton par Qurání shahádat,	38
Ohad kí laráí,	47
Pahlawán,	6
Pák mahíne,	46
Pák Nawishte,	85
Qadím mazhab Arab men,	17
Qahlán,	12
Qahtán,	12
Qáinuqáa ko qatl karná,	51
Qibla i Makka,	45
Qibla i Yarúsalam,	45
Qiyámat,	115
Qiyás ke bayán men,	81
Qulába ká qissa,	7
Quraish kí qadr,	15
Quraish kí ízarasání,	36
Quraish Musalmán húa,	56
Quraiza ko qatl karná,	50
Qurán Kalám-ulláh hai,	106
Qurán ká názil honá,	35
Qurán kí súraten, Makka men,	38, 68
Qurán kí súraten, Madíná men,	43, 69
Qurán ke bayán men,	67
Qurán kí aslí hálat,	73
Qurán ká jama kiyá jáná,	73
Qurán ká azal se honá,	75
Qurán Injíl kí talím ko jhuthlátá,	119
Qurán agle nawishton ko tasdíq kartá,	108
Qurán Baibal ko radd kartá,	121
Ramzán,	45
Rasúl,	113

	<i>Svfha.</i>
Riád ká shahr,	5
Risálat Madíná men,	43
Roza,	90
Roz i Qiyámat,	87
Rukn (chár) ke bayán men,	66
Sábaín,	3
Sábaíní mazhab,	17
Saiyad Ahmad Khan,	3
Sálih,	8
Samúd kí qaumen,	8
Sang i Aswad,	3
Sanáa,	1
Sawá,	19
Sharífán i Makka o Madíná,	16
Sharífán i Yaman,	16
Sím bin Núh,	6
Símí qaumen,	11
Sitára-parast, Arab ke,	17
Sitára-parastí,	18
Sitára-paraston ká maḃúd,	19
Súra i Fátiha,	74
Tabúq par gálib áná,	58
Taháma,	5
Táif ká shahr,	3
Táif ká shahr, Muhammad sáhib ko radd kartá,	39
Taqdír,	114
Taríqa i Bashárat,	127
Taslís fit Tauhíd ká inkár,	120
Tasm kí qaum,	9
Uhad ká pahár,	4
Uhad kí laráí,	47
Umar ká Musalmán honá,	37
Úzza,	19
Wadd,	19
Yahúdí aurat ne Muhammad sáhib ko zahr khiyálá,	60
Yahúdí bádsháhaten,	13, 21
Yágús,	19
Yaman,	1
Yaman men Alí ká khándán,	15

FIHRIST I MAZÁMÍN.

			vii
			<i>Safha.</i>
Yaman meḡ Habash kí hukúmat,	15
Yaum-ul-Aḡhiri,	114
Yáúq,	19
Zaid Ibn i Sábit,	73
Zaid, Muhammad sáhib ká gulám,	33
Zaid, Muhammad sáhib ká lepálak,	33
Zaid ne Rúmí fauj par hamla kiyá,	55
Zaid kí maut,	59
Zainab, Muhammad sáhib kí jorú,	50
Zakát,	90
Zamzam,	2
Zinákári kí sazá,	50
Zú Nawás kí zabardastí,	13
Zú Nawás kí ízarasání,	22

PK2097 .W56
Ganjina i Islam ... : [a manual of Islam

Princeton Theological Seminary-Speer Library

1 1012 00080 5871